

Hrnčířská výroba ve východní části střední Evropy 6.–13. století v archeologických pramenech

Pottery production in the eastern part of Central Europe
in the 6th to 13th century in archaeological sources

Ladislav Varadzin

Text shrnuje archeologické prameny pro studium hrnčířské výroby na území České republiky, Slovenska a Polska v raném středověku. Zaměřuje se na nálezy z hrnčířských dílen, včetně hrnčířských pecí shromážděných v samostatném katalogu na konci práce, a výběrově také na doklady distribuce keramiky. Nálezy jsou pojednány nejen z důvodů bilance archeologických pramenů, ale také se zřetelem k otázce specializace a organizace výroby v raných státech sledované části Evropy.

hrnčířská pec – distribuce keramiky – směna – specializace – organizace výroby – střední Evropa

The text summarizes archaeological sources for the study of pottery production in the territory of the Czech Republic, Slovakia and Poland in the early medieval period. The text focuses on finds from pottery workshops, including pottery kilns, collected in a separate catalogue at the end of the work, as well as on selected evidence on the subject of the distribution of ceramics. Finds are discussed not only for reasons of reviewing archaeological sources, but also with regard to the question of the specialization and organization of production in the early states in the studied parts of Europe.

pottery kiln – distribution of ceramics – trade – specialization – production organization – Central Europe

Keramika představuje nejčastěji nacházený artefakt z raného středověku.¹ Co ale víme o hrnčířství v této době? Jak bylo organizováno a co můžeme na základě archeologických poznatků říci o hospodářství tehdejší doby? Přestože výroba keramiky náleží vedle textilní výroby, zpracování kovů, kostí a vápna k nejlépe identifikovatelným odvětvím archeologickými prostředky, je poněkud překvapivé, že v českém bádání uniká systematické pozornosti.

Východiskem tohoto textu budou dvě hlavní skupiny hmotných pramenů: nálezy pozůstatků hrnčířské výroby nebo hrnčířských pracovišť a doklady distribuce keramiky (problematikou technologie výroby keramiky se v tomto textu zabývat nebudeme). V prvním případě je soupis vymezen územím současné České, Slovenské a Polské republiky, v druhém případě se omezíme jen na vybrané příklady z území historických Čech. Časový rámec představuje období raného středověku, které je ve východní části střední Evropy kladeno od 6. stol. až zhruba do poloviny 13. století. Horní mez tohoto intervalu je však v této práci posunuta až na konec 13. stol., aby bylo zachyceno období, vyznačující se rapidně přibývajícím počtem nálezů dílen.

¹ Text je kapitolou doktorské práce připravované na Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK.

1. Archeologické nálezy dokládající nebo domněle dokládající hrnčířskou výrobu

V této kapitole jsou shrnuty pokud možno všechny publikované archeologické nálezy na sledovaném území, které souvisejí nebo mohou souviset s hrnčířskou činností. Pro lepší přehlednost jsou rozděleny podle jednotlivých etap výroby a současně je diskutován jejich význam při identifikaci tohoto výrobního odvětví.

Získávání a úprava surovin. Dvě základní složky hrnčířského těsta, pojivo a ostřívo, se získávaly buď zvlášť a po určitých úpravách se prohněly do těsta, nebo, pokud to zdroje dovolovaly, těžil hrnčíř hlínu již přirozeně ostřenou. Některé způsoby těžby zanechávají pozůstatky zachytitelné archeologickým výzkumem, jiné (např. těžba na březích vodotečí) zůstávají obtížně rozpoznatelné. Do první skupiny spadají nepravidelné jámy, tzv. hliníky, které je ale obtížně odlišit od pozůstatků těžby zeminy pro jiné, např. stavební účely.² Hrnčířské hliníky jsou uváděny např. v Mohelnici, ve Mstěnicích a ve Starém Městě – Za Zahradou, přesto jejich interpretace zůstává hypotetická. Další způsob těžby představuje hloubení zvonovitých šachet, které jsou doloženy v hrnčířských dílnách v Německu (*obr. 2: 1; Grote 1976, Abb. 19; Heege Hrsg. 1998, 15*). Na sledovaném území se sice neuvádějí, avšak protože tvarem i velikostí jsou snadno zaměnitelné s některými obilními jámami (*obr. 2: 2*),³ nelze tuto formu těžby vyloučit. Ani jeden z obou způsobů těžby nepostačuje k bezpečné identifikaci hrnčířství, proto mohou mít při identifikaci tohoto výrobního odvětví jen doplňující úlohu.

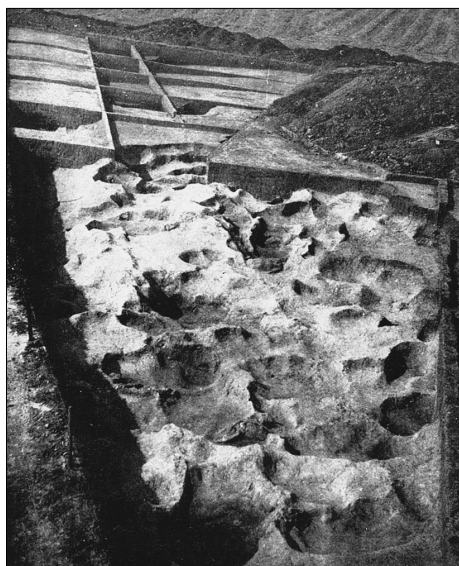
Ostřívo, druhá složka hrnčiny, mohlo být získáváno buď proséváním písku nebo drcením hornin (kamenná drtidla snadno zaměnitelná se zrnitkami), jak je to etnograficky doloženo např. u hrnčířů v Bělorusku (*Hołubowicz 1950, § 15*). Používání těchto nástrojů v raném středověku k drcení a roztírání hornin bylo prokázáno (např. *Hrubý 1965a, 240*), jako spolehlivý doklad hrnčířské výroby však samy o sobě opět nepostačují.

Skladování a zpracování surovin. Z etnografických sběrů *W. Hołubowicze (1950, § 14)* v západním Bělorusku vyplývá, že hrnčíři, jejichž produkce jen o málo překračovala vlastní spotřebu a kteří vyráběli krátký čas v roce, zpravidla shromažďovali tolik surovin, kolik postačovalo na jednu vypalovací várku. Obešli se tedy bez speciálních skladovacích zařízení. Naproti tomu větší výrobci si kvůli zrání vyššího množství hlín a kvůli zajištění výroby pro zimní období obstarávali zásoby, které hromadili v dřevěných truhlách, ohrádkách nebo v pravoúhlých, často vydřevených jámách. Tímto způsobem jsou interpretovány některé zahloubené a vydřevené objekty s hrnčířským jílem na dně, nacházené při terénních odkryvech (*obr. 3: B*); i tyto nálezy však mají povahu pouhé indicie hrnčířské výroby, jež si vyžadují kritický přístup.⁴ V případě úspěšného doložení takových objektů můžeme s ohledem na etnografická zjištění hovořit o produkci přesahující vlastní spotřebu.

² Hrnčířství by snad mohly indikovat hliníky, jejichž dna byla rozrušena v celé ploše zhruba stejně velkými krátery vzniklými opakovaným vykopáváním hlíny pro jednotlivé várky výrobků (jako v Mohelnici; *obr. 1*).

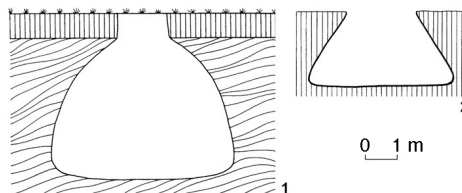
³ Zvonovitá šachta z hrnčířské osady v Bengerode svými rozměry poněkud překonává slovanské obilnice, jimž se však blíží jiná šachta, nalezená v hrnčířském pracovišti u Einbecku: podle stručné informace dosahovala při dně průměru 1,6 m (*Heege Hrsg. 1998, 15*).

⁴ Pro raný středověk je uvádějí *Buko (1990, 90–91)*, *Snášil (1971, 102, obr. 7)*, *Kara – Wresniński (1996, 160, pozn. 7, obr. 1B)*, pro vrcholný středověk *Gringmuth-Dallmer (2002, obr. 365)* a *Richter (1969, 775; 1994, 154)*.

Obr. 1. Mohelnice, hrnčířský hliník s pecemi (Goš 1973, tab. II na s. 484).

Fig. 1. Mohelnice, pottery clay pit with kilns (Goš 1973, tab. II on p. 484).

Obr. 2. Těžba hrnčířské hlíny. 1 – zvonovitá šachta z Bengerode (Grote 1976, fig. 19); 2 – obilní jáma ze Starého Města u Uh. Hradiště (Hrubý 1965a, obr. 58: 6): některé z těchto objektů mohly sloužit také těžbě hrnčířské hlíny.

Fig. 2. The extracting of pottery clay. 1 – bell-shaped shaft from Bengerode (Grote 1976, fig. 19); 2 – grain pit from Staré Město near Uherské Hradiště (Hrubý 1965a, fig. 58: 6): some of these objects could also have served for the extracting of pottery clay.

Výroba nádob. Hrnčířský kruh se ve výrobě keramiky na slovanském území objevuje zhruba od 7.–8. století. Kvůli materiálu, z něhož byly kruhy zhotoveny, představují zcela ojedinělý nález (obr. 3: A).⁵

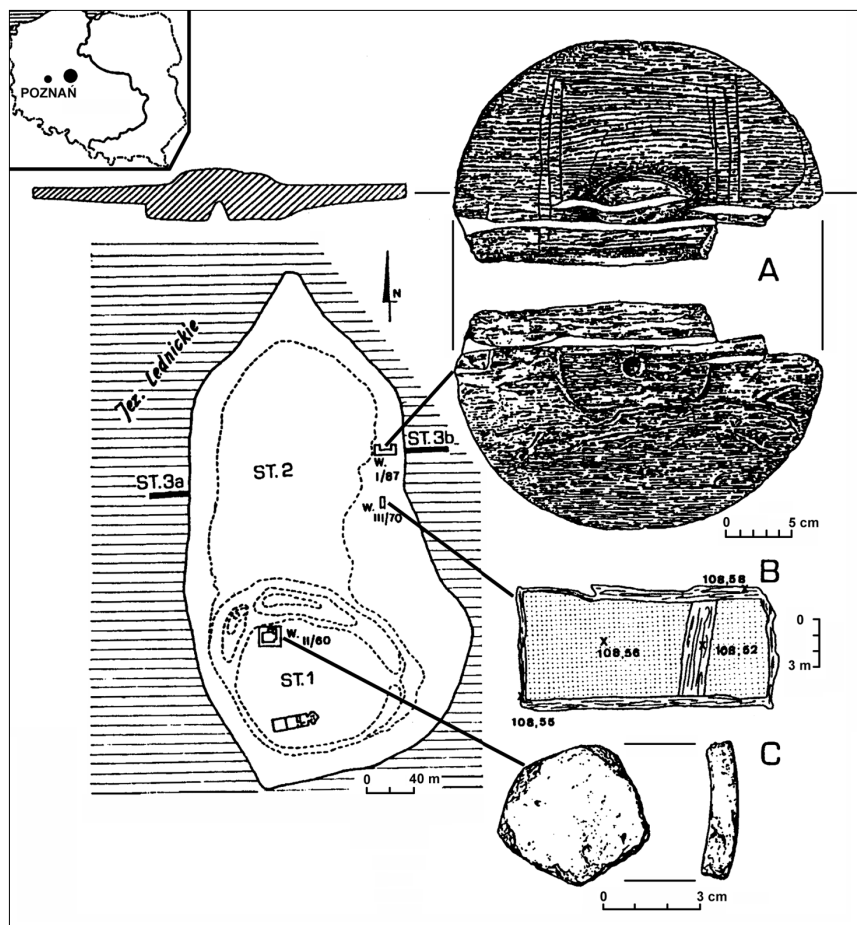
Při výrobě a formování nádob využívali hrnčíři v raném středověku vedle kruhu a své zručnosti také celou řadu jednoduchých nástrojů. Z etnografických pramenů a z detailního studia výrobních stop na nádobách nalezených při archeologických výzkumech vyplývá, že nejčastěji se užívaly dřevěné třísky, dřevěné nebo železné nože, útržky textilií a kůže, provázky apod. (Rzezník 1995).⁶ Materiál a také funkční indiferentnost těchto předmětů je předem vylučují ze skupiny bezpečných dokladů hrnčířství.

Problematickou kategorií nálezů představují tzv. hrnčířské čepele. Jsou to nevelké, na hranách obroušené keramické střepy nebo obdobně upravené kamenné úštěpy, které měly sloužit k povrchové úpravě hrdel a okrajů nádob (obr. 4). Kdybychom je spolu s některými badateli považovali za pozůstatky hrnčířské výroby, pak by představovaly jedny z nejčastěj-

Za pochybné považují nálezy pouhých kusů jílů volně kumulovaných v zahluobených objektech, pokládaných za hrnčířskou hmotu (např. Schmidt 1958, 33; Vogt 1968, 5, obr. 1).

⁵ Jediný exemplář na území Západních Slovanů pochází z Ostrowa Lednického v Polsku, kde byl nalezen ve vrstvě z 2. pol. 12. stol. (Kara – Wresniński 1996, 160–162). Další ojedinělý doklad, ovšem z neslovanského území, uvádí Bergmann (1993, 31–39). L. Skružný (1970, 145–154) uvažoval také o kruzích z kamene, které jsou prý mylně zařazovány mezi žemovy.

⁶ Pokud vím, v české ani slovenské archeologii nebylo takto pojaté studium keramiky dosud ve větší míře uskutečněno.

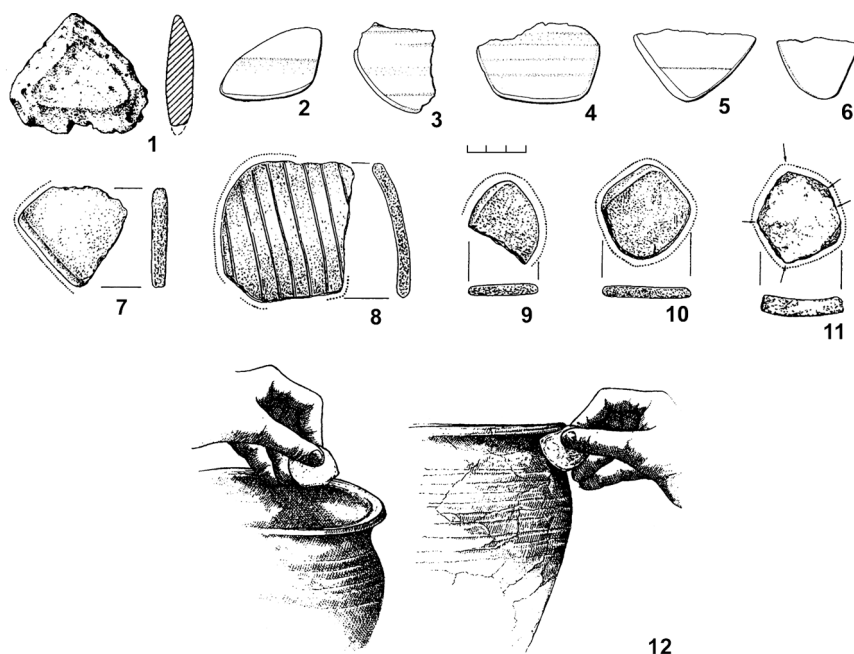

Obr. 3. Ostrów Lednicki. A – deska hrnčířského kruhu; B – dřevěná skříň sloužící snad ke zrání hrnčířské hlíny; C – tzv. hrnčířská čepel (Kara – Wrzesiński 1996, ryc. 1).

Fig. 3. Ostrów Lednicki. A – pottery wheel slab; B – wooden case possibly used for maturing pottery clay; C – "pottery blade" (Kara – Wrzesiński 1996, fig. 1).

ších archeologických dokladů tohoto výrobního odvětví.⁷ Avšak argumenty shromážděné pro tuto interpretaci (zejm. Šaurová 1973) nejsou příliš přesvědčivé (kriticky Měchurová 2002). Můžeme totiž namítnout, že tyto „hrnčířské čepel“ nebyly nalezeny v žádné raně nebo vrcholně středověké hrnčířské dílně (tab. 2) a také že pocházejí ze středověkých šlechtických sídel, kde hrnčířská činnost není příliš pravděpodobná (Durdík 1983a, 476; Unger 1999, 114–115).

⁷ Při archeologických výzkumech bývají poměrně hojně nacházené (např. Hejna 1964, 199–201, obr. 29; 1983, 287, obr. 10; Justová 1981; Kara – Wrzesiński 1996, 156–160; Kouřil 1994, 142; Kováčik 1999, 88; Kwapieniowa 1983; Šaurová 1973).

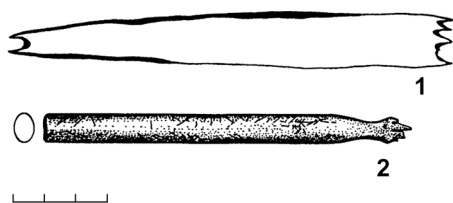

Obr. 4. Příklady domnělých hrnčířských čepelí z různých nalezišť a představa jejich používání. 1 – Krašovice, zl. tuhové keramiky (Hejna 1964, obr. 29); 2–6 – Chvojen, zl. ker. (Hejna 1983, obr. 10); 7 – Hradec u Stoda, zl. ker. (Kara – Wrzesiński 1996, ryc. 3); 8–10 – Libice nad Cidlinou, zl. ker. a kamene (Kara – Wrzesiński 1996, ryc. 3); 11 – Ostrów Lednicki, zl. ker. (Kara – Wrzesiński 1996, ryc. 3); 12 – podle Kara – Wrzesiński (1996, ryc. 4).

Fig. 4. Examples of assumed pottery blades from various find sites and an idea of their use. 1 – Krašovice, potsherd of graphitic ceramics (Hejna 1964, fig. 29); 2–6 – Chvojen, ceramic potsherds (Hejna 1983, fig. 10); 7 – Hradec u Stoda, ceramic potsherd (Kara – Wrzesiński 1996, fig. 3); 8–10 – Libice nad Cidlinou, ceramics and stone fragments (Kara – Wrzesiński 1996, fig. 3); 11 – Ostrów Lednicki, ceramic potsherd (Kara – Wrzesiński 1996, fig. 3); 12 – according to Kara – Wrzesiński (1996, fig. 4).

Další skupinou jsou nástroje k vytváření ryté výzdoby. Mohly být vyrobeny z různých materiálů (včetně kůže), z nichž jen některé přetrvaly do současnosti. Nástroje s jedním hrotem pochopitelně nelze bezpečně označit za hrnčířské, neboť mohly sloužit ke zcela jiným účelům. Přesto se v literatuře objevil pokus takto interpretovat některé kostěné nebo parohové předměty (Hrubý 1957, 153–154). Jistotu nemáme ani v případě hřebenové výzdoby; někteří badatelé se přesto domnívají, že v hrnčířství byly k těmto účelům používány kostěné nebo parohové nástroje s krátkými zarovnanými zuby (obr. 5; Hrubý 1957, 154–156; Lutovský – Militký 2000, 105–106; Rauhutowa 1976, 119, 140, obr. 66).

Poslední skupinu nástrojů k výzdobě keramiky představují razidla kolků, která mají na jednom nebo obou koncích různé vyřezané motivy (kříže, hvězdice, mřížky atd.). Při výzkumech v oblastech na Z a SZ od námi sledovaného území se nacházejí razidla vyrobená z kosti, parohu nebo z kovu; vyloučit nelze ani dřevo či jiné organické materiály, přestože dosud nebyly přímo doloženy. Zatímco jejich nálezy na germánském území jsou poměrně početné (Knaut 1987), ve slovanské oblasti přesvědčivé doklady téměř chybějí, a to i na

Obr. 5. Některé předměty z kosti nebo parohu mohly sloužit k vytváření ryté „hřebenové“ výzdoby. 1 – Sobůlky (upraveno podle Hrubý 1957, obr. 2: 4); 2 – Praha-Butovice (Lutovský – Militký 2000, obr. 4).
Fig. 5. Certain objects from bone or antler could be used to create engraved “comb” decoration. 1 – Sobůlky (according to Hrubý 1957, fig. 2: 4); 2 – Prague-Butovice (Lutovský – Militký 2000, fig. 4).

územích, kde kolkovaná keramika není ojedinělá (Träger 1985). Unikátní nález v celém západoslovanském prostředí představuje předmět z budečského hradiště (Bartošková 1995, 40–42, obr. 7: 2), který je svým materiálem, tvarem a rozměry k nerozeznání od hrnčířských razidel z germánského prostředí (obr. 6: 1);⁸ odlišuje se od nich pouze zašpičatělým koncem, který mohl sloužit k rytí lineárních výzdobných motivů. Předložená interpretace sice poněkud naráží na omezený výskyt kolkované keramiky na Budči (srov. Bartošková 1997; Váňa 1995), jinde v Čechách však není neobvyklá (zvláště ve starší době hradištní: např. Kuna – Profantová 2005, 174–175).

Vysoušení výrobků. Před výpalem bylo nutné výrobky vysušit, aby ve vypalovacím žáru nedošlo k popraskání. Jak ukazuje etnografie, hrnčíři vysušili nádoby před domácí nebo hrnčířskou pecí či přímo uvnitř rozehřátých pecí zbavených hořícího paliva; v příhodném ročním období posloužily pouhé sluneční paprsky (Hołubowicz 1950, § 130). V archeologické literatuře se někdy uvažuje o užívání speciálních vysoušecích pecí. Jejich uplatnění lze předpokládat spíše ve výrobě tenkostěnných nádob s menším podílem ostříva, která byla na prudké změny teplot citlivější, tedy spíše v mladším středověku.⁹ Mezi hrnčířskými pecemi v Nitře-Lupce je hledal B. Chropovský (1959, 822), avšak jeho závěry nejsou přesvědčivé – hlavní potíž činí odlišení od běžných vypalovacích pecí.

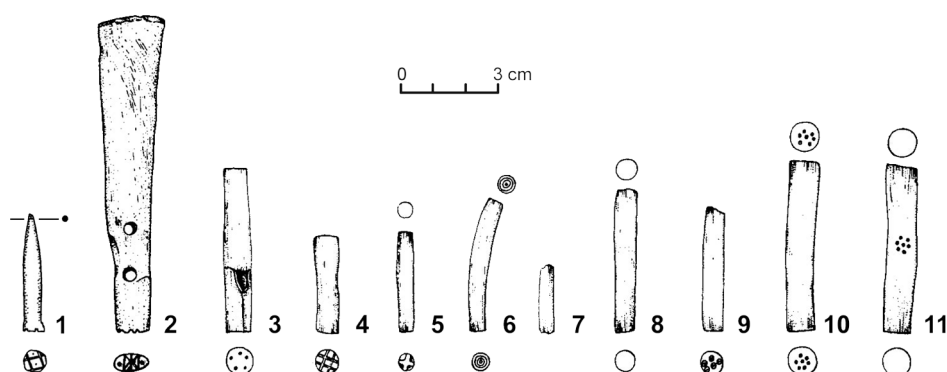
Hrnčířské pece. S ohledem na značné množství nacházené keramiky bychom v archeologických pramenech očekávali početný výskyt pecí, avšak ve skutečnosti lze v období 6.–13. stol. napočítat na území Slovenska, Polska a ČR nanejvýš 60 exemplářů v 17 lokalitách (tab. 1; obr. 7 a 8).¹⁰ Příčinou je bezpochyby užívání pyrotechnologických objektů, které nelze jednoznačně archeologicky interpretovat. Hrnčířská vypalovací zařízení můžeme z tohoto hlediska rozdělit na 1) speciální hrnčířské pece (dvoudílné pece s různě uspořádanou komorou a topeništěm, příp. některé typy jednodílných pecí), které se užívaly pouze v hrnčířství, a jsou proto snadno interpretovatelné; 2) jednoprostorové pece,¹¹ které lze snadno zaměnit s výrobními zařízeními z jiných výrobních odvětví a jejichž spojitost s hrnčířstvím je prokazatelná pouze prostřednictvím nálezu vsádky nebo podle celkového

⁸ Zejména skupinu 2 podle M. Knauta (1987, Abb. 4 a 6). Jím shromážděné nálezy se koncentrují v Porýní, severním Německu a Dánsku.

⁹ Vysoušecí pece uvádí např. M. Richter (1969, 777–778) v dílnách na předměstí Sezimova Ústí z přelomu 14. a 15. stol., nálezy však nebyly dosud uspokojivě publikovány.

¹⁰ Do souhrnu jsem nezařadil dvě pece z Jihlavy – Křížové ul. a pec z Kostelce u Jihlavy pro jejich datování přesahující do 14. stol. (Zatloukal 2000, 63–65), ani pece z Velké Střelné (Zatloukal 2000, 67–68) a v Milevsku (Drda 1983), které soužily k vypalování stavební keramiky.

¹¹ Snad sem patří i některé tzv. chlebové pece, jejichž využití v hrnčířství nelze vyloučit (k těmto pecím např. Měřinský 1983, 45–46; Michna 1970, 68–81).

Obr. 6. Kostěná a parohová razidla kolků. 1 – Budeč (Bartošková 1995, Abb. 7: 2); 2–11 – různá naleziště v západní Evropě (Knaut 1987, Abb. 6).

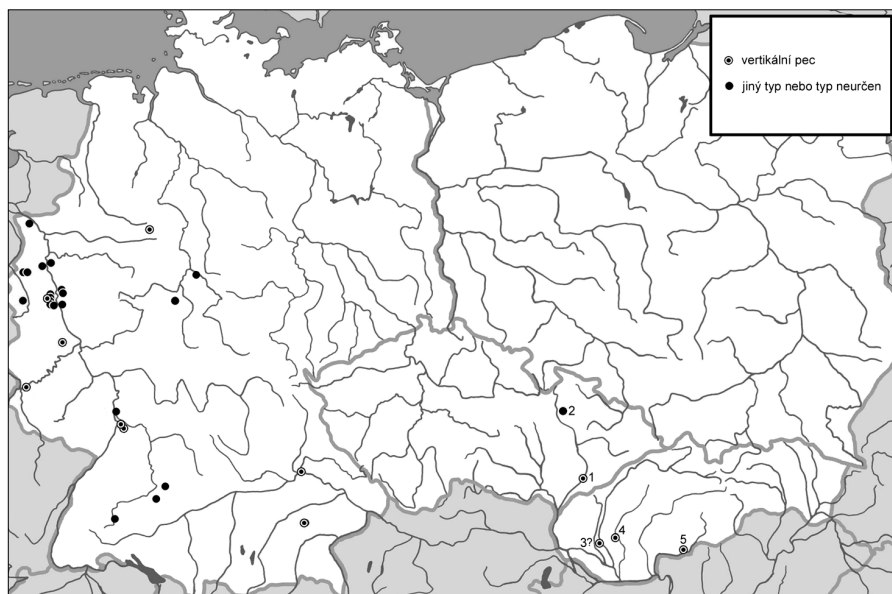
Fig. 6. Bone and antler stamps. 1 – Budeč (Bartošková 1995, fig. 7: 2); 2–11 – various find sites in Western Europe (Knaut 1987, fig. 6).

kontextu a 3) polní pece v podobě zahluobených nebo přímo na povrchu umístěných ohnišť (přehled typů známých z etnografie podává *Drews 1978–1979*, 33–35), jejichž vazba na hrncířství se archeologickými metodami prokazuje nejobtížněji.

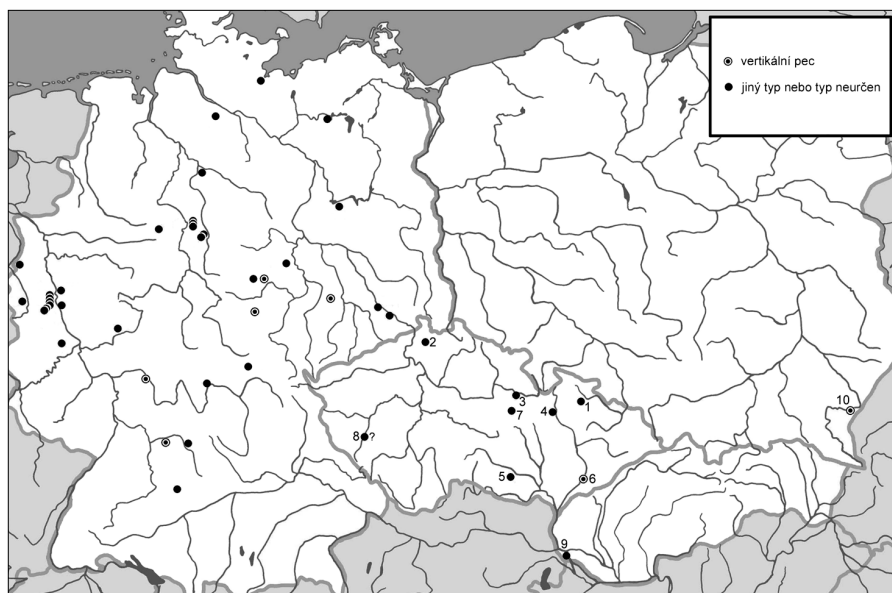
Podrobnější údaje o hrncířských vypalovacích zařízeních nalezených na území České, Slovenské a Polské republiky, doplněné o odkazy na literaturu, obsahuje katalog na konci textu. Problematice nerovnoměrného výskytu pecí v čase je věnována jedna z následujících kapitol.

Odpad. Často bývá nejvýznamnějším pozůstatkem neagrární produkce výrobní odpad. Vypalování keramiky představovalo obvykle nejrizikovější proces i ve výrobě zkušeného hrncíře. Není náhodou, že většina dokumentovaných případů magického jednání v hrncířství se váže právě na etapu výpalu (*Hołubowicz 1950*, § 136; *Köpke 1991*). Pro svou trvanlivost a omezené možnosti druhotného použití by měl teoreticky hrncířský odpad představovat jednu z hlavních položek mezi pozůstatky výroby. Např. v severových. Německu jsou nálezy odpadišť z 13.–15. stol. uváděny dvakrát častěji než nálezy hrncířských pecí (*Gringmuth-Dallmer 2002*, Abb. 1). Zmínit musíme také střední Porýní, kde vznikala středně impozantních rozměrů již od merovejské doby (*Janssen 1983*, 348–394). Avšak na námi sledovaném území se až do přelomu 12. a 13. stol. s žádným hrncířským odpadem nesetkáváme.

První otazník visí nad nedostatkem nálezů přepálené nebo žárem deformované keramiky. Nejstarší takové zlomky (ovšem zcela ojediněle zastoupené) se hlásí do 9.–10. stol. (např. *Oborín* na vých. Slovensku nebo *Vlastislav* v severozáp. Čechách; *Vizdal 1963*, 373–374; *Váňa 1968*, 25, obr. 47: 4), pravidelně se začínají objevovat teprve od sklonku raného středověku (např. *Bialeková ed. 1989*, 28; *Durdík 1983*, 211; *Kováčik 1999*, 87; *Kunysz 1965*, 337; *Richterová 1996*, 274–278; *Snášil 1979*, 74). Právě v této době nastupují speciální hrncířské pece, takže na první pohled se zde rýsuje příčinná souvislost. Tomuto vysvětlení však do jisté míry protičeří experimentální výpaly, které naznačují, že i v polních pecích mohlo být za určitých podmínek dosaženo stejných teplot jako v pecích speciálních (srov. níže).

Obr. 7. Nálezy hrnčářských pecí z 6.–11. stol. na území Německa, Polska, Slovenska a ČR.
 Fig. 7. Finds of pottery kilns from the 6th–11th century in the territory of Germany, Poland, Slovakia and Czech Republic.
 1 – Sady; 2 – Želechovice; 3 – Hoste; 4 – Nitra-Lupka, Nitra – Dražovská cesta; 5 – Slovenské Ďarmoty.

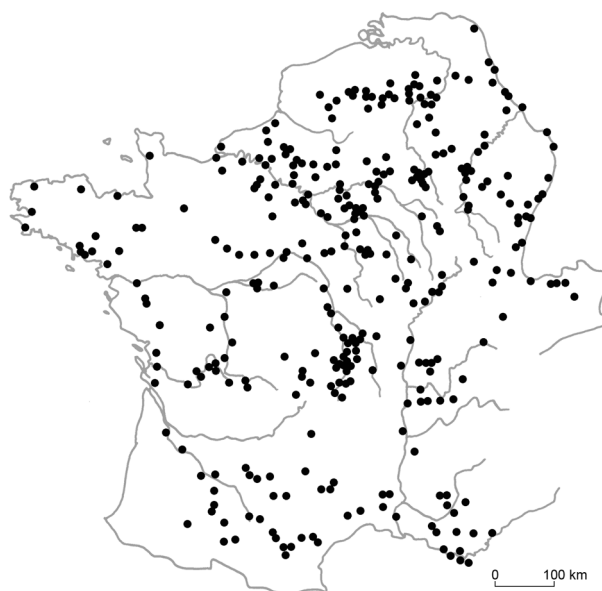

Obr. 8. Nálezy hrnčářských pecí z 12.–13. stol. na území Německa, Polska, Slovenska a ČR.
 Fig. 8. Finds of pottery kilns from the 12th–13th century in the territory of Germany, Poland, Slovakia and Czech Republic.
 1 – Bruntál; 2 – Česká Lípa; 3 – Kostelec nad Orlicí; 4 – Mohelnice; 5 – Mstěnice; 6 – Staré Město – Na Kostelíku + Staré Město – Za Zahradou; 7 – Tisová (Staré Mýto); 8 – Vícov (nejisté/uncertain); 9 – Bajč; 10 – Przemysł-Zasanie.

Obr. 9. Francie, nálezy galo-románských hrnčírských pecí (upraveno podle *Duhamel 1978–1979*, fig. 32).

Fig. 9. France, finds of Roman Gaul pottery kilns (according to *Duhamel 1978–1979*, fig. 32).

Druhou otázkou je absence rozsáhlých střepišť na námi zkoumaném území, jež by mohla být použita jako argument pro ještě neexistující masovou produkci. Avšak současně nutno upozornit na zjištění *A. Heege (Hrsg. 1998, 20)*, podle něhož se střepišťe skládala ze dvou složek: jen malou část tvořila přepálená a žářem deformovaná keramika, naproti tomu většinu objemu tvořily nádoby, jež nebyly dostatečně vypálené. Je proto otázkou, jestli na námi sledovaném území nebyly spotřebovávány všechny nádoby, včetně těch, které nedosáhly optimálního výpalu.

Skladiště. Distribuci keramiky předcházelo jejich shromáždění v dílenském skladu, který by se při výzkumech měl projevit jako depot výrobků jednotného provedení a beze stop použití. Takové nálezy pochopitelně nejsou časté a pokud se vyskytnou, vdčíme za to událostem znemožňujícím výrobky vyzvednout a spotřebovat.¹² Z raně středověkých lokalit bývá v této souvislosti někdy uváděn nále v Oboríně tvořený asi deseti celými hrnci shodného provedení, které stály vedle sebe na ploše 1,5 x 2 m (*Vizdal 1963*). Nelze ale vyloučit ani jinou interpretaci, např. že tyto nádoby představují pozůstatek nevyzvednuté vsádky polní pece. Mimo námi sledovanou oblast, ovšem stále na slovanském území, se uvádí ještě jeden možný nále skladu (*Herrmann Hrsg. 1970, 79*).

Souhrn. Hrnčírství řadíme mezi odvětví produkující zboží masové spotřeby – jenom počet vyrobených hrnců můžeme v Čechách a na Moravě kolem poloviny 11. stol. odhadnout¹³

¹² Pokud vím, nejstarší přesvědčivý doklad spadá do poč. 14. stol., tedy mimo rámec námi sledovaného období. Pochází ze Starého Města u Uh. Hradiště, kde hrnčír, jehož dílna asi ležela nedaleko (*Snášil 1983a*), podle všeho musel přemístit 300–350 nádob ze svého skladu do studny (*Snášil 1982a*). Nádoby, jež nenesly stopy použití, spočívaly vzájemně do sebe vsazené, což je způsob skladování běžný také v dnešních dílnách.

¹³ Odhad kombinuje předpokládaný počet obyvatel podle *J. Žemličky (1997, 18)* a průměrnou roční spotřebu nádob odhadovanou *W. Hołubowiczem (1965, 131–150)*, představující zhruba 4 kuchyňské hrnce na osobu.

	Lokalita	Počet pecí	Dvouprostorové pece vertikální	Dvouprostorové pece horizontální	Jednoprostorové pece	Typ pece neurčen	Datování (století)	Kategorie
1.	Bajč, SR	1				1	12.–14.	?
2.	Bruntál, ČR	1			1		13.?	2
3.	Česká Lípa, ČR	4		3	1		13.?	1, 2
4.	Hoste, SR	1	1?				9.?	1
5.	Kostelec nad Orlicí, ČR	3		1	2		přelom 12./13.	2
6.	Mohelnice, ČR	12			12		2. pol. 12. – 1. pol. 13.	2
7.	Mstěnice, ČR	2		2			13.	1
8.	Nitra – Dražovská cesta, SR	1				1	9.	?
9.	Nitra-Lupka, SR	12	12				2. třetina 9. – poč. 10.	1
10.	Przemysł-Zasanie, Polsko	13	13				2. pol. 13. – 1. pol. 14.	1
11.	Sady u Uh. Hradiště, ČR	1	1				2. pol. 9.	1
12.	Slovenské Ďarmoty, SR	1	1				10.–11.	1
13.	Staré Město u UH – Na kostelíku, ČR	3	3				1.–2. třetina 13.	1
14.	Staré Město u UH – Za zahradou, ČR	1	1				1.–2. třetina 13.	1
15.	Tisová, ČR	2			2		přibližně 2. třetina 13.	1
16.	Vícov (nejisté), ČR	1		1			13.	3
17.	Želechovice, ČR	1			1		2. pol. 11.?	2
	CELKEM 17 lokalit	60	32	7	19	2	9.–13.	

Tab. 1. Přehled hrnčířských pecí z 6.–13. stol. na území ČR, Slovenska a Polska. Pece jsou rozděleny do kategorií podle spolehlivosti určení jako hrnčířské pece (1 – určité; 2 – snad ano; 3 – spíše ne). Další údaje viz katalog za textem.

přes 2,5 mil. každý rok! Přesto známe jen málo pozůstatků vlastní výroby. Neúplnost našich pramenů dobře vyplývá ze srovnání *tab. 2* a *obr. 10*, které zachycují na jedné straně nezbytný inventář hrnčířské dílny (odvozený z etnografie) a na druhé straně archeologickou realitu.

Z výše uvedeného soupisu vyplývá, že korunním svědkem budou vždy pece, neboť jiné nálezy samy o sobě nemohou hrnčířskou výrobu dokládat. Ani svědectví pecí však není vždy jednoznačné, zvláště v případě jednoprostorových typů, které lze bezpečně rozpoznat jen prostřednictvím vsádek. Druhý důležitý doklad hrnčířství – výrobní odpad – pro období před přelomem 12. a 13. stol. nesehrává žádnou roli, neboť se z dosud neobjasněných důvodů vyhýbá archeologické evidenci. Z předložené bilance vyplývá, že nejstarší známá hrnčířská pracoviště (identifikovaná pecemi) pocházejí až z 9. stol. z nalezišť v Nitře-Lupce (výzkum v r. 1959) a v Sadech u Uh. Hradiště (r. 1963); počátky většího počtu dokladů však spadají teprve na konec 12. nebo do 1. pol. 13. století.

Lokalita	Získávání surovin	Skladování a zpracování surovin	Hrnčířský kruh	Hrnčířské čepele	Nástroje na výzdobu	Hrnčířské pece	Výrobní odpad	Výrobní sklad
Bajč						+		
Bruntál						+		
Česká Lípa						+		
Hoste						+		
Kostelec n. Orlicí						+	+	
Mohelnice	+	+				+		
Mstěnice	+					+		
Nitra – Dražovská cesta						+		
Nitra-Lupka						+		
Przemysl						+	+	
Sady						+		
Slovenské Ďarmoty						+		
Staré Město – Na Kostelíku						+	?	
Staré Město – Za Zahradou	+					+	+	
Tisová						+		
Víčov ?						+		
Želechovice						+		

Tab. 2. Soupis dílen identifikovaných podle hrnčířských pecí a jejich nálezový profil. Území ČR, SR a Polska v 6.–13. století.

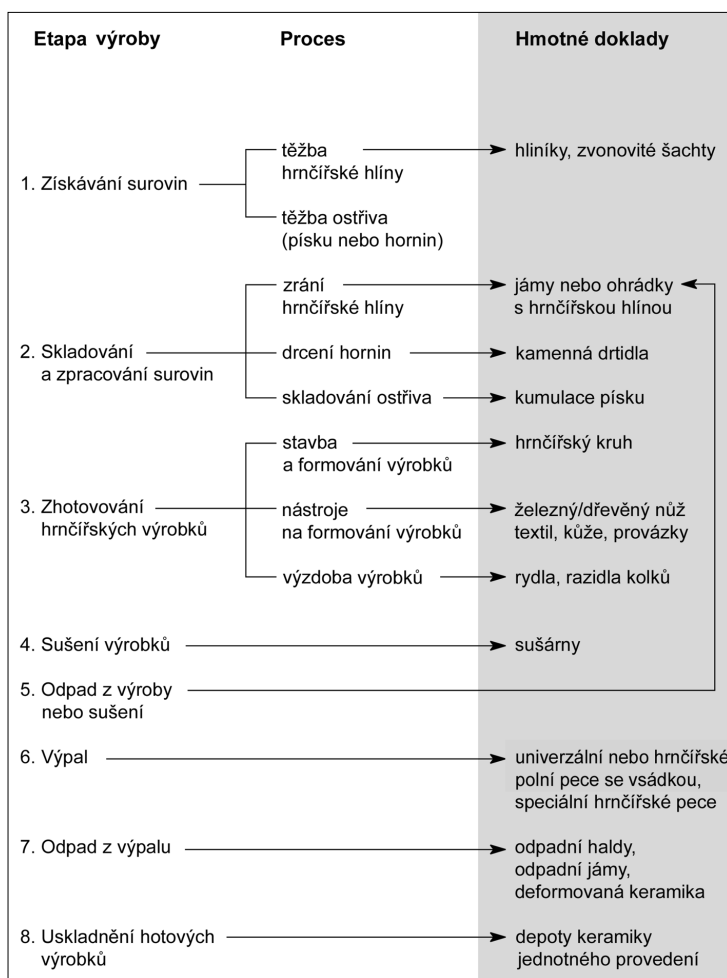
2. K výskytu hrnčířských pecí

Z úseku mezi 2. pol. 12. a koncem 13. stol.¹⁴ evidujeme na sledovaném území dvakrát víc lokalit s hrnčířskými pecemi než z předchozích šesti století (*tab. 1*). Protože tento zřetelný nepoměr nelze vysvětlit pouhým stavem bádání, musíme ho považovat za odraz skutečnosti, která naznačuje určitou změnu v používání vypalovacích zařízení na sklonku raného středověku.

Již bylo uvedeno, že první speciální hrnčířské pece se objevují teprve v 9. století. Nacházíme je na území, které je považováno za jedno z jader Velké Moravy. Zatím ale nic nenasvědčuje, že by se v 9. stol. staly běžným výrobním objektem; spíše naopak, nadále musely převládat archeologicky obtížně rozpoznatelné tzv. polní pece: poměrně rozsáhlý výzkum velkomoravských lokalit, který od té doby proběhl (Mikulčice, Staré Město, Pohansko, Olomouc), žádné další nálezy speciálních pecí nepřinesl. Rovněž pro 10. a 11. stol. tvoří speciální pece ojedinělý typ nálezů.¹⁵ Nepočtený výskyt tohoto výrobního zařízení

¹⁴ Přesnější stanovení počátku tohoto intervalu není zatím možné. V podstatě ho lze ztotožnit s tzv. pozdně hradištním horizontem, jehož vymezení je však vágní a u něhož navíc musíme předpokládat regionální diference.

¹⁵ Vynechány jsou Bajč a Hoste (SR), jejichž datování je diskutabilní.

Obr. 10. Schéma hrnčířského výrobního procesu. Šedě vyznačen ideální rejstřík archeologických projevů.

Fig. 10. Diagram of pottery production process. Ideal register of archaeological manifestation indicated in grey.

v raném středověku není charakteristickým jevem jen pro sledované území, setkáváme se s ním mj. také v dnešním Německu (*obr. 7*),¹⁶ kde se tudíž keramika nepochybně vypalovala také převážně v primitivních polních pecích. Důsledkem toho jsou velmi skrovné archeologické mapy s nálezy hrnčířských vypalovacích zařízení na těchto územích, které kontrastují s mapami z oblastí, kde se naopak užívaly především speciální hrnčířské pece (*obr. 9*). Pokud se na dnešních územích Moravy, Slovenska a Německa přece jen speciální pece před 12. stol. vyskytly, potom lze z jejich geografického rozmístění soudit, že v tom svou úlohu sehrála určitá interakce s pozdně římským obyvatelstvem, neboť tyto pece se kumulují především podél rýnského a dunajského římského limitu (*obr. 7*).

¹⁶ Na území Severozápadních Slovanů, které jsem do této práce nezahrnul, jsou uváděny pouze dvě pece, v Kremnitz a Löcknitz (viz *Weiser 2003*), jejichž interpretace je však v poslední době zpochybňována (např. *Biermann 1998a*, 102; *Kempke 2001*, 216).

Jak si vysvětlit, že speciální pece se v raném středověku používaly tak málo? Jedná se přece o starobylý vynález (např. vertikální typ je ve sledované oblasti znám již od eneolitu) a ještě v době římské se užívaly poměrně hojně.¹⁷ Byla příčinou primitivní úroveň raně středověkého hrnčířství? Proti kladnému zodpovězení této otázky hovoří skutečnost, že v průběhu 6.–12. stol. došlo k řadě důležitých změn technického a organizačního rázu, jako např. zavedení hrnčířského kruhu, zdokonalování postupů při stavbě nádob, standardizace výroby, vznik regionálních typů, specializace, výroba pro regionální odbyt atd.¹⁸ Také experimentální výpaly ukázaly, že v zahloubených ohništích bylo za poměrně snadno dosažitelných podmínek možné vyrobit kvalitní redukční keramiku při teplotách dosahujících až okolo 1000 °C (Böttcher – Böttcher 1996, 89) – totožných teplot bylo dosahováno ve dvouprostorových pecích (např. Biermann 1998, 146). Tyto skutečnosti zřetelně ukazují, že mezi užíváním pokročilých výrobních zařízení na jedné straně a mezi úrovní a organizací výroby na straně druhé nebyla přímá úměra. Snad v této souvislosti můžeme hovořit o „strachu z novot“, který podle J. Le Goffa (2005, 282) působil ve středověké Evropě nejvýrazněji právě v oblasti techniky. Zavádění speciálních pecí se tak zřejmě řadí po bok dalších technických vynálezů jako byly vodní mlýn, pluh nebo dokonalejší formy záprahu, jež byly vesměs známy již v antice, ale plně se uplatnily až v mladší fázi středověku.

Jaké však byly konkrétní příčiny, za nichž se pece začaly ve 2. pol. 12. – 13. stol. objevovat? Výše dosahovaných teplot výpalu mezi zahloubenými ohništi a pecemi nebyla – jak již uvedeno – natolik rozdílná. Budeme-li hledat vysvětlení v možnosti regulovat průběh¹⁹ a teplotu výpalu, kterou nabízely dvouprostorové (vertikální i horizontální pece),²⁰ pak se musíme ptát, proč ve stejné době jako dvouprostorové pece nastupují také pece s jedním prostorem.²¹ Vše dále komplikují dílny, které již užívaly speciální pece, ale vypalovaly v nich keramiku hradištní tradice (např. část vsádky ve Starém Mýtě nebo ve Starém Městě u Uh. Hr. – Za Zahradou; Snášil 1979, 75), jež se dala vypalovat i v polních pecích.

Důležitou okolností, za níž se na sledovaném území realizovalo rozšíření pecí, bylo nepochybně navázání užších kontaktů se západními oblastmi. Ani např. na území dnešního Německa se však pece neobjevily znenáhla, ale až v souvislosti s hlubšími změnami, kterou

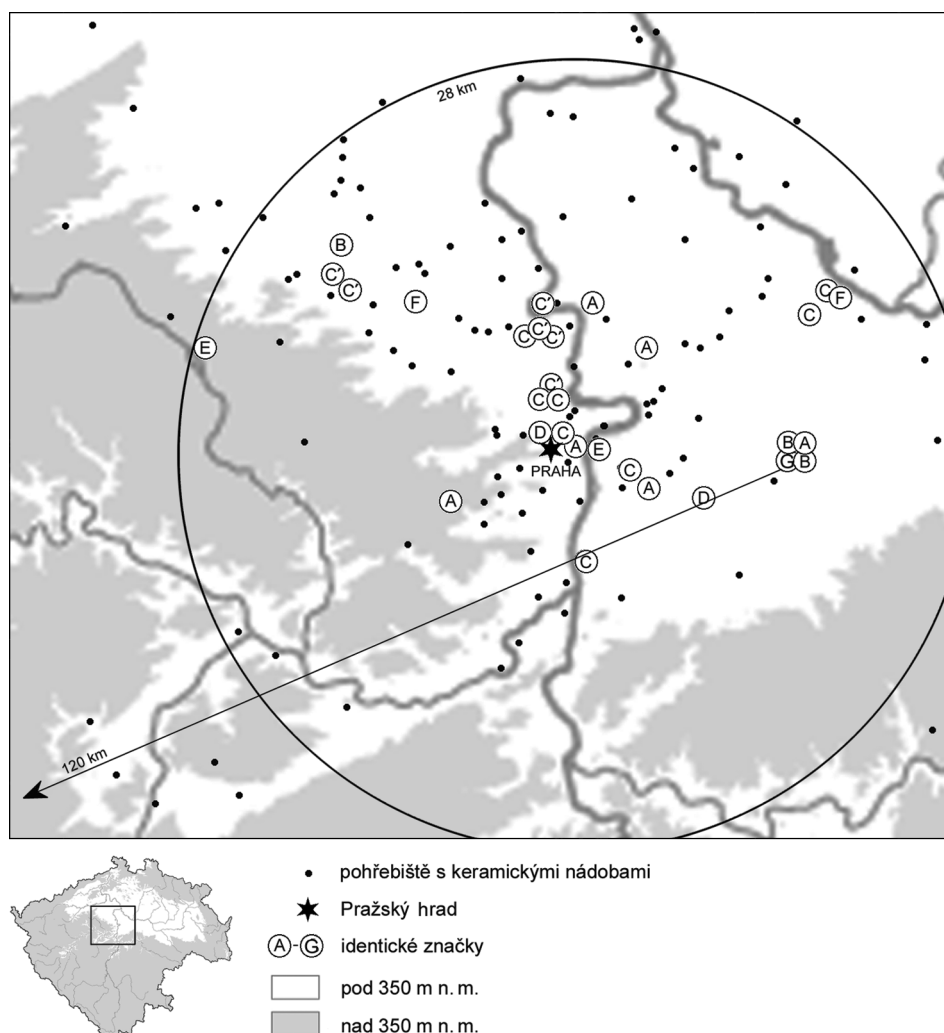
¹⁷ Např. na Moravě známe z doby římské (z období trvajících čtyři století) 14 lokalit s nálezy speciálních hrnčířských pecí (Droberjar 2002, 88), raně středověký protějšek (za prvních pět století) představují pouhá dvě naleziště.

¹⁸ Podobným příkladem by mohla být feldberská keramika vyráběná u Severozápadních Slovanů, jež svou kvalitou vynikala nad ostatní produkci, a přesto dosud nebyla zjištěna jediná pec, v níž byla vypalována (Kempke 2001, 236–237).

¹⁹ Uplatnila se zejména v počáteční etapě výpalu, kdy docházelo k redukci vody v hrnčině. Kontrolované pozvolné zvyšování teploty na začátku výpalu bránilo popraskání výrobků a v důsledku dovolilo snížit podíl ostřiva, zjemnit hmotu a ztenčit střep (Böttcher – Böttcher 1996, 89).

²⁰ Technický potenciál vertikálních pecí jistě nebyl malý, o čemž výmluvně svědčí jejich dominantní uplatnění v římském Impériu (Cuomo di Caprio 1978–1979). Horizontální pece s sebou zase přinesly řešení, které topeniště řadí do jedné roviny nebo v mírném snížení před vypalovací komoru, což poskytlo ohřev taženým žárem umožňující rovnoměrnější výpal. Rozdíl mezi oběma typy pecí ale nelze přeceňovat, neboť např. podle pozorování W. Jansseny (1987, 109) se výrobky z nich (v Porýní) kvalitativně neodlišují. V mladším středověku a novověku převládaly zřejmě horizontální pece, vertikální ale rozhodně ani v pozdější době nebyly výjimečné. Vertikální pece pocházejí např. ze Stebarku (15. stol.), z Varšavy (konec 17. stol.; Kwapieniowa – Wiatowy 1969, 209–210) nebo ze západních oblastí (Janssen 1987), odkud několik dokladů uvádí také B. Weiser (2003; např. Raeren–Neudorf z 15. stol.; Unterregenbach snad ze 13. stol. nebo Utrecht z přelomu 14./15. stol.).

²¹ Z jednoprostorových pecí (mimo nálezy ze 13. stol. zachycených v tab. 1) uvedme namátkou z mladšího období nálezy v Opavě (poč. 14. stol.; Šikulová 1972) a v Sezimově Ústí (poč. 15. stol.; Richter 1969, 777).

Obr. 11. Distribuce nádob s identickými značkami v raném středověku (upraveno podle Sláma 2006). A–G označuje jednotlivé skupiny identických značek (více v textu). Střed kružnice o poloměru 28 km umístěn v Praze. C' označuje nádoby, které do skupiny C zahrnul J. Sláma podle totožného provedení, nikoliv podle identických značek. Doplněno.

Fig. 11. Distribution of vessels with identical markings in the early medieval period (according to Sláma 2006). A–G indicate individual groups of identical marks (see text for more information). The centre of a circle with a 28 km radius in Prague. C' indicates vessels that J. Sláma included in group C on the basis of an identical style, not identical marks. Supplemented.

procházela tamější společnost. Jak již zmíněno, podobně jako na námi sledovaném území se i v Německu užívaly ve starším středověku nejčastěji polní pece (obr. 7), v nichž se vyráběla lokální keramika (*frühe Grauware*, příp. *slawische Keramik*; např. *Stilke 2001, 24*). Speciální pece se na tomto území začínají plošně objevovat až od 12. stol. (obr. 8), tedy

ve stejné době, kdy docházelo k rozšiřování produkce vyspělé keramiky (zejména *Gelbe Irdenware* a jejích derivátů), považované již za dílo specializovaných hrnčírů. Kořeny této produkce sahají do středního Porýní, kde byla známá již v karolinském období, v oblastech dále na východ se však začala vyrábět až od 12. stol. (*Sanke 2001, 427–428*). Do této vlny postupující od západu na východ nápadně zapadá také výskyt speciálních pecí na území České republiky a Slovenska ve 13. stol., a nakonec také kvalitativní obměna samotné keramiky.

Za indicii tohoto vlivu na území východní části střední Evropy lze považovat horizontální typ pece, který podle *W. Janssena (1987, 110–111, Abb. 24)* pochází z Porýní, kde se objevil již v merovejském období jako charakteristický prvek tamějšího hrnčírství. Nejstarší doklad takového kontaktu představuje horizontální pec v Kostelci n. O. z přelomu 12. a 13. stol., jejíž interpretace však může vzbuzovat jisté pochyby; dalším, tentokrát nesporným dokladem jsou tři horizontální pece v České Lípě (*obr. 18*), v nichž se vyráběla světlá a tenkostěnná vrcholně středověká keramika (*Gabriel 1979; 1981*), a také dvě pece ve Mstěnicích (*obr. 21*).

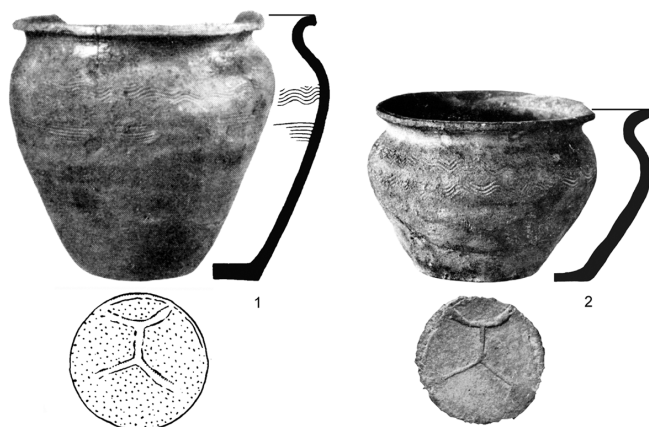
3. Kapacita pecí

Odhad kapacity raně středověkých hrnčírských pecí závisí na rekonstrukci vypalovací komory. Jediná pec, která se zachovala téměř v úplnosti, pochází ze Sadů u Uh. Hr. Její klenba měla polokulovitý, mírně vejcovitý profil a výšku zhruba shodnou s průměrem kruhového dna vypalovacího prostoru (*obr. 22*). Po posouzení dalších pecí, z jejichž klenby se zachovalo sice méně, ale stále je na nich patrný úhel náběhu zaklenutí, se domnívám, že měly obdobnou konstrukci (*obr. 19; 20; 27; 30*).²² Toto zjištění opravňuje odhadnout výšku vypalovacích komor na základě jejich půdorysu, a díky tomu i přibližnou kapacitu, kterou vyjádříme v nádobách o výšce a max. šířce 20 x 20 cm (v této době nejběžnější velikost hrnců). Ukázalo se, že do uvedených pecí se vešla várka asi 50 hrnců (umístěných tak, aby si ponechaly odstup od klenby), což podle *W. Hołubowicze (1965, 131–150)* odpovídá roční spotřebě asi 12 lidí. To znamená, že spotřebu jednoho sídliště s deseti usedlostmi by ročně pokryly zhruba čtyři výpaly a každou další várku by již bylo možné směřit mimo sídliště. I když se jedná jen o přibližné odhady, nasvědčují, že jediný hrnčír mohl zásobovat několik sídlišť. Připomeňme navíc dílny, v nichž se pravděpodobně vypalovalo v několika pecích najednou (Nitra-Lupka, Mohelnice, Tisová).

Půdorysná rozloha pecí zůstávala až do začátku 13. stol. poměrně nevelká (*obr. 31: 1–12*), což však nemusí vypovídat nic o intenzitě výroby – podobné rozměry měla také řada pecí v Porýní,²³ z nichž některé se uplatňovaly ve významných výrobních centrech. Nebývalé zvětšení kubatury vypalovacích komor přinesl vrcholný středověk. Např. do pece v České Lípě se oproti původním padesáti vešlo kolem tří set hrnců (*obr. 31: 14, 19*). Příčinou sice

²² Ve všech případech se největší šířka kopule nacházela u základny. Odlišným způsobem postupoval R. Snašil při rekonstrukci pece ve Starém Městě, při níž ale dospěl k málo pravděpodobné a poněkud bizarní podobě nadzemní části (*obr. 23: 2*).

²³ Např. Altdorf, Donzdorf, Duisburg, Eckdorf, Krefeld-Gellep, Neumental-Zimmersrode, Řezno-Galgenberg, Walberberg, Wiesloh, Wildenrath, Wülflingen (*Weiser 2003*).

Obr. 12. Nádoby s identickou značkou skupiny G. 1 – Praha-Běchovice, pohřebiště (Sláma 1977, tab. I: 6); 2 – Hradec u Stoda, kontext neznámý (Justová 1979, obr. 121: 1).
Fig. 12. Vessels with identical marking, group G. 1 – Prague-Běchovice, burial grounds (Sláma 1977, tab. I: 6); 2 – Hradec u Stoda, unknown context (Justová 1979, fig. 121: 1).

mohlo být zvětšení počtu spotřebitelů spadajících na jednoho hrnčíře, jistě se zde ale projevilo také značné rozšíření škály výrobků, ke kterému došlo právě ve vrcholném středověku.

4. Hrnčířská pracoviště v 9. století

V této kapitole se zaměříme na vybrané dílny umožňující dotknout se otázek specializace a organizace hrnčířské výroby v 9. století.

Pojmu *specializace výroby*, spjatému se společenskou dělbou práce, je ve studiu raného středověku přikládán značný význam. Především proto, že specializaci lze vnímat také jako jeden z mechanismů integrace společností podobně jako směnu, bez níž by ostatně specializace nebyla možná (u směny tuto funkci zdůrazňoval K. Polanyi 1957). Badatelské úsilí se proto zpravidla a zcela pochopitelně zaměřuje na prokázání produkce přesahující výrobcovu vlastní spotřebu, která mu měla směnou zajistit přísun jiného zboží nezbytného pro jeho obživu. Tento úkol však již na počátku znesnadňují dvě skutečnosti. Na jedné straně jsme teoreticky oprávněni hovořit o specializaci všude tam, kde je méně výrobců než konzumentů (Costin 1991) – a to je stav, který v případě raného středověku nastal asi velmi záhy. Na straně druhé víme, že ještě ve vrcholném středověku byli někteří městští řemeslníci odkázáni na zemědělskou činnost ve vlastní režii. Je proto zřejmé, že při studiu výroby v raném středověku nejde ani tak o otázku, zda specializace byla či nikoliv, jako spíše o postižení *míry* specializace. Tím se ovšem celé studium značně komplikuje. Domníváme se, že jedinou cestou je spokojit se s pečlivým posuzováním specializace pro každý jednotlivý případ zvlášť. V archeologii zůstanou stěžejními dva ukazatelé – objem výroby a prokazatelné zapojení do směny. Dále lze specializaci – ve smyslu, o němž zde hovoříme – předpokládat také tam, kde došlo k zaměření na vybranou část výrobního sortimentu. Naproti tomu kvalita výrobků může hrát spíše jen doplňující úlohu a v každém případě úvahy na ní založené vyžadují opatrnost, neboť ani v dnešní době nenastal toužebně očekávaný okamžik, kdy by masová produkce byla zároveň kvalitní.

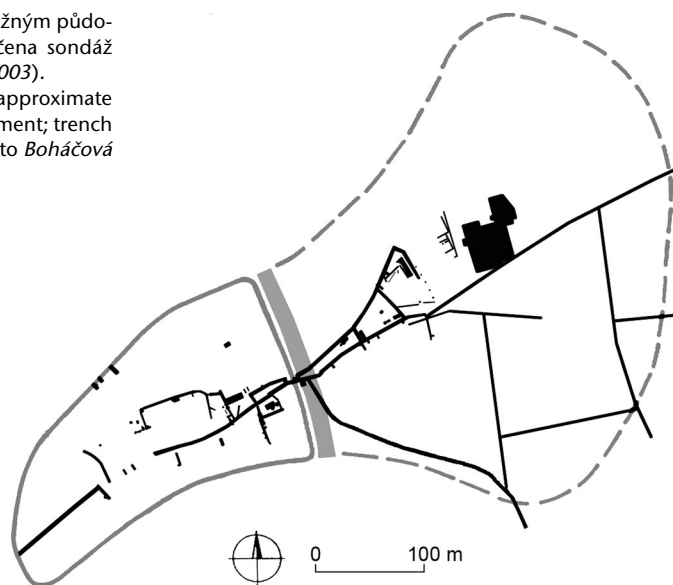
Přední místo zaujímá pracoviště v Nitře-Lupce s dvanácti nalezenými pecemi, užívanými po dobu nejméně 60–70 let,²⁴ o němž sotva můžeme pochybovat, že sloužilo specializo-

²⁴ Datování je intervalové. Opírá se o lupecké výrobky nalezené na hradním kopci v horizontu, který následoval po uložení hrobů, datovaných do 1. pol. 9. stol. (Bednár 2001, 31), a o pohřebiště nalezené vedle dílny, které

Obr. 13. Stará Boleslav s přibližným půdorysem hradiště; černě vyznačena sondáž (upraveno podle *Boháčová 2003*).

Fig. 13. Stará Boleslav with approximate ground plan of fortified settlement; trench indicated in black (according to *Boháčová 2003*).

vané produkci (*obr. 29*). Jiná, podobná dílna, která měla srovnatelný počet pecí a podobnou délku trvání, mohla podle dobře odůvodněného odhadu zásobovat několik set domácností.²⁵ Přitom nelze vyloučit, že lupecká dílna byla ve skutečnosti ještě větší, než jak ji odkryl archeologický výzkum: napovídá tomu absence těžebních jam, které v případě jiných dílen často tvořily součást výrobního areálu.²⁶ Dalším projevem specializace zdejších hrnčírů je distribuce výrobků. Studium hrobové keramiky na jihozáp. Slovensku v 9.–10. stol.²⁷ ukázalo, že jediné hrnčírské výrobky, které byly distribuovány, pocházely právě z lupecké dílny (*Vlkolinská 1995; 1996; 2004*), zatímco produkty všech ostatních hrnčírů byly zaznamenány vždy jen v jedné lokalitě. I když se uvedené zjištění opírá jenom o materiál z pohřebišť, ukazuje zřetelnou dichotomii mezi objemem produkce lupeckých a ostatních hrnčírů.

Spotřebitelé lupecké dílny se podle *I. Vlkolinské (1995, 37; 1996, 321)* nacházeli nejčastěji ve vzdálenosti do 30 km, některé výrobky však urazily cestu dosahující vzdušnou čarou 60 km. Tyto mezní vzdálenosti dokládá nádoba z pohřebiště v Ipeľském Sokolci (*o. c.*) a také nález ve Skalce nad Váhom²⁸ (obě lokality se pravděpodobně nacházely na

obsahovalo řadu nádob lupeckých hrnčírů a s nimi četné šperky řazené do 3. třetiny 9. až poč. 10. stol. (*Štefanovičová 1990, 218–219*). Výsledný interval asi 60–70 let představuje maximální časový rámec, v němž však mohla dílna působit podstatně kratší dobu.

²⁵ Podle *A. Heege Hrs. (1998, 24)* zásobovala dílna v Einbecku s 11 pecemi a trvající asi 90 let zhruba 300 domácností současně.

²⁶ Pece mohly být rozptýleny ve větších vzdálenostech od sebe. Je možné, že sem náleží další nález pece nacházející se asi 1 km od Lupky, ovšem na téměř svahu, v poloze Dražovská cesta (*Bialeková ed. 1989, 196, 198*).

²⁷ Celkový počet hrobových nádob na tomto území uváděný v literatuře se pohybuje od 400 do 624 jedinců.

²⁸ Skalka n. Váhom: *M. Hanuliak (2001, obr. 4: 17)* vyobrazuje nádobu, jež je svou výzdobou i motivem keramické značky (identické?) podobná hrnci z dílny v Nitře-Lupce (*Chropovský 1962, tab. XI: 7, 7a*).

komunikačních trasách). Pochopitelně mezi odběratele lupeckých hrnčířů náleželi také obyvatelé nitranské aglomerace.²⁹

Dílna se nacházela na svahu přiléhajícím z vnější strany k předhradí hradiště v Nitře-Lupce, které leželo na okraji nitranské aglomerace (*obr. 28*). Dosud není jasné, zda hradby tohoto dvojdielného hradiště vznikly v raném středověku, nebo v pravěku, avšak s ohledem na sídlištní objekty z 9. stol. na předhradí (zjistily se např. objekty s kamennou podezdívkou) je zřejmé, že v této době bylo přinejmenším druhotně využíváno (*Bialeková ed. 1989, 201; kriticky Fusek 2008*). Funkce ani případný vlastník lokality nejsou známy.³⁰ K hradišti přiléhalo kromě pecí také pohřebiště spadající podle nalezených šperků do 2. pol. 9. – poč. 10. stol. (*obr. 28*). *B. Chropovský (1959, 825; 1962)* se domníval, že náleželo zdejšími hrnčířům. Těto představě však nenasvědčuje poměrně bohatá výbava naznačující vyšší sociální postavení zesnulých (jak o něm hovoří např. *T. Štefanovičová 1990, 218*). Zdá se pravděpodobnější, že pohřebiště náleželo obyvatelům zdejšího hradiště.³¹ Pokud tomu tak opravdu bylo, pak nálezy keramiky v hrobech, které jsou ve všech 53 případech totožné s keramikou z hrnčířské dílny, dokládá propojení dílny, pohřebiště a hradiště do jednoho funkčního celku. O hrnčířích orientovaných na hradní obyvatele bychom pak mohli uvažovat jako o dvorských výrobcích – pak by Nitra-Lupka představovala vskutku ojedinělý archeologický nález ve východní části střední Evropy. Vyhodnocení šperků tzv. nitranského typu nalezených na pohřebišti ukázalo, že pochovaná komunita pocházela z jihoslovanského území, nebo k němu alespoň měla nějaký vztah (*Štefanovičová 1990, 219*).³² S pomocí tohoto zjištění bychom snad mohli vysvětlit také použití dvouprostorového typu hrnčířských pecí, které v této době byly na sledovaném území bezpochyby neobvyklým výrobním zařízením.

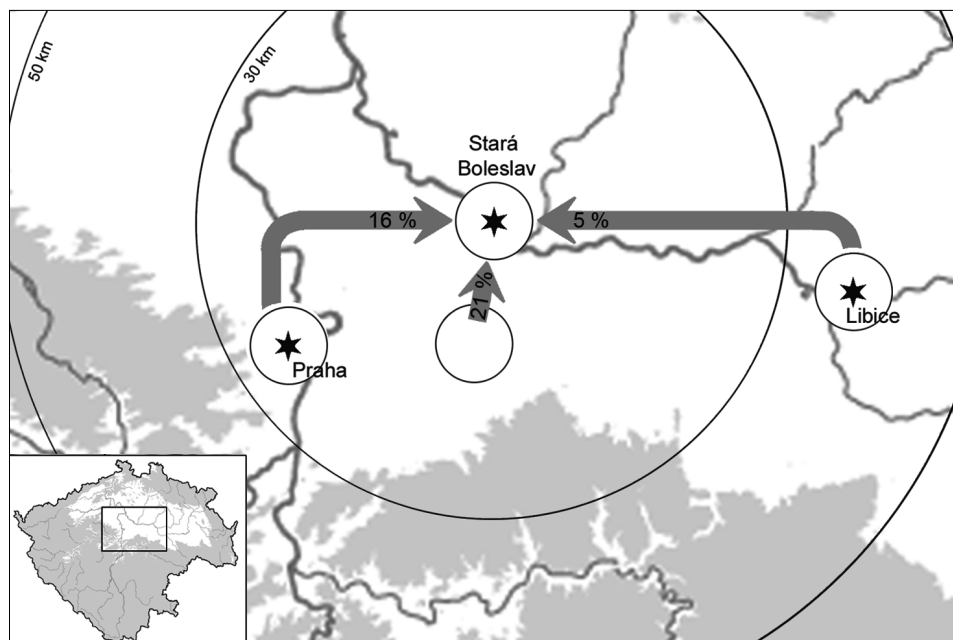
Druhý příklad dílny z velkomoravského období pochází ze Sadů u Uherského Hradiště. Vyráběla se v ní tzv. keramika antických tvarů, známá z několika lokalit v jižní části Moravy a na jihozáp. Slovensku. I když nálezy této keramiky stále pozvolna přibývají, sotva je lze považovat za typický výrobek velkomoravského hrnčířství, od něhož se naopak tyto amfory, džbánky nebo výjimečně čtury výrazně odlišují svými tvary i technologií. Můžeme se ztotožnit s dosavadním bádáním, podle něhož výrobci této keramiky nepocházeli z území dnešní Moravy nebo Slovenska, ale z Bulharska nebo dolního Podunají, tedy

²⁹ Avšak podle dosavadních nálezů se nezdá, že by tato keramika v Nitře nějak početně vynikala. Zatím se ale můžeme opřít jen o náhodné zmínky roztroušené v literatuře.

³⁰ *P. Bednár (2001)* ho spolu s dalším hradištěm na Martinském vrchu staví do druhotné pozice vůči hlavnímu centru nacházejícímu se na hradním kopci (*obr. 28*). Na základě některých úvah dospívá k názoru, že obě lokality představovaly opevněné dvorce, jaké jsou známy v Ducové, Nitranské Blatnici, Skalce nad Váhom nebo v Břeclavi-Pohansku. Tato teze vyžaduje další diskusi, zvláště když rozloha přirovnávaných lokalit je buď podstatně menší (0,5–0,9 ha; *Hanuliak 2001; Ruttkay 1998*), nebo naopak výrazně větší (Břeclav-Pohansko; *Macháček 2001*). Chybí také jeden z hlavních argumentů – přítomnost kostela, který se na všech zmíněných dvorcích vyskytuje, zatímco na Martinském vrchu je pouze předpokládán (*Bednár 2001, 30*) a v Lupce musí být teprve hledán. Navzdory uvedeným nejasnostem se ale tento směr úvah zdá být pravděpodobnější, než představa o opakovaném stěhování knížecího sídla z jednoho hradiště na druhé, kterou zastávalo dřívější bádání. Roli správního centra plnila v nitranské aglomeraci nepochybně pouze jedna z opevněných lokalit a lupecké hradiště to jistě nebylo. Ačkoliv neznáme jeho vlastníka, lze pochybovat, že jím byl panovník – jaký smysl by mělo budovat si v jedné aglomeraci několik hradů? Je proto možné, že se zde setkáváme např. se sídlem některého z velkomoravských velmožů.

³¹ Na první pohled neobvyklé pohřbívání vně hradeb a na svahu je známé také na ústředním hradním kopci v Nitře (*Bednár 2001, 34*).

³² Skupina se od ostatních obyvatel dnešního Slovenska odlišovala také některými projevy pohřebního ritu, jako poměrně časté intencionální rozbíjení nádob nebo užívání ohně (*Vlkolinská 1996, 319–320*).

Obr. 14. Zásobování hradiště ve Staré Boleslavi podle svědectví keramických skupin (s vyjádřením podílu na celkové keramické spotřebě).

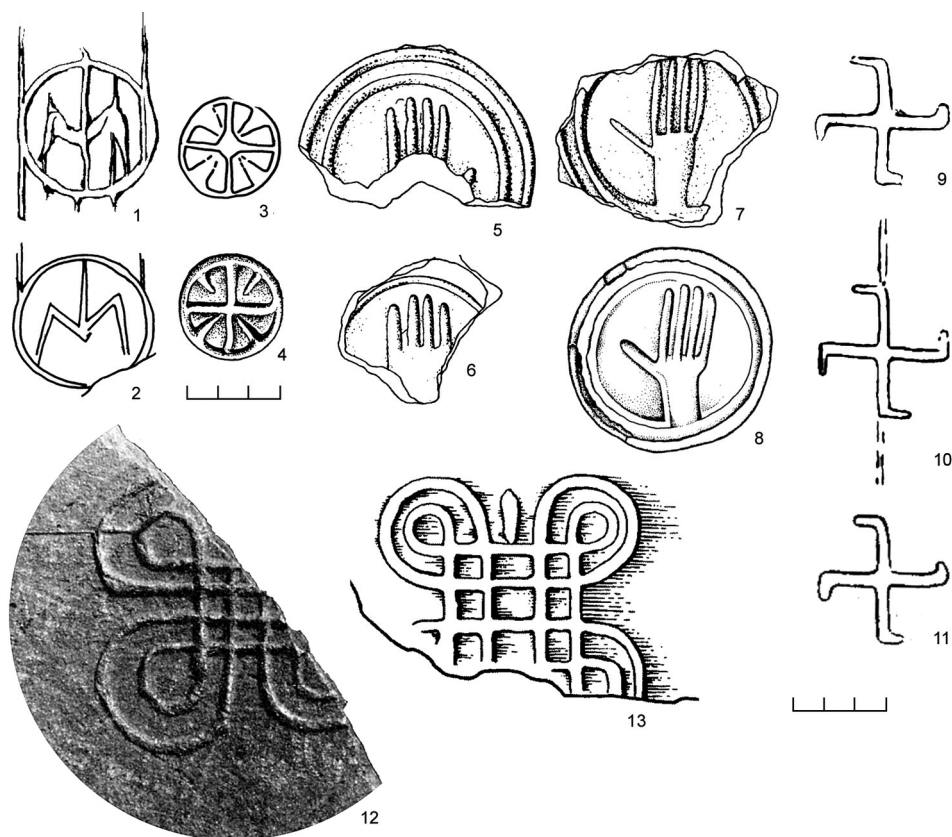
Fig. 14. The supplying of the fortified settlement in Stará Boleslav according to ceramic group evidence (with estimate of share in total ceramics consumption).

z oblastí ovlivněných byzantskou hmotnou kulturou (*Krekovič 2007*). Dokud nebyla objevena pec v Sadech se zachovanou vsádkou, zdálo se, že keramika antických tvarů byla na území Moravy a Slovenska výhradně dovážena (*Hrubý 1965, 37–40*).³³

Podle V. Hrubého se tyto výrobky našly pouze v šestnácti z téměř deseti tisíců odkrytých hrobů z 9. – poč. 10. stol. na území Moravy (ne všechny ale obsahovaly nádoby). Řídký počet nálezů na druhé straně vyvažuje rozptýl na rozsáhlém území vymezeném dnes Olomoucí, Nitrou, Bratislavou a Břeclaví a přesahujícím vzdušnou čarou půldruhou stovku kilometrů. Nálezová mapa ovšem překračuje i sledovanou oblast a zasahuje do Dolního Rakouska a Maďarska (*Herold 2008, 299*). Tento stav lze patrně nejlépe vysvětlit potulnými výrobci, kteří se pohybovali na rozsáhlém území, kde po sobě zanechali relativně malé množství výrobků.³⁴

³³ Rozdíl nespočívá jen v samotných neobvyklých tvarech, ale především v jejich zaměření na stolní, nikoliv kuchyňské použití. Jinak se totiž ve sledované oblasti stolní nádobí vyrábělo až do sklonku raného středověku převážně z organických materiálů. Změna materiálu pochopitelně ještě neznámá, že keramika antických tvarů byla určena pro vyšší sociální skupiny, jak se domnívalo starší bádání (k tomu kriticky již *Hrubý 1965, 54–56*).

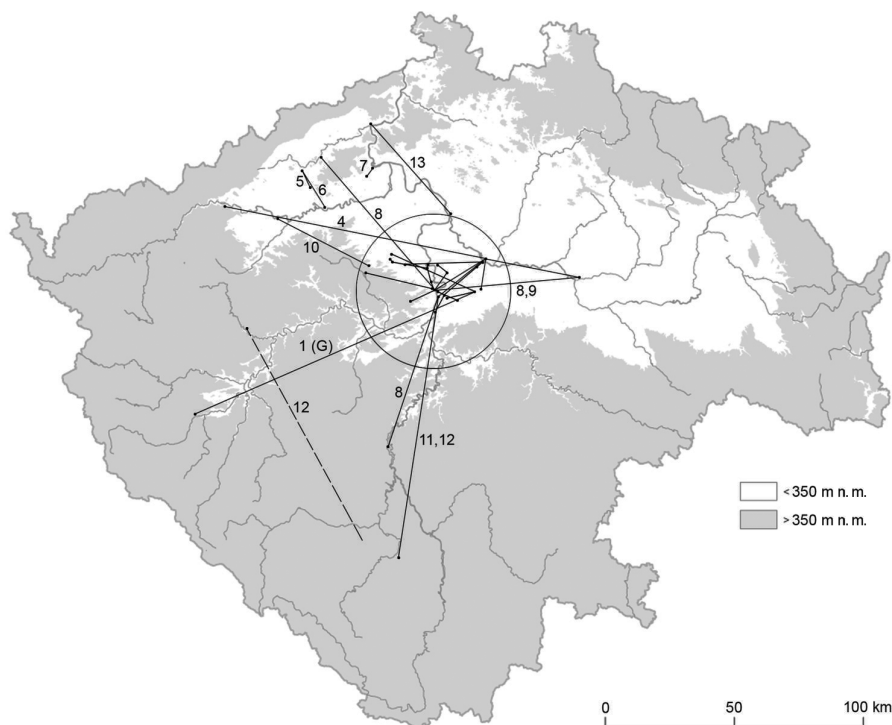
³⁴ Naposled se konceptem potulných řemeslníků a zvláště zpracovatelů kovů v prehistorických a raně historických společnostech věnovala z pohledu archeologie *M. Neipert (2006)*, která často přihlíží také k etnografickým pramenům. Pokud jde o samotnou archeologii, dospívá k poněkud skeptickým závěrům, s nimiž nelze než souhlasit, alespoň s ohledem na výrobní odvětví, které si vybrala. Protože prvním krokem při takovémto studiu je vymezení produktů od příslušného výrobce, může hodnotnější poznatky přinést spíše studium hrnčířství.

Obr. 15. Doklady keramické směny na základě identických značek: příklady 3–7 (č. 9–11 bez měřítka).
 Fig. 15. Evidence of ceramics trade on the basis of identical marks: examples 3–7 (nos. 9–11 without scale).
 1 – Vyšehrad; 2, 3 – Stará Boleslav; 4 – Úhošťany; 5, 7 – Bečov; 6 – Velebudice; 8 – Dobroměřice; 9, 10 – Lovosice; 11 – Třebenice; 12 – Plasy; 13 – Vyšehrad.

Zatím jediná hrnčířská pec se našla v Sadech u Uherského Hradiště, zhruba 100 m západně od sídliště obklopujícího zděný kostel s křížovou dispozicí. Tato církevní osada, jak ji nazývá L. Galuška, bezpochyby představovala důležité místo v církevním životě Velké Moravy. Ve výplni pece (patrně pozůstatek vsádky), která měla vertikální konstrukci, se při výzkumu zjistily dvě složky: keramická střešní krytina a nádoby antických tvarů (Galuška 1996, 40–41). Dílna asi nepůsobila dlouho; k tomuto závěru nevede ani tak objev pouhé jedné pece, ale skutečnost, že keramika antických tvarů zaujímala na sídlišti jen drobný podíl v úhrnné spotřebě. Hlavním úkolem dílny zřejmě bylo vyrábět pálené tašky pro zdejší chrám.³⁵ Jistě nebyla určena k pokrytí celé střechy, neboť tašky z pece tvořily

³⁵ Pro střešní krytinu nalezenou v peci byla vyčleněna samostatná technologická skupina, která se prý neobjevila u kostela ani jinde na sídlišti. To však není příliš pravděpodobné. Pecní vsádka spíše nebyla dostatečně vypálená, a proto se na první pohled může jevit jako technologicky odlišná.

Obr. 16. Distribuce keramiky, příklady 1–13, poč. 10.–13. stol.; linie spojují místa nálezů keramiky stejné proveniencí (více v textu).

Fig. 16. Distribution of ceramics, examples 1–13, beginning of the 10th to 13th century; lines are connecting finding spots of ceramics of the same provenance (see text for more information).

mezi všemi v lokalitě nalezenými taškami početně drobnou typovou skupinu; spíše měla poskytnout materiál na vysprávku, příp. na zastřešení nějaké přístavby.

Po splnění svého úkolu zřejmě neměl příslušný hrnčíř důvod dále setrvávat a hledal uplatnění jinde. V. Hrubý (1965, 57–58) upozornil na souběžnost nálezů keramické střešní krytiny a keramiky antických tvarů s výskytem zděných kostelů, což ukazuje, do kterých lokalit tito hrnčíři směřovali (byla to nejvýznamnější centra Velké Moravy: Staré Město, Pohansko, Mikulčice). Odtud se neobvyklé a široko daleko exoticky vypadající nádoby dostávaly do venkovského prostředí, kde je nacházíme na pohřebištích běžného obyvatelstva. Není zřejmé, zda tito hrnčíři provozovali svou činnost sami, nebo byli organizováni (a vlastněni) nějakou vrchností. I za předpokladu nevolného postavení však zřejmě (s ohledem na měnící se působiště) dostávali za svou práci odměnu do vlastních rukou a představovali jakousi námezdnou sílu. Cizím původem těchto hrnčířů snad můžeme vysvětlit výskyt dvoukomorové pece v Sadech, která na námi sledovaném území byla v této době výjimečným výrobním zařízením. Organizaci výroby této keramiky se v poslední době věnuje H. Herold (2008), jejíž poznatky, vycházející z přírodovědných analýz, nejsou v rozporu s výše nastíněnou interpretací.

5. Hrnčířská pracoviště v období od 2. pol. 12. do konce 13. století

1. Začněme nejprve doklady z venkovského prostředí, mezi nimiž zaujímá přední místo Mohelnice.

Toto venkovské sídliště na střední Moravě datované do 10. – 2. třetiny 13. stol. se rozkládalo na obou březích potoka. Celkově prozkoumaná byla jeho jižní polovina rozkládající se na ploše 200 x 50–100 m. Zde byl zjištěn hrnčířský výrobní areál datovaný do 2. pol. 12. až 2. třetiny 13. století. Od západní obytné plochy ho odděloval podmáčený terén nevhodný k trvalému osídlení. Východně od něj se nacházel velký hrnčířský hliník (*obr. 1*), dále za ním ležely jednoduché kúlové přístřešky s pultovou střechou sloužící podle autora výzkumu k sušení nádob. Ještě dále na východ množství rozptýlených jam se stopami zpracování grafitu, který se používal k přípravě místní hrnčířské hmoty. Z celkových 12 pecí (pokud je bylo možné napočítat v předběžných publikacích) bylo osm vybudováno na dně velkého hliníku a čtyři poblíž jam na zpracování grafitu. Pece byly podle potřeby opravovány a často nahrazovány novými, pec č. 3 dokonce sedmkrát (*obr. 20*). Hrnčířský areál obklopovaly podél téměř celého obvodu lehké srubové stavby považované za vlastní dílny. Všechny tyto nálezy mají podle V. Goše spadat do téhož časového intervalu. Výzkum nebyl dosud komplexně publikován.

V Mohelnici můžeme prokázat současně těžbu hlíny, zpracování keramické hmoty a snad také výpal (pokud nalezené pece budeme považovat za hrnčířské), jde tedy o dosud nejkomplexněji zachycené pracoviště. Chybí pouze výrobní odpad,³⁶ který však postrádáme i jinde.³⁷ Za pozornost stojí oddělení výrobního areálu od obytného a rovněž jeho velikost a rozvržení do částí podle jednotlivých etap výroby. To by mohlo naznačovat výrobní provoz rozdělený podle specializovaných činností, v nichž se angažoval větší počet lidí. Objem produkce byl jistě nemalý: kdybychom ho měli stanovit v počtu hrnců,³⁸ pak jenom v největším zjištěném hliníku (38 x 12,5 x 1,15 m) se jich mohlo každý rok vyrobit kolem 6–7 tisíc. Mohelnice představuje také jedno z mála sídlišť, odkud máme indicie o existenci hrnčířství již ve 2. pol. 10. až 1. pol. 11. století. Tvoří je hrudky grafitu nalezené v několika objektech (*Goš 1975*). Nic bližšího o charakteru výroby v této starší fázi sídliště nevíme, avšak s ohledem na rozptýlení grafitu v prostoru mezi obytnými objekty nelze vyloučit její podomácký charakter.

Asi 4 km jižně od Mohelnice, v Žádlovicích, se nacházelo další, podle všeho specializované hrnčířské pracoviště. Zatím ho známe pouze z písemných pramenů,³⁹ z listiny moravského biskupa Jindřicha Zdíka zachycující majetky věnované kostelům sv. Petra a Václava v Olomouci někdy mezi lety 1134–1141 (*CDB I*, č. 115, s. 116–123). Ve strohém výčtu více než dvou set sídlišť, z nichž je zpravidla zachyceno jen jméno, vyniká pasáž *Sadlouici tota in qua sunt figuli*, která je současně jedinou zmínkou o jakémkoliv výrobním

³⁶ Upozornil na to Z. Měřínský (1983, 57), který proto o správnosti interpretace naleziště pochyboval. Avšak společné umístění několika hliníků a stop po zpracování grafitu, příp. výskyt pyrotechnologických zařízení v jednom výrobním areálu podobně pochybnosti podle našeho názoru rozptyluje. Jasně by do celé otázky vnesla důkladná publikace výzkumu.

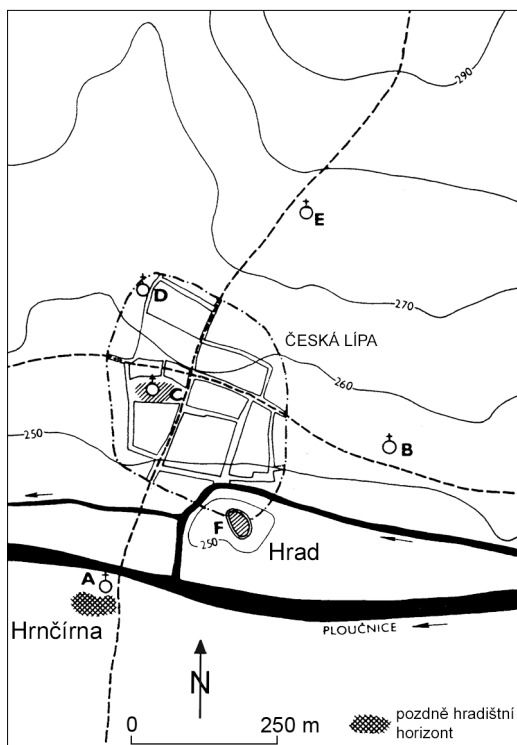
³⁷ Pro srovnání: z podobného množství 11 pecí u Einbecku v Německu provozovaných v téže době pochází 600 m³ odpadu o hmotnosti kolem 20 tun (*Heege Hrsg. 1998*, 24).

³⁸ Počítáno 1 dm³ keramické hmoty na hrnec, k němuž nutno připočítat nejméně ještě dalších (velmi přibližně) 20 % objemu v podobě ostřiva a tuhy, která se zde při výrobě nádob hojně užívala.

³⁹ Nevelký archeologický výzkum uskutečněný v Žádlovicích doložil hrnčířskou výrobu jen pro vrcholný středověk (*Mačalová 1984*).

Obr. 17. Česká Lípa, poloha hrnčířské dílny v okolí kostela sv. Maří Magdalény (A) a vztah k pozdějšímu městu (Gabriel – Smetana 1980, obr. 2).

Fig. 17. Česká Lípa, position of pottery workshop near Church of St. Mary Magdalene (A) and relationship to later town (Gabriel – Smetana 1980, fig. 2).

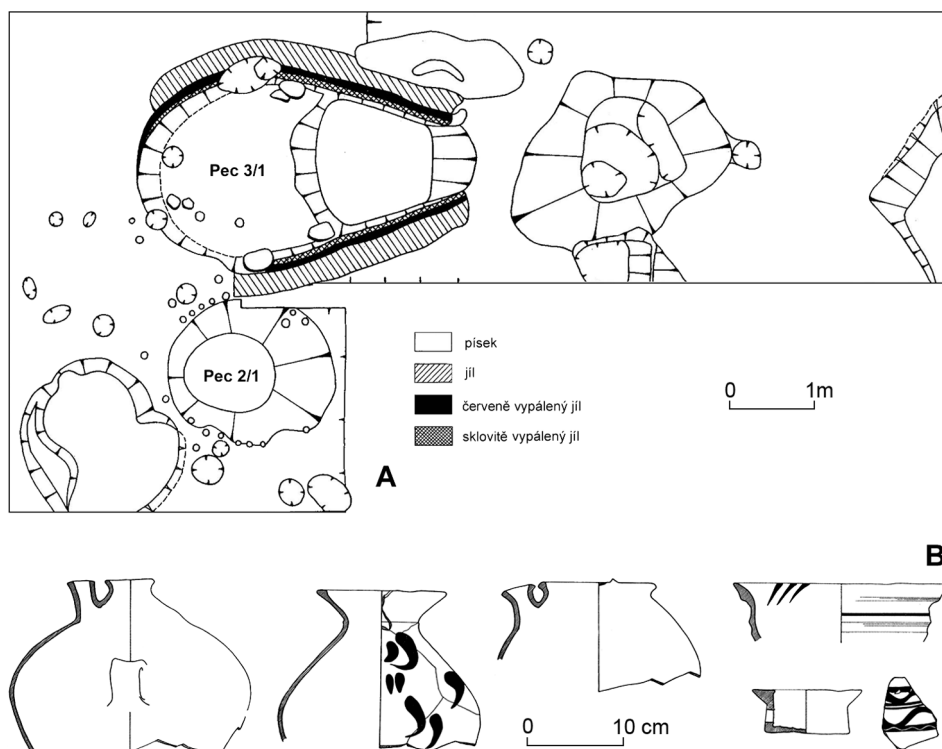
odvětví v rozsáhlém textu. Uvedena je také Mohelnice, avšak o tamějších hrnčířích listina v této době ještě nic neví, což vcelku koreluje s archeologickými poznatky.

Shrneme-li archeologické i písemné prameny, zdají se být Žádlovice a Mohelnice součástí hrnčířského regionu (vzkvétajícího i v pozdějším období), který byl stimulován dostupností příhodných hlín a také grafitu těženého v nedalekém Svinově (Goš 1975, 340). Tento region představuje nejzajímavější příklad venkovského hrnčířství na celém sledovaném území.

Kam a jakým způsobem distribuovali tyto venkovští specialisté svou produkci? Trh přímo v Mohelnici předpokládá V. Goš, ale pro jeho existenci v raném středověku chybí přesvědčivý důkaz (Mohelnice se přeměnila na město až někdy mezi lety 1267–1273, tedy v době, kdy dílny zanikají; Goš 1975, 340). V úvahu připadá spíše Litovel (vzdálená asi 12 km), kde se tržiště projevuje již na přelomu 12. a 13. stol. (Šlézár 2005), a také Olomouc (vzdálená asi 30 km) představující jedno z nejvýznamnějších center na přemyslovském území.⁴⁰ Bohužel, přímé doklady keramické distribuce (např. v podobě identických značek), které by napověděly víc, zatím postrádáme.

2. Další skupinu dílen představují ty, které reprezentují výrobu v úzké vazbě na město nebo tržní osadu. Některé byly objeveny přímo v areálu města (Staré Mýto), další bezpro-

⁴⁰ Směrování místních výrobků do Olomouce se ve světle Zdíkovy listiny jeví jako pravděpodobné.

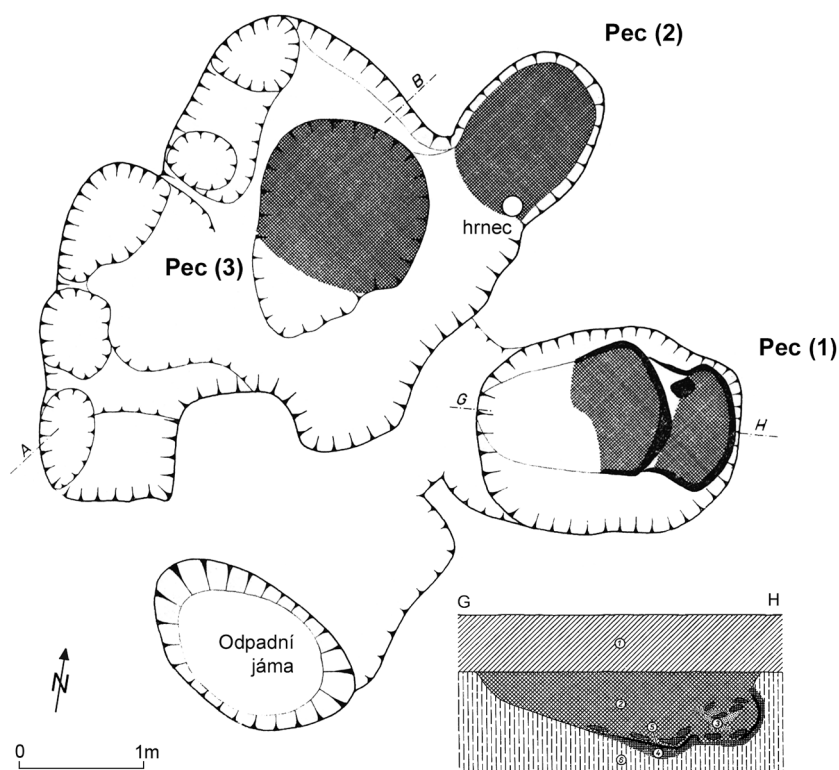
Obr. 18. Česká Lípa. A – pece 2/1 (starší horizont) a 3/1 (mladší horizont), neorientováno; B – ukázky keramiky vyráběné v mladším horizontu, do něhož patří také pec 3/1. Podle F. Gabriela (1979).
 Fig. 18. Česká Lípa. A – kiln 2/1 (earlier horizon) and 3/1 (later horizon), not oriented; B – samples of ceramics produced in later horizon to which kiln 3/1 also belongs. According to F. Gabriel (1979).

středně za hradbami (Bruntál)⁴¹ nebo v blízkém okolí (Česká Lípa, Kostelec n. O., Staré Město u U. H.). V některých případech je ale tento vztah jen předpokladem, neboť časový souběh mezi založením města a vznikem dílny není znám. Starší dílny z prvních desetiletí 13. stol. však mohly pracovat pro předchůdce města v podobě tržního sídliště. Tak tomu zřejmě bylo v případě dílny ve Starém Městě, jejíž datování ukazuje, že z počátku vyráběla pro tržní osadu, a teprve po čase pro nově založené město Uherské Hradiště (Snášil 1983, 100). Naproti tomu o statutu sídliště v České Lípě ve 13. stol., kam je autory výzkumu řazen náleznější dílny, nevíme nic; avšak kvalitní světlá keramika s červeným malováním vypalovaná v tamějších pecích se sotva vyráběla v agrárním kontextu. Vazbu dílny u Kostelce n. O. (datované do 1. pol. 13. stol.) k městu nebo k jeho předchůdci naznačuje blízká vzdálenost asi 1 km od středověkého města doloženého poprvé v r. 1303.

Některé z uvedených dílen byly součástí samostatných výrobních areálů vydělených od obytných částí sídliště (Staré Město – Za Zahradou a Na Kostelíku, Kostelec n. O., snad

⁴¹ Podobné umístění pecí za hradbami je známo v dílnách v Jihlavě – Křížové ulice z konce 13. – poč. 14. stol. (Zatloukal 2000, 63).

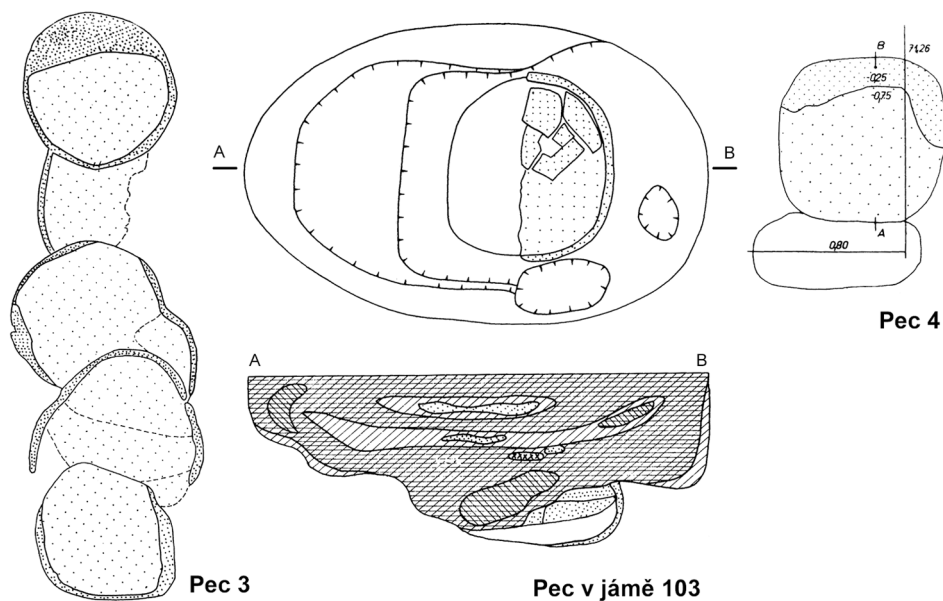
Obr. 19. Kostelec nad Orlicí, půdorys hrnčířského pracoviště s pecemi a řez jednou z pecí (Richter 1967, obr. 161, 162).

Fig. 19. Kostelec nad Orlicí, ground plan of pottery work place with kilns and cross-section of one kiln (Richter 1967, fig. 161, 162).

Česká Lípa), tedy podobně jako v případě venkovské dílny v Mohelnici nebo u dílny v Nitře–Lupce. Zdá se, že přinejmenším ve dvou případech (Staré Město a Kostelec) se v těchto areálech prolínalo hrnčířství i s jinými neagrárními činnostmi.⁴² Za změnu zásadního významu nutno považovat přesun dílen dovnitř městských parcel, při kterém došlo k prolnutí výrobního a obytného areálu. Nejstarší takový doklad přinesl archeologický výzkum neúspěšně založeného města ve Starém Mýtě, které je kladeno do 2. třetiny 13. stol., kde byly již pece vetkány do parcelní sítě. Na rozdíl od předchozích příkladů výrobní činnosti – o jejichž způsobech organizace nic bližšího nevíme – můžeme v tomto případě s větší jistotou předpokládat, že to byl již výrobce sám, kdo si plně organizoval svou produkci. Právě v tomto momentu lze sledovat počátek městského řemesla, s nímž se setkáváme po celé následující období.⁴³

⁴² V Kostelci to bylo zpracování barevných kovů a železa, ve Starém Městě tytéž činnosti a navíc pálení vápna a užívání chlebových pecí (jejichž funkci navzdory označení s určitostí neznáme).

⁴³ Nejlepším archeologickým příkladem z mladšího středověku v Čechách jsou usedlosti hrnčířů v Sezimově Ústí (Richter 1969).

Obr. 20. Mohelnice, některé z nalezených pecí (Goš 1982, obr. 1, 2; 1973, obr. 2).
 Fig. 20. Mohelnice, several discovered kilns (Goš 1982, fig. 1, 2; 1973, fig. 2).

3. Po venkovském a městském prostředí by mělo následovat zastavení u dílen pracujících ve vazbě na vůbec nejlidnatější sídliště raně středověkých Čech, Moravy, Slovenska a Polska: v aglomeracích hradeckých center. Odtud však kupodivu – s výjimkou Nítry a Sadů – žádnou dílnu neznáme. Pravděpodobně to má hlubší příčiny než jen nedostatečný výzkum, neboť na ten si u lokalit jako Praha, Žatec, Litoměřice, Olomouc nebo Brno nemůžeme stěžovat (naopak mnoho z dosud objevených dílen pochází z míst, která nejsou v hlavním zorném úhlu památkové péče a jejichž hospodářský význam byl v minulosti nepochybně podstatně menší). Vysvětlením může být patrně odlišný způsob získávání hrnčířských výrobků, které byly do hradeckých center dodávány ze vzdálenějšího prostředí – ať už prostřednictvím trhu, nebo dodávkami z venkovských dvorů patřících obyvatelům podhradních aglomerací.⁴⁴

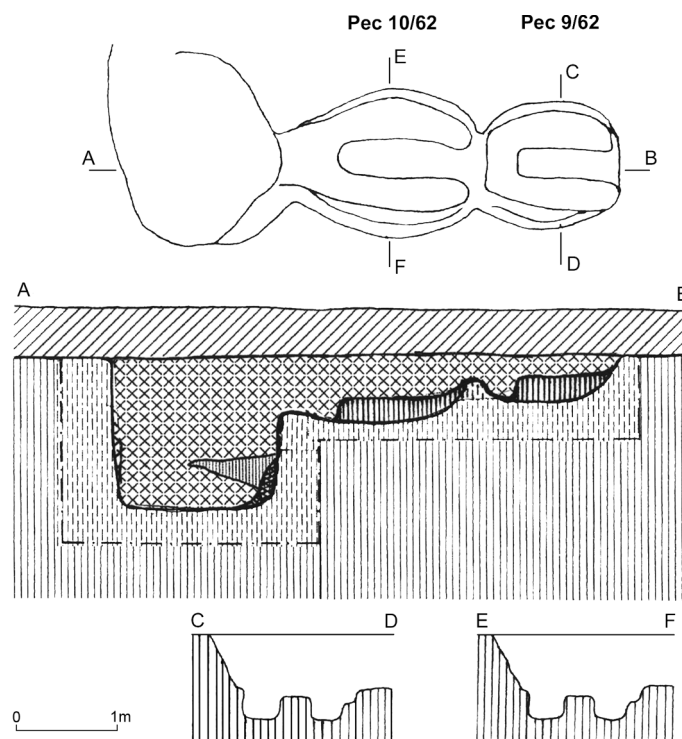
6. Doklady distribuce keramiky v Čechách

Dokladů distribuce keramiky nemáme v archeologii o mnoho více než nálezů dílen. Příčina spočívá v tom, že na rozdíl od dílen, které jsou nacházeny v „loterii“ záchraných výzkumů, distribuci lze rozpoznat jen cíleným studiem, které však není uskutečňováno příliš často. Přitom keramika je pro tyto účely bezpochyby vhodný pramen (na rozdíl od naprosté

⁴⁴ Podobně tomu bylo v Porýní: např. v areálu Kolína nad Rýnem, který od 9. stol. ovládal evropsky významnou hrnčířskou produkci, se dílny objevily teprve ve 12. stol. (Janssen 1987, 351), tedy až v době, kdy se tamější centrum proměňovalo ve vrcholně středověké město.

Obr. 21. Mstěnice, hrnčářské pece (Nekuda 2000, obr. 168a).

Fig. 21. Mstěnice, pottery kilns (Nekuda 2000, fig. 168a).

většiny jiných produktů), neboť poskytuje poměrně dost znaků umožňujících identifikovat výrobky z jedné dílny nebo alespoň z jedné produkční oblasti. Tyto znaky můžeme rozdělit do tří skupin: 1. identické značky na dnech nádob; 2. keramická hmota; 3. keramický styl (tj. výrobky shodné formou, výzdobou a technologií). Posledně uvedená metoda byla využita jen s přihlédnutím k předchozím dvěma, neboť *styl* sám o sobě nemusel mít s fyzickou směnou nádob nic společného (David – Kramer 2001, 170). Žádný ze tří uvedených postupů neřeší důležitou otázku, kde přesně produkce probíhala, a odkud tudíž výrobky pocházely. Zpravidla není možné přiřadit k určitému distribučnímu okruhu konkrétní nález dílny, a nezbyvá proto než se řídit většinou jen nepřímými ukazateli. Níže uvedené příklady byly vybrány pouze z území Čech.

1. Dnes již klasickou ukázkou keramické distribuce představují identické značky zjištěné J. Slámou (1970) na hrobové keramice pocházející ze středních Čech, z období 2. pol. 9. – 1. pol. 11. století. Z celkem 530 nádob neslo značku 144,⁴⁵ mezi nimi bylo 21 identických exemplářů; k těmto dnes můžeme připojit ještě dva, tj. dohromady 23. Tvoří šest samostatných skupin reprezentujících šest různých dílen (A–F).⁴⁶ Ke skupině C patří ještě další

⁴⁵ J. Sláma uvádí 230 značek, mezi ně ale zahrnuje také nezáměrné otisky, které za značky nelze považovat. Ke konečnému číslu 144 jsem dospěl jejich odečtením (podrobněji Varadzin 2005, 172, pozn. 10).

⁴⁶ Celkový přehled identických značek je následující. Skupina A: Praha-Běchovice, -Dáblice, -Michle, Malá Strana, Klecany, Třebonice (Sláma 1977, Taf. I: 4; IX: 11; XVIII: 9; XXVI: 5, 8; Abb. 39: 25). Skupina B: Běchovice

nádoby, které nemají značky, ale jsou s nimi shodné celkovým provedením, výzdobou a technologií, a náleží tedy pravděpodobně do stejné dílny (na mapě označeny C').⁴⁷ Polohu dílen A až F neznáme, avšak musely působit poblíž Prahy, některé asi dosti blízko, jak naznačuje distribuce jejich výrobků (*obr. 11*). Z nálezové mapy lze usoudit, že (1) pohyb této keramiky obvykle nepřekračoval okruh do 30 km kolem hlavního centra Čech a (2) že distribuce nebyla rovnoměrná, neboť se projevují místa s větší koncentrací nálezů, z nichž vynikají Praha, Levý Hradec a Běchovice.⁴⁸

Hrnčíři, jejichž produkce se takto pozoruhodně projevuje ve středních Čechách, zřejmě nebyli potulní, neboť – jak zdůrazňuje J. Sláma – jejich zboží bylo vyrobeno vždy ze stejné hmoty. Protože nálezy pocházejí nejčastěji z blízkosti hradišť, mohlo by se na první pohled zdát, že hrnčíři pracovali u nich. Ale jak poznamenává D. Třeštík (1972), protože u hradišť se našly výrobky více dílen a současně výrobky jedné dílny se vyskytují u více hradů, nesusvisel rozptýl nádob s místem výroby, ale spíše s distribucí. D. Třeštík to dokonce považuje za doklad výroby pro trh, nikoliv na zakázku. K tomu lze souhlasně připojit, že nádoby se našly také v hrobech prostých venkovských obyvatel, kteří by v takové míře sotva měli přístup k výrobkům, jež by byly určeny pouze pro vrchnost. Velmi důležitá je také datování této směny, která spadá již do období od počátku 10. stol., kam se hlásí především nejpočetněji zastoupená dílna C.

Celkový výčet doplňuje v pořadí sedmá dílna, kterou se podařilo dodatečně dohledat (v tomto textu ji označuji jako G). Jeden její výrobek byl nalezen na pohřebišti v Praze-Běchovicích (*Sláma 1977*, tab. I: 6) a druhý ve vzdálenosti 120 km vzdušnou čarou, v Hradci u Stoda (*Justová 1979*, obr. 121: 1). Ve srovnání se skupinami A až F dokládá tato dílna G existenci nadregionální směny již v 10. stol., v tomto případě na trase spojující Prahu s Plzní (*obr. 12*).⁴⁹

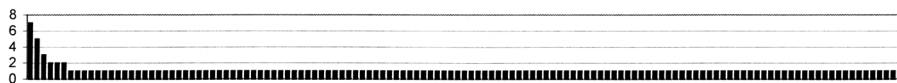
Hrnčíři, jejichž produkce se na pohřebišti projevila více exempláři, byli nepochybně specialisté. Rozhodně to platí o dílnách A a C, které produkovaly 4,2 % a 5,6 % ze všech značených nádob na pohřebišti ve středních Čechách (*graf 1*). Přitom nutno vzít v úva-

(2x) a Želenice (*Sláma 1977*, Taf. I: 5, 10; XLVII: 10). Skupina C: Pražský hrad – sv. Jiří, Brandýs n. L., Dřevčice, Praha-Dejvice (2x), -Modřany, -Vršovice, Roztoky-Žalov (*Borkovský 1975*, 68, obr. VII; *Sláma 1977*, Taf. II: 2; VI: 5; XXI: 1, 3; XXV: 4; XXXII: 1; XXXVII: 2). Skupina D: Praha-Břevnov, -Hostivař (*Sláma 1977*, Taf. XVII: 9; XXIV: 6). Skupina E: Praha – Staré Město, Srby (*Sláma 1977*, Taf. XXXI: 2; XXXIX: 5). Jako skupinu F označuji identické značky, na které dodatečně upozornil J. Sláma (2006, za pozn. 20): Brandýs n. L., Libochovičky (*Sláma 1977*, Taf. II: 10; XII: 10).

⁴⁷ Skupina C' je zastoupena na těchto nalezištích: Brandýsek, Olšany, Praha-Dejvice, Roztoky-Žalov (2x), Řež (*Sláma 1977*, Taf. V: 4; XIV: 5; XX: 9; XXXVI: 2).

⁴⁸ Zajímavé je srovnání s hrobovou keramikou z území dnešního jihozápad. Slovenska, kterou se souhrnně zabývala I. Vlkolinská (2004, 448). Z celkem 34 raně středověkých pohřebišť pochází 400 nádob (resp. 624 nádob – údaje v publikacích se odlišují) z období 1. pol. 9.–11. stol., představujících tedy nemalou materiálovou základnu pro studium distribuce. Mezi 126 značkami se zde nepodařilo nalézt jediný identický exemplář a podobně hubený výsledek přineslo také hledání nádob jednotného provedení nalezených v různých lokalitách; výjimku představují jen výrobky z dílny v Nitře-Lupce (*Vlkolinská 1995*, 37; 1996, 321). Srovnání se situací ve středních Čechách, odkud známe 23 identických značek nalezených ve více lokalitách, a navíc ještě rozptýl několika nádob pocházejících na základě jednotného provedení z téže dílny, ukazuje na zřetelný rozdíl mezi oběma územími.

⁴⁹ V této souvislosti vyvstává otázka, jak by vypadaly naše poznatky o nadregionální distribuci keramiky, kdybychom měli katalog hrobových nálezů nejen pro střední Čechy (jak ho sestavil J. Sláma), ale pro celé území České republiky. Jistě by také pomohlo důsledné publikování přesných otisků keramických značek z výzkumů sídlištních situací, s kterým se kupodivu setkáváme zřídka.

Graf 1. Zastoupení značek podle počtu identických exemplářů. Zatímco identické značky se projeví jen ojedinelé (u skupin A–F, sk. G nezahrnuta; viz prvních šest sloupců), v ostatních případech zachycujeme jen solitérní exempláře.

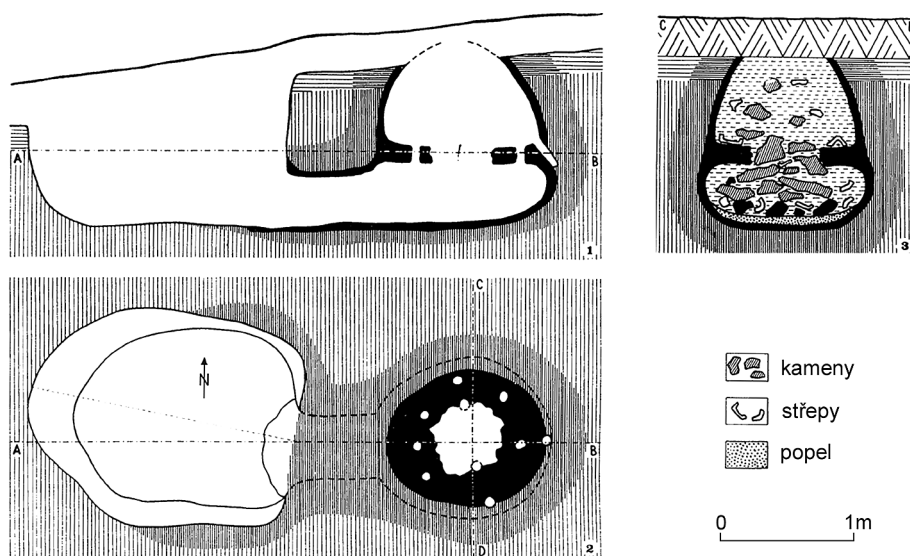
hu, že výrobky těchto dílen se mohly objevit pouze na pohřebištích s nimi současných a že dosud známé lokality představují pouze malou výseč skutečného počtu nekropolí. Upozorněme také na druhou stránku jevu: 84 % dílen poskytlo pouze po jedné značce. Tento údaj umožňuje alespoň přibližnou představu o kvantitativních rozdílech mezi dosaženou specializací jednotlivých dílen ve středních Čechách.

2. Další příklad intenzivní distribuce keramiky poskytly nálezy z hradiště ve Staré Boleslavi. Postup práce při jejich analýze se opíral o rozřazení veškeré raně středověké keramiky do skupin podle hmoty, které mělo ukázat, z kterých produkčních oblastí pochází. Tento postup umožnil také kvantifikovat dovoz keramiky z jednotlivých oblastí. Tyto poznatky jsou zevrubněji publikovány na jiném místě (*Varadzin 2002; 2009b*), zde postačí jenom jejich stručné shrnutí.

Pro níže uvedené úvahy nutno říci, že staroboleslavské hradiště zastávalo ve své době některé centrální funkce, avšak nikdy se nezařadilo mezi nejvýznamnější centra přemyslovského státu. Analyzovaná keramika pochází z období od založení hradiště kolem r. 900 do 1. pol. 13. století. Z několika set tisíc střepů (získaných při výzkumech v letech 1988–2002) bylo vytříděno 1285 zlomků se středem dna nádoby, které zaručují, že každý zlomek představuje jednu nádobu. Tímto způsobem se podařilo vyhnout komplikacím se statistickou reprezentativností střepového materiálu, které obvykle studium keramiky ze sídlištních situací provázejí. Protože nálezy pocházejí z řady liniových a občas i větších plošných výkopů rozmístěných po značné části areálu hradiště (*obr. 13*), můžeme je považovat za dostatečně reprezentativní rovněž z topografického hlediska. V dalším kroku následovalo rozřazení všech zlomků do skupin podle keramické hmoty, které bylo provedeno ve spolupráci s I. Boháčovou. Opírá se o její dlouholeté makroskopické studium boleslavské keramiky verifikované přírodovědnými analýzami nábrusů provedenými *J. Dvorskou* (2003, 395–397; *Boháčová 2003*, 394, 397–410). Nakonec bylo pro účely této analýzy vyčleněno devět hlavních skupin: „boleslavská“, „slídnatá 1“, „slídnatá 2“, „heterogenní písky“, „šedá řada“, „šedá jemná“, „tuhová“ a „ostatní“.⁵⁰ Oprávněnost uvedeného třídění do skupin podle technologických vlastností lze spatřovat v jejich vazbě na vyhraněnou morfologii a výzdobu, příznačnou pro disparátní produkční oblasti (*Boháčová 2003*, 410–426).

Druhým krokem bylo určení místa původu skupin. Pouze jednou se ho podařilo určit mineralogickým rozbořem (skupina „boleslavská“); v ostatních případech bylo nutné se opřít pouze o teoretické východisko, že každá skupina podává informaci o geologickém původu svých surovin, a tím nepřímou i o geografické poloze. To znamená, že: 1) místa výroby jednotlivých skupiny nejsou totožná (tatáž dílna – pokud byla stabilní – sotva pro-

⁵⁰ Rozřazení proběhlo na základě jak použitých surovin (ostřivo, pojivo), tak výrobního postupu (úprava povrchu, výpal atd.).

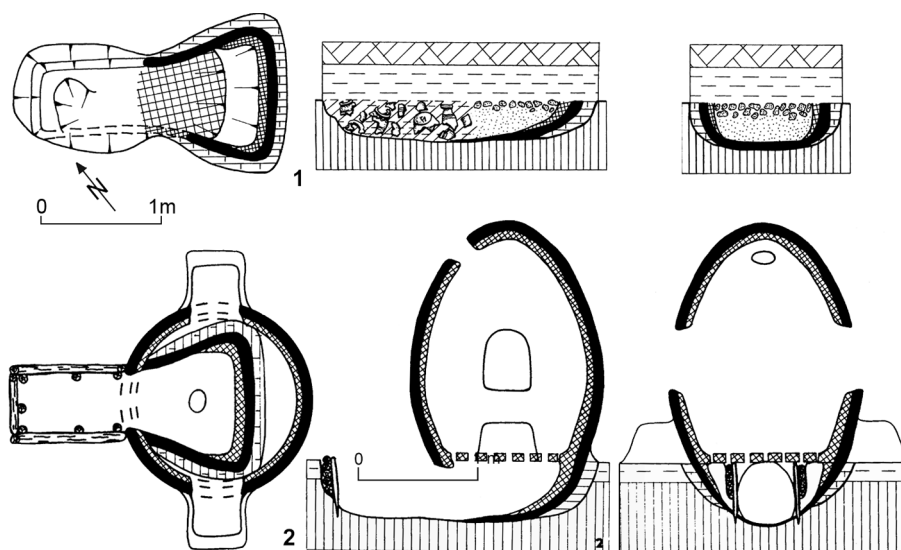
Obr. 22. Sady u Uherského Hradiště, hrnčířská pec (Hrubý 1965, obr. 1).

Fig. 22. Sady near Uherské Hradiště, potter's kiln (Hrubý 1965, fig. 1).

dukovala v různých skupinách hmoty);⁵¹ 2) provenienci příslušné skupiny můžeme umístit tam, kde je její výskyt nejčetnější, a naopak oblasti, kde ubývá, budeme považovat za místa distribuce. Na tomto základě se podařilo dospět k přibližným lokalizacím (obr. 14).

Boleslavská – ztotožnění této keramické hmoty s místní produkcí se opírá o výsledky mineralogické analýzy. Ta prokázala, že surovina použitá k výrobě keramiky je totožná s místními nálezy mazanice, se zeminou vyplňující zaniklé říční rameno poblíž hradeb a také s hmotou dlaždic, jimiž byla opatřena podlaha boleslavského kapitulního chrámu (Boháčová 2003, 410, 454; Boháčová – Špaček 2000, 312–313). Distribuční rádius výrobků dílny dosud není blíže popsán, podle pozorování I. Boháčové (2003, 454) se např. v Praze vyskytují výjimečně. *Šedá řada* – tento materiál je typický pro keramiku 10.–11. stol., kterou nacházíme v největších koncentracích v Praze, ale také na budečském a libušinském hradišti. Je zřejmé, že tato skupina reprezentuje dílny zaměřené na nejlidnatější českou aglomeraci a na její okolí. Distribuční rádius však byl mnohem širší; ve středních Čechách tvoří pravděpodobně nejčetněji a neširěji zastoupenou skupinu. Právě z této hmoty byly také vyrobeny nádoby s identickou značkou typu C, které byly ve středních Čechách intenzivně distribuovány již na počátku 10. stol. (srov. výše; ke keramickému materiálu nádob s touto identickou značkou Buchvaldek – Sláma – Zeman 1978, 76). *Slídnatá 1* – tato výrazná a dobře identifikovatelná keramická hmota se vyskytuje nejvíce na vých. okraji dnešní Prahy, kde proto můžeme předpokládat její výrobu. Tuto domněnku můžeme opřít o keramické nálezy z 13. stol. na Černokostecku, kde je uvedená hmota výrazně zastoupena, někdy až ve 100 % (Klápště 1978, 450, obr. 18). Avšak protože Černokostecko bylo osídleno až na sklonku raného středověku, musela být vyráběna na území se starším osídlením někde poblíž. Distribuční rádius těchto dílen dosahoval nejen do Staré Boleslavi, ale i do jádra Prahy. Zatímco např. na Vyšehradě tvořila jen malou část (např. Varadzin 2007a, 299), v Běchovicích byla velmi početná (nepubl. výzkum). *Slídnatá 2* – 91 % této keramické skupiny lze s ohledem na nezaměnitelné znaky ztotožnit s libickou produkcí, kterou známe z libického hradiště (Princová-Justová 1994,

⁵¹ Totéž dokládá keramika s identickými značkami, jež je vždy vyrobena ze stejné hmoty (Sláma 2006, 27; Varadzin 2007b, 64).

Obr. 23. Staré Město – Na Kostelíku. Pec (1). 1 – nálezová situace; 2 – pokus o rekonstrukci autora výzkumu (Snášil 1982, obr. I, II).

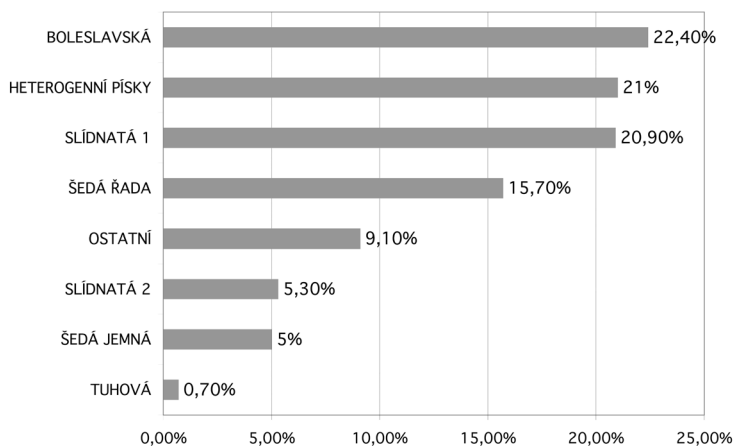
Fig. 23. Staré Město – Na Kostelíku. Kiln (1). 1 – find context; 2 – attempt at reconstruction by head of excavations (Snášil 1982, fig. I, II).

194–200) a jeho okolí (např. Klír 2005, *passim*), což potvrdilo i mikroskopické srovnání nábrusů (Boháčová 2003, 397, 453). Lokalizace nepatrné zbývající části do vých. části středních Čech je možná (Boháčová 2003, 454), avšak zatím nepotvrzená. Tuhová – tuto keramiku můžeme považovat za import z blíže neznámých, pravděpodobně vzdálenějších míst. V případě zbývajících čtyř skupin se nepodařilo určit místo výroby ani distribuční okruhy.

Kvantifikace keramiky dovezené do Staré Boleslavi podle místa její produkce umožnila sestavit graf 2, z něhož především vyplývá:

- a) Bezpečně lokální produkci zastupuje pouze 22,4 % keramiky (boleslavská).
- b) Bezpečně cizí dovezenou produkci představuje nejméně 42,6 % keramiky (slídnatá 1, slídnatá 2, šedá řada a tuhová).
- c) Provenience ostatních skupin není prozatím známa (35 %); mohly pocházet jak z blízkého okolí hradiště, tak ze vzdálenějších dílen. Znamená to, že podíl cizích dílen na zásobování boleslavského hradiště lze stanovit intervalem 43–78 %.

Proč byla většina keramiky do Staré Boleslavi dovážena? Příčinou byl snad malý objem domácí produkce, který je naznačován také tím, že boleslavské výrobky byly v rámci středních Čech distribuovány jen velmi málo. V Praze a v Libici se nenacházejí vůbec, nebo se tam vyskytují jen sporadicky (Boháčová 2003, 454; pro Libici tak lze soudit z publikace J. Princové-Justové 1994, 204). Ve srovnání s tím jsou naopak pražské výrobky zastoupeny nejen v Boleslavi, ale také ve vzdálenější Libici, a rovněž nádoby z Libicka nacházíme jak v Boleslavi, tak v malé míře v Praze (srov. příklady 8 a 9 níže). Relativně malý objem boleslavské produkce ale ještě neznamená, že nebyla specializovaná; více světla by do této problematiky mohla vnést analýza keramických skupin zastoupených v souborech z venkovských lokalit v okolí Staré Boleslavi.

Graf 2. Podíl skupin keramických hmot na celkové spotřebě keramiky ve Staré Boleslavi, kolem r. 900 – 1. pol. 13. stol. (1 % = 12,85 nádob).

Staroboleslavský příklad tedy dokládá existenci několika produkčních center ve středních Čechách, v nichž pracovali specializovaní hrnčíři, kteří byli schopni zásobovat území na vzdálenost 15–20 km (slídnatá 1), 20 km (šedá řada) nebo až 40 km (slídnatá 2), přičemž s narůstající vzdáleností se počet importovaných výrobků snižoval (např. 40 km vzdálená libická produkce je v Boleslavi zastoupena jen 5 %). Z toho vyplývá, že mezní vzdálenost intenzivnější distribuce spadá někde mezi 30 a 50 km, tedy do okruhu, který se rýsuje rovněž v případě nádob s identickými značkami popsány výše. Druhým důležitým zjištěním je, že distribuční okruhy těchto hrnčířů se překrývaly a jejich výrobky se v místě spotřeby vzájemně prostupovaly.

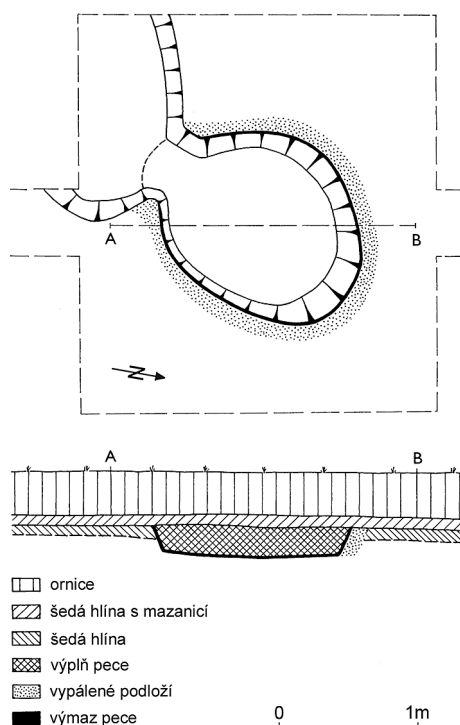
Překvapivým svědectvím boleslavského příkladu pro distribuci keramiky ve středních Čechách (je totiž mimo pochybnost, že Stará Boleslav byla jen jednou z mnoha destinací) je množství převáženého zboží (mezi 43 a 78 %). Nutně zde vyvstává otázka, jakou formu tyto směnné vztahy měly a jak byly organizovány. Pravděpodobně můžeme jako hlavní způsob vyloučit místní směnu, při níž hrnčíř objížděl své zákazníky; taková směna – známá z etnografie a přijatelná do jisté míry pro „sousedskou“ venkovskou ekonomiku – by byla v případě centrálních lokalit zásobovaných z tolika míst a z takových vzdáleností přímo absurdní. V úvahu připadají vlastně jen dvě alternativy: redistribuce (v raně středověkých Čechách to znamená pohyb zboží prostřednictvím knížecí ekonomiky), nebo tržní směna. Této otázce se dotkneme ještě v závěru.

Staroboleslavský příklad doplňuje obraz získaný prostřednictvím identických značek rozebraných výše, s nimiž tvoří dva různé projevy téže skutečnosti. Ukazuje, že směna doložená na pohřebištích z 10. stol. pokračovala i v období, kdy se nádoby přestávaly klást do hrobů.

3. Dvě identické značky: jedna na Vyšehradě a jedna ve Staré Boleslavi (v obou případech uvnitř opevněného areálu). Vzdálenost mezi oběma lokalitami dosahuje vzdušnou čarou 24 km; 11. stol.; *obr. 15: 1, 2.*

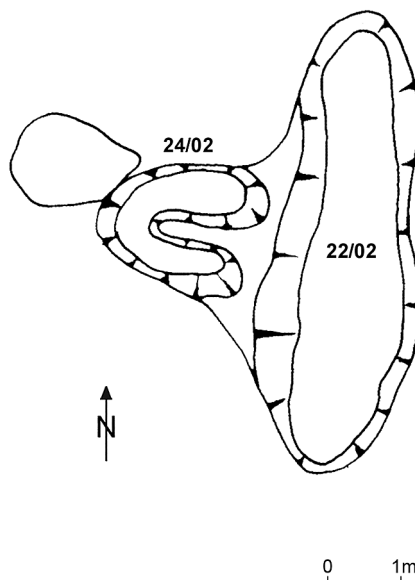
Lit. *Nechvátal 2004*, obr. 372: 10; *Varadzin 2007b*, obr. 4: 144.

Obr. 24. Tisová (Staré Mýto), hrnčířská pec (Richter 1994, obr. 2).

Fig. 24. Tisová (Staré Mýto), pottery kiln (Richter 1994, fig. 2).

Obr. 25. Vícov, objekt interpretovaný autory výzkumu jako hrnčířská pec (Picka – Tetour 2005, obr. 3).

Fig. 25. Vícov, feature interpreted by head of excavations as a pottery kiln (Picka – Tetour 2005, fig. 3).

4. Dvě patrně identické značky: hradiště ve Staré Boleslavi – sídliště u Úhošťan (u Kadaně). Vzdálenost přes 100 km; 12.–13. stol.; obr. 15: 3, 4.

Lit. Bubeník 1988, 159, tab. CXCIX: 10; Varadzin 2007b, obr. 4: 121.

5. Dvě patrně identické značky: Bečov (venkovské sídliště) – Velebudice (venkovské sídliště). Vzdálenost 7 km; mladší doba hradištní; obr. 15: 5, 6.

Lit. Klápště 1994, 29, 80, obr. 51: 18, 52: 7.

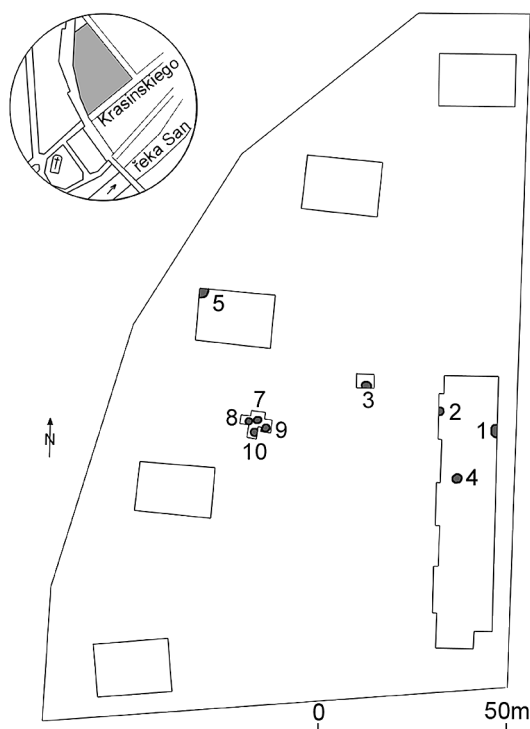
6. Dvě identické značky: Bečov (venkovské sídliště) – Dobroměřice (venkovské pohřebiště). Vzdálenost 10 km; 10. stol.; obr. 15: 7, 8.

Lit. Bubeník 1988, 213–214, tab. CCLI: 1; Klápště 1994, 29, obr. 53: 3.

7. Tři identické značky: dvě v Lovosicích (pohřebiště) – jedna v Třebenicích (patrně pohřebiště). Vzdálenost 6 km; 10. stol.; obr. 15: 9–11.

Lit. Zápotocký 1965, 352, 353, 381, obr. 84: 34, 85: 1, 96: 1.

8. Keramika vyráběná v okolí Prahy, kterou lze dobře identifikovat nejen podle charakteristické výzdoby a profilace okrajů, ale také podle hmoty a technologie (tzv. šedá řada), se nalezla také v některých vzdálenějších lokalitách. Z nich uvedme: hradiště v Libici – kolem 55 km (Princová-Justová 1994, 200); hradiště v Kozárovicích – přes 60 km (Buchvaldek –

Obr. 26. Przemysl-Zasanie, poloha a plán výzkumu s nálezy hrnčířských pecí (upraveno podle Kunysz 1968a, ryc. 1).

Fig. 26. Przemysl-Zasanie, position and plan of excavations with pottery kiln finds (according to Kunysz 1968a, fig. 1).

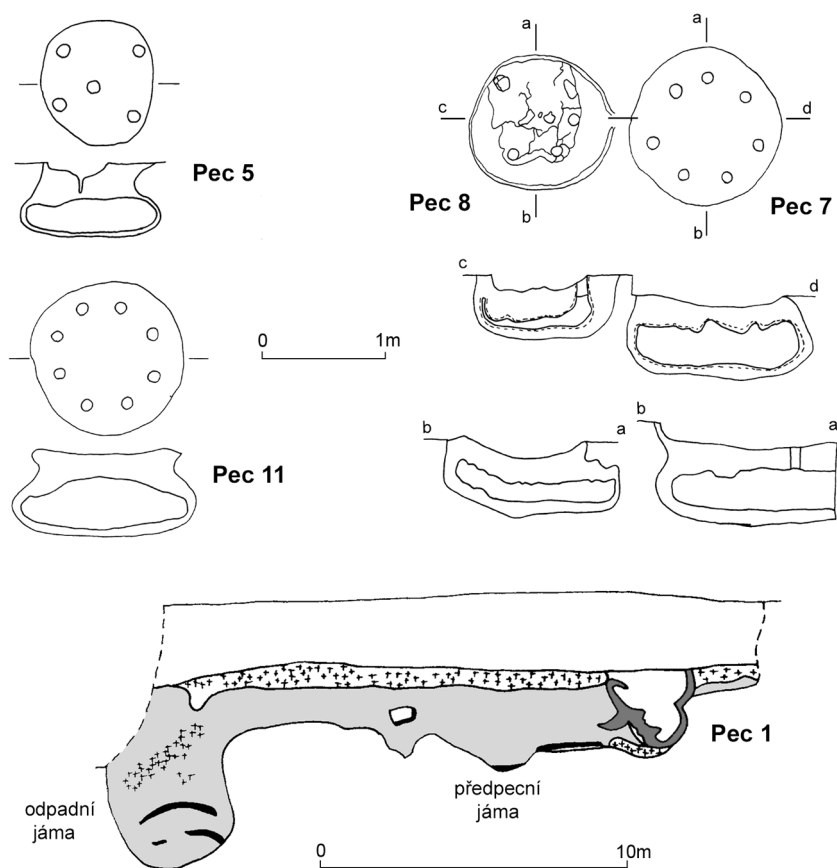
Sláma – Zeman 1978, 75–76); venkovská sídliště v okolí bílinského hradiště (a snad také Bílina samotná) – přes 70 km (*Klápště 1994, 96*). Na všech těchto nalezištích je pražská keramika zastoupena jen malým počtem zlomků. Podle kalichovité profilace okrajů spadají doklady do 2. třetiny 10. až 1. pol. 11. století.

9. Protějškem ke keramice směřující z Prahy do Libice jsou zlomky nádob libické provenience nalezené na Vyšehradě, které spadají přibližně do 2. pol. 10.–11. století. Na Vyšehradě představují jen ojedinělé nálezy (*Bartošková 1998, 376, obr. 6: 17; Štefan – Varadzin 2005, 187, obr. 7: 2*).

10. Keramika ze středního Poohří na hradišti v Libušíně. Zlomky z tohoto zboží, které urazilo cestu 40 km (měřeno od hlavního centra oblasti Žatce), pocházejí mj. z výplně tělesa hradby, z čehož plyne, že keramika sem byla dopravována už předtím, než v Libušíně vznikl hrad. Celkový podíl keramiky tzv. libočanského typu A a jiných tvarů pocházejících ze severozáp. Čech lze předběžně odhadnout na 10 %. Tyto doklady spadají do 10. stol. (*Varadzin v tisku*)

11. Dalším dokladem směny je tuhová keramika nalezená na Vyšehradě, zaujímavější v rámci veškeré tamější raně středověké keramiky asi 6 % nálezů (*Varadzin 2007a, 298–299, obr. 11: 52*).⁵² Nalezly se zde nejen pozůstatky masivních zásobnic, ale také zlomky hrnců,

⁵² Některé poznatky se opírají také o výzkumy z okolí baziliky sv. Vavřince (viz *Varadzin 2009a*).

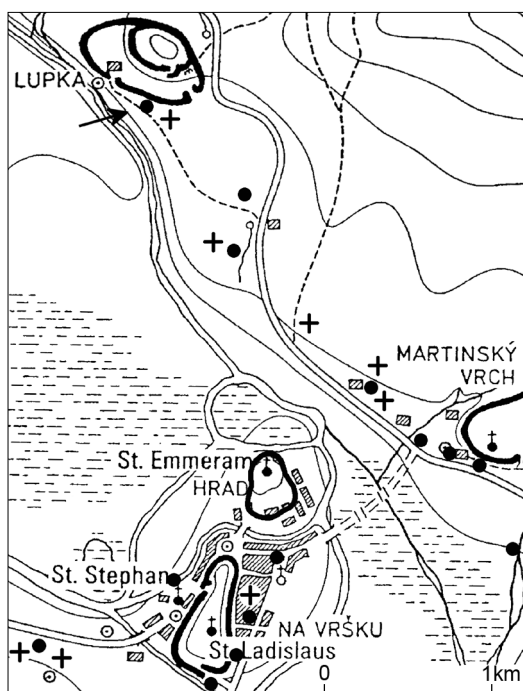
Obr. 27. Przemysł-Zasanie, některé z nalezených pecí (Kunysz 1965, ryc. 3; 1968a, ryc. 3, 4; Koperski 1973, ryc. 2).

Fig. 27. Przemysł-Zasanie, some of the kiln finds (Kunysz 1965, fig. 3; 1968a, fig. 3, 4; Koperski 1973, fig. 2).

jejichž výskyt tak daleko od místa produkce nebývá příliš častý. Okraje a výzdoba těchto hrncovitých nádob umožňují poměrně výjimečně přesné určení jejich provenience do oblasti dnešního Strakonicka. Nálezy tedy dokládají distribuci na vzdálenost přes 100 km, ke které docházelo zhruba ve 12. století.

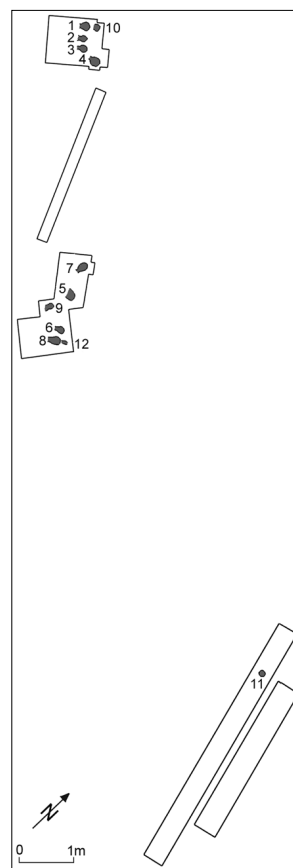
Je známou skutečností, že v mladší době hradištní (zejména ve 12.–13. stol.) se stala tuhová keramika oblíbeným zbožím, které v některých případech putovalo na velké vzdálenosti od míst, kde bylo možné grafit těžít. Dosud chybí soustavná studie postihující distribuci této keramiky ve vztahu k chronologii, provenienci, relativnímu množství, k vazbě na sociální prostředí a druh nádob (tj. zásobnice versus jiné tvary). Zdá se, že by se tím podařilo ukázat hustou a dalekosáhlou směnu probíhající v 11.–13. století.⁵³

⁵³ Někdy mohl být distribuován jen grafit, avšak případ vyšehradské keramiky ukazuje na pohyb již hotového zboží.

Obr. 28. Nitra. Velkomoravská aglomerace s doloženými sídlišti, pohřebišti a čtyřmi opevněnými polohami. Jádrem se nacházelo na hradištním vrchu (HRAD). Hrnčířské pece (označeny šipkou) byly nalezeny v poloze Lupka na okraji aglomerace, v naprosté blízkosti pohřebišť (upraveno podle Chropovský 1975, Abb. 1; Bednár 2001, obr. 4).

Fig. 28. Nitra. Great Moravia agglomeration with documented settlements, burial grounds and four fortified positions. The core was located on the castle hill (HRAD). The pottery kilns (indicated with arrows) were found at the Lupka position at the edge of the agglomeration, in the immediate vicinity of the burial grounds (according to Chropovský 1975, fig. 1; Bednár 2001, fig. 4).

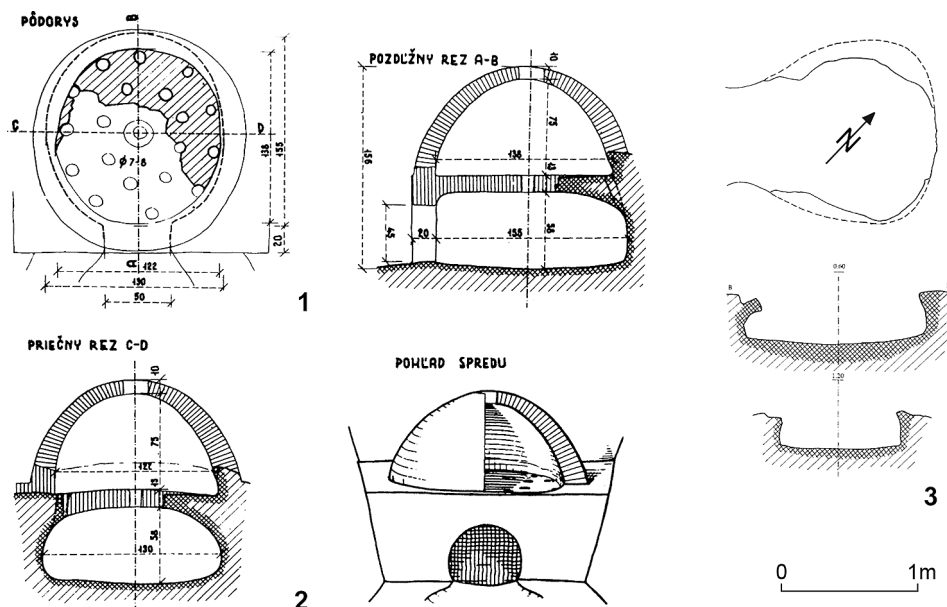

Obr. 29. Nitra-Lupka, plán výzkumu s nálezy hrnčířských pecí (upraveno podle Chropovský 1961, obr. 2, 3; Vlkolinská 2002, obr. 2).
Fig. 29. Nitra-Lupka, plan of excavations with pottery kiln finds (according to Chropovský 1961, fig. 2, 3; Vlkolinská 2002, fig. 2).

12. Snad rovněž ze Strakonicka nebo okolí pocházely tuhé nádoby se značkami, které byly nalezeny na Vyšehradě a v Plasech (obr. 15: 12, 13). Značky sice nejsou identické, mají však natolik neobvyklý motiv, že spolu se skutečností, že obě nádoby byly vyrobeny z tuhé keramiky, můžeme hypoteticky uvažovat o stejné provenienci.

Lit: Nechvátal 2004, obr. 372: 8; Píř 1908–1909.

13. Dalším importem jsou zásobní nádoby nalezené v podhradí mělnického hradiště v počtu několika málo zlomků s charakteristickou morfologií a keramickou hmotou. Podle těchto prvků můžeme jejich původ hledat v oblasti kolem raně středověkého opevněného centra v Ústí n. Labem. Dokládají distribuci na vzdálenost vzdušnou čarou přes 40 km v období 12. – poč. 13. stol. (Varadzin – Štefan 2007, 120).

Obr. 30. Nitra-Lupka, některé z nalezených pecí. 1, 2 – pec č. 8 a její rekonstrukce; 3 – pec č. 1 (Chropovský 1961, obr. 5; Vlkolinská 2002, obr. 3).

Fig. 30. Nitra-Lupka, some of the discovered kilns. 1, 2 – kiln no. 8 and its reconstruction; 3 – kiln no. 1 (Chropovský 1961, fig. 5; Vlkolinská 2002, fig. 3).

Vynesením těchto příkladů do společné mapy (obr. 16) získáváme obraz, který, i když deformován nevyrovnaností archeologických pramenů (nejvíce dokladů pochází z archeologicky nejlépe poznáných středních Čech), přináší několik objektivních poznatků:

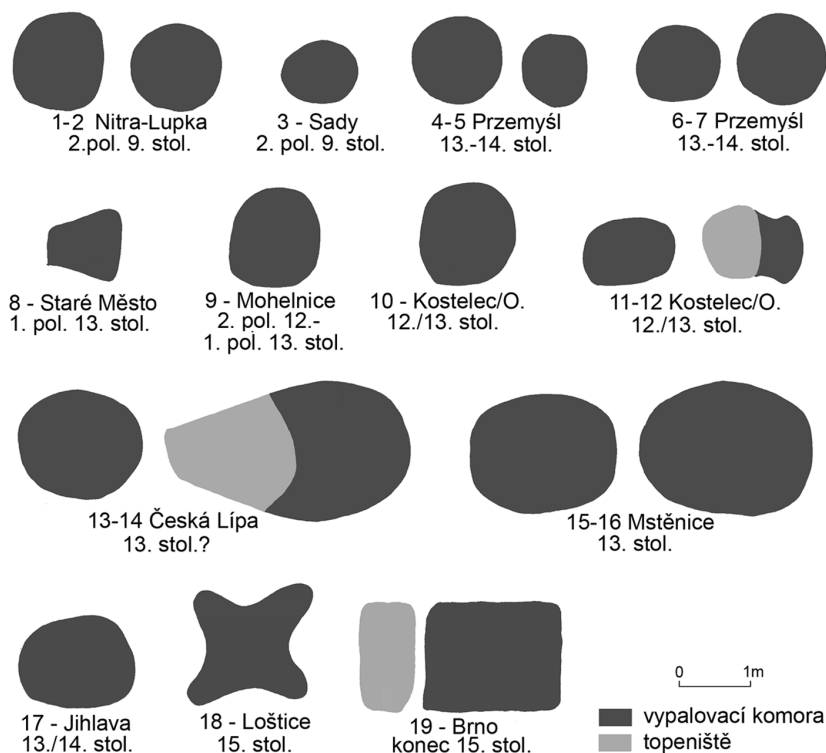
1. Nejstarší doklady distribuce keramiky pocházejí z počátku 10. století. To ovšem neznamená, že nebyla distribuována již dříve. Pouze se zde nepříznivě projevují limity archeologického bádání, které je při hledání dokladů nuceno spokojit se s identickými značkami nebo regionálními keramickými typy, jež nastupují v Čechách právě v této době.⁵⁴ Přesto uvedené datování postačuje ke konstatování, že distribuce keramiky probíhala na sledovaném území již v době, kdy zde ještě neexistoval jednotný politický útvar.

2. Distribuce nádob vyrobených z totožné keramické hmoty svědčí o prostorově stabilizované, nikoliv potulné výrobě.

3. Jestliže jako specializovanou produkci označujeme tu, která vytvářela nadprodukt, pak uvedené příklady reprezentují činnost specializovaných výrobců.

4. I když není zřejmé, které příklady souvisejí se směnou samotných nádob a které se směnou jejich obsahu, v každém případě směnu dokládají. Dovážená keramika však v některých případech tvořila takové množství (ve Staré Boleslavi polovinu až tři čtvrtiny všech nálezů), že nakonec stejně musíme předpokládat její spotřební využití, přestože původně se na místo, kde byla nalezena, mohla dostat jen jako obal.

⁵⁴ Jedinou možnou cestou, jak ve sledování distribuce sestoupit hlouběji do minulosti, je proto studium keramické hmoty.

Obr. 31. Srovnání velikosti ploch vypalovacích prostorů některých hrnčířských pecí z 9. až 15. století.
Fig. 31. A comparison of the size of firing chamber surfaces in some pottery kilns from the 9th to 15th century.

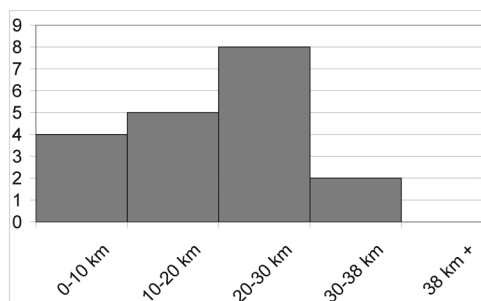
5. Sledování distribučních okruhů ukazuje dva typy směny: regionální (do vzdálenosti 30–max. 50 km), kterou charakterizuje hustý pohyb zboží, a nadregionální (až přes 100 km), do které byl zapojen jen menší počet výrobků. Regionální keramické okruhy dosahující 30–50 km známe z raného středověku také v Německu (*Roth 1985*, 179–180, Abb. 3), popsány byly také v mladším pravěku (např. *Venclová ed. 2008*, 44) a k obživě hrnčířů postačovaly ještě v době recentní (*Grebe 1982*, 602–604). Takové vymezení okruhu není náhodné, neboť 30–45 km je vzdálenost, kterou bylo možné urazit s povozem za jeden den (*Ohler 2003*, 159). Ostatně totožné spádové oblasti dokládají také písemné prameny zachycující provoz církevních hospodářství (*graf 3*).

6. Nádobu pocházející z těžé dílny byly distribuovány na několik různých míst najednou. Tyto případy tudíž dokládají jiný způsob směny, než byla služební výroba, neboť u té lze předpokládat, že probíhala pouze po jedné ose mezi výrobcem a jeho vrchností.

7. Lokality, které byly na distribuci napojeny, reprezentují různá sociální prostředí. Výrobky z těžé dílny zjišťujeme na hradištích (i akropolích),⁵⁵ v podhradích, ale také ve

⁵⁵ Ve vztahu k sociálním nebo majetkovým skupinám nebyl u nás pozorován žádný rozdíl mezi kuchyňským zbožím (představujícím naprostou většinu raně středověké produkce). Ostatně i ve franském prostředí sloužila k přípravě královských potravin kvalitativně tatáž keramika jakou používalo nejprostší obyvatelstvo (např. *Grothe 1999*).

Graf 3. Počet sídlišť zmíněných v zakládací listině staroboleslavské kapituly (zahrnuta jak celá darovaná sídliště, tak sídliště, kde žili strážci kostela a oráči povinovaní svými službami vůči kapitule). Graf zachycuje hranici přirozeného spádového okruhu ve vzdálenosti 38 km (vzdušnou čarou).

venkovských sídlištích a na pohřebištích náležejících nepochybně prostému lidu. To je opět argumentem proti předpokladu služebné výroby jako hlavního způsobu směny v Čechách v raném středověku.

7. K organizaci směny a výroby

Lze předpokládat, že v době, kdy se raně středověká společnost ve východní části střední Evropy neopírala o rozvinutou síť trhů, byl mezi odvětvími masové produkce – mezi něž náleží také hrnčířství – a výrobou luxusních předmětů výraznější rozdíl v organizaci výrobních vztahů než v pozdějším období. V případě produkce luxusních předmětů určených pro vybrané skupiny konzumentů je pochopitelné, že aby výrobce mohl dodávat pravidelně (tj. aby se mohl specializovat), byla jeho existence závislá na tehdejších elitách, což v podmínkách omezeného odbytů znamenalo neustálý pohyb mezi odběrateli (potulná výroba), nebo – poté, co se elitám podařilo trvale zajistit svou moc – usazení výrobce u dvora. To však pro něj znamenalo závislé postavení nejen v ekonomickém, ale často také v právním a sociálním smyslu. Hrnčířství však stálo na opačném pólu, neboť se zaměřovalo na zboží masové spotřeby určené pro všechny skupiny obyvatel; navíc nebylo závislé na surovinách dostupných pouze v omezené míře. Jakým způsobem tedy byla organizována hrnčířská výroba?

Jednou ze stěžejních otázek studia raně středověké výroby je, zda v této době existovala svobodná tržní směna nebo nezávislá výroba. Při jejím řešení se omezíme na území historických Čech, kde máme pro řešení této otázky relativně nejlepší pramennou základnu.

Dvě věci je nutné odlišit. (1) Zajišťování výrobků pro režijní hospodářství (panovníka, církve nebo ostatních privilegovaných), v nichž měla důležitý podíl závislá výroba, probíhalo prostřednictvím uměle řízeného přerozdělování (redistribuce). Tato závislá výroba však *a priori* nevyklučuje roli jiných směnných mechanismů uvnitř celé společnosti. (2) Dalším segmentem ekonomiky bylo zajišťování výrobků pro široké skupiny obyvatelstva, které se nacházely mimo režijní hospodářství. Zde se nabízejí tři možnosti směny: 1. opět redistribuce řízená vrchností, 2. volná (mocensky neřízená) směna a nebo 3. výroba pro vlastní spotřebu.

Podle našeho názoru na území Čech nelze, stejně jako jinde (srov. Costin 2005, 1075), jednoznačně rozlišit redistribuci od svobodné směny jenom na základě archeologických nálezů, neboť jejich projevy mohou být za určitých okolností totožné. Toto konstatování se

netýká jen keramiky, ale i dalších komodit tradičně sledovaných se zřetelem k distribuci (jantar, šperk atd.). Potíže mohou činit také situace, kdy produkty téhož výrobce byly součástí volné a současně i řízené směny.⁵⁶ Řešení však lze nalézt s přispěním písemných pramenů. Ryze teoretický předpoklad, že v Čechách 10.–12. stol. byla jediným směnným mechanismem redistribuce, by s ohledem na námi shrnuté archeologické projevy, jako (1) výskyt zboží z jedné dílny v centrálních lokalitách a současně ve venkovském prostředí; (2) časté vzájemné prostupování distribučních okruhů dílen; (3) značná hustota pohybující se keramiky, znamenal předpoklad totálně centralizované státní redistribuce, jakou známe v některých starověkých společnostech. K tomu však v raném českém státě postrádáme příslušný správní aparát. Naopak, písemné prameny osvětlující autenticky ekonomiku knížecích, církevních nebo velmožských hospodářství dokládají výhradně existenci asymetrické redistribuce, při níž centra spotřebovávala všechny dávky, aniž by se snažila je přerozdělit zpět mezi obyvatelstvo (srov. např. *Petráček 2003*, 207–222). Proto musíme předpokládat ještě jiné mechanismy distribuce, kterými si většina ostatních tehdejších obyvatel zajišťovala keramiku a samozřejmě i další zboží. Protože jsme na příkladu keramiky prokázali poměrně rozsáhlé distribuční okruhy s poloměrem až 50 km, v nichž se pohyboval značný počet výrobků, které nelze vysvětlit místní „sousedskou“ výměnou, zbývá podle našeho názoru jako jediná přijatelná alternativa tržní směna.

Nemůžeme samozřejmě vyloučit teoretickou variantu, že všichni hrnčíři-specialisté nám známí z archeologických pramenů byli bez výjimky v závislém postavení na vrchnosti. Pak by ale jejich produkty musela na trhu prodávat sama vrchnost, což u tak málo hodnotné komodity nepovažujeme za příliš pravděpodobnou oblast podnikání. O trhu s keramikou v Čechách již na počátku 10. stol. se nerozpakoval uvažovat *D. Třeštík (1972)*, jenž ho podle výskytu identických značek na nádobách kladl do Prahy (srov. předchozí kapitulu). Tuto tezi podporuje výskyt identických značek také na venkovských pohřebištích. Trh můžeme předpokládat také ve Staré Boleslavi, kam se dostávalo značné množství keramiky z různých míst, zřejmě s ještě vyšším podílem importu než v Praze, a pochopitelně i v jiných lokalitách.

Uvedená zjištění protirečí představě, podle níž měly být raně středověké Čechy poznamenány až do 11. stol. malou nadvýrobou, omezenou specializací a nevyvinutou směnou (např. *Krzemieńska 1974*; *Žemlička 1997*, 156–157).⁵⁷ Rovněž nenasvědčují modelu raného českého (ale v pojetí některých historiků také polského a uherského) státu jako jednoho velkého „státně autarkního hospodářství“. Tato představa byla založena na studiu ne zcela objektivních písemných pramenů, které popisují pouze darované, a tedy přímo ovládatelné výrobce. Můžeme tedy uzavřít, že dělba práce v hrnčířství (která ale v raném středověku asi jen zřídka umožnila výrobcům úplné vyvázání ze zemědělské činnosti) a rozšiřování odbytu pro keramické výrobky v některých případech probíhala – na rozdíl od specializace ve výrobě luxusních nebo strategických produktů (klenotnictví, těžba rudy atd.) – mimo

⁵⁶ Sem zřejmě spadají výrobci zachycení v písemných pramenech (označovaní některými badateli jako služební řemeslníci), kteří – jak se zdá podle ojedinelých zmínek – odevzdávali vrchnosti pouze taxativně stanovený a přitom docela malý počet produktů, což nebránilo zbývající produkci směřovat podle výrobcovy vůle a v jeho ekonomický prospěch (*Krzemieńska – Třeštík 1964*, 662).

⁵⁷ Na tvrzení, že „obchod měl v ekonomice dlouho periferní význam, protože dodával hlavně luxusní zboží, určené pro velmi omezený kruh odběratelů“ (*Krzemieńska 1974*, 63), se do jisté míry podepsalo také archeologické bádání, které se ve studiu distribuce zaměřovalo především na prestižní nebo cennější předměty.

přímý organizační zájem tehdejších elit.⁵⁸ Projevy specializace zachycené v tomto textu proto přispívají k poznání tvorby tzv. vzájemné ekonomické závislosti odehrávající se na příč celou tehdejší společností.

Prameny a literatura

- Auch, M.* 2007: Produkcja średniowiecznej ceramiki szklivonej w osadzie garncarskiej w Przemysłu na Zasaniu. *Archaeologia Polski* 52, 131–175.
- Bartošková, A.* 1995: Die Knochen- und Geweihindustrie aus der Vorburg des frühmittelalterlichen Budeč – Lage na Kašně. *Památky archeologické* 86/2, 21–62.
- 1997: Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí. *Památky archeologické* 88, 111–141.
- 1998: Vyhodnocení keramiky ze stratigraficky nejstarších poloh na Vyšehradě. *Památky archeologické* 89, 365–387.
- Bátora, J. – Ižof, J.* 1977: Opevnená osada zo staršej doby bronzovej v Hostiach. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1976*, Nitra, 46–49.
- Bednár, P.* 2001: Sídlišková štruktúra Nitry v 9. storočí. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřinský edd., *Velká Morava mezi Východem a Západem*, Brno, 29–39.
- Bergmann, R.* 1993: Mittelalterliche und neuzeitliche Töpferei in Dortmund-Groppenbruch. *Vorbericht, Ausgrabungen und Funde in Westfalen-Lippe* 8B, 31–39.
- Bialeková, D. ed.* 1989: *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I. zväzok*. Nitra.
- 1992: *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. II. zväzok*. Nitra.
- Biermann, F.* 1998: Die Rekonstruktion des mittelalterlichen liegenden Töpferofens von Götting. *Experimentelle Archäologie* 19, 143–148.
- 1998a: Handel, Haus- und Handwerk in frühmittelalterlichen Burg-Siedlungskomplexen zwischen Elbe und Lubza. In: J. Henning – A. T. Ruttkay Hrsg., *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, Bonn, 95–114.
- Boháčová, I.* 2003: Keramika. In: I. Boháčová ed., *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia archaeologica* 5, Praha, 393–394, 397–458.
- Boháčová, I. – Špaček, J.* 2000: Raně středověké kostely sv. Václava a sv. Klimenta ve Staré Boleslavi v kontextu studia archeologických situací a jejich keramického inventáře. *Archeologie ve středních Čechách* 4, 307–335.
- Borkovský, I.* 1975: Svatojiráská bazilika a klášter na Pražském hradě. Praha.
- Böttcher, G. – Böttcher, G.* 1996: Mögliche Brennverfahren und der Magerungsgehalt im Masseversatz bei der Herstellung slawischer Irdenware. *Experimentelle Archäologie in Deutschland*, 87–93.
- Bubeník, J.* 1988: Slované osídlení středního Poohří. Praha.
- Buchvaldek, M. – Sláma, J. – Zeman, J.* 1978: Slované hradiště u Kozárovic. *Praehistorica* 6. Praha.
- Buko, A.* 1990: *Ceramika wczesnopolska*. Wrocław.
- CDB*: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, II*. Ed. G. Friedrich. Pragae 1904–1907, 1912.
- Costin, C. L.* 1991: Craft Specialization: Issues in Defining, Documenting, and Explaining the Organization of Production. In: M. B. Schiffer ed., *Archaeological Method and Theory* 3, Tuscon, 1–56.
- 2005: Craft production. In: D. G. Maschner – Ch. Chippindale eds., *Handbook of archaeological methods II*, Lanham, 1034–1107.
- Cuomo di Caprio, N.* 1978–1979: Updraught pottery kilns and tile kilns in Italy in pre-Roman and Roman times. *Acta praehistorica et archaeologica* 9–10, 23–31.
- David, N. – Kramer, C.* 2001: *Ethnoarchaeology in Action*. Cambridge.
- Drda, M.* 1983: Cihelna 13. stol. v Milevsku. *Archaeologia historica* 8, 167–173.

⁵⁸ Zřejmě z tétož důvodu se také v listinách setkáváme jen s ojedinělými zmínkami hrncířů: ve všech listinách z českého území vystupuje dohromady pouhých pět hrncířů + neznámý počet hrncířů v Žádlovicích, o kterých navíc nelze vždy tvrdit, že byli v závislém postavení (*CDB I*, č. 79, s. 84; č. 115, s. 119; č. 387, s. 377; č. 390, s. 398; *CDB II*, č. 229, s. 216).

- Drews, G. 1978–1979:* Entwicklung der Keramik-Brennöfen. *Acta praehistorica et archaeologica* 9–10, 33–48.
- Droberjar, E. 2002:* Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě. Praha.
- Duhamel, P. 1978–1979:* Morphologie et évolution des fours céramiques en Europe Occidentale – proto-histoire, monde celtique et Gaule romaine. *Acta praehistorica et archaeologica* 9/10, 49–76.
- Durdík, T. 1983:* K výskytu bílé malované keramiky v Čechách. *Archaeologia historica* 8, 211–213.
- 1983a: Hospodářské objekty a doklady výroby na hradech v povodí Berounky a severním Podbrdsku. *Archaeologia historica* 8, 471–478.
- Dvorská, J. 2003:* Exkurz: Mikroskopická charakteristika keramické hmoty. In: I. Boháčová ed., *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia archaeologica* 5, Praha, 395–397.
- Fusek, G. 2008:* Die Nebenareale in der Struktur der grossmährischen Burgstadt von Nitra. In: L. Poláček Hrsg., *Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren, Internationale Tagungen in Mikulčice* 6, Brno, 271–290.
- Gabriel, F. 1979:* Počátky hrnčířství v České Lípě. *Archaeologia historica* 4, 257–265.
- 1981: Pottery workshops at the town Česká Lípa, Bohemia. In: Xe congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques, Mexico, Prague – Brno, 195–197.
- Gabriel, F. – Smetana, J. 1980:* Sídlně historické aspekty vzniku České Lípy. *Archaeologia historica* 5, 131–142.
- Galuška, L. 1989:* Výrobní areál velkomoravských klenotníků ze Starého Města – Uherského Hradiště. *Památky archeologické* 80, 405–454.
- 1996: Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno.
- 2003: Zaniklá hrnčířská pec středověkého Veligradu – Starého Města – důsledek vpádu Matouše Čáka Trenčanského na Moravu roku 1315?. *Archaeologia historica* 28, 591–609.
- Goš, V. 1968:* Výzkum mladohradištní osady v Mohelnici. In: *Přehled výzkumů 1967*, Brno, 99–100, 215.
- 1970: Slovanská keramika 10.–13. stol. na severní Moravě. *Vlastivědný věstník moravský* 29, 291–303.
- 1971: Slovanská osada z 9.–13. stol. v Mohelnici. In: *Zaniklé středověké vesnice v ČSSR 1, Uherské Hradiště*, 155–160.
- 1971a: Záchranný výzkum slovanské osady z mladší doby hradištní v Mohelnici – SZTŠ (Šumperk). In: *Přehled výzkumů 1970*, Brno, 56–58, 106.
- 1972: Výzkum slovanské osady v Mohelnici v roce 1971. In: *Přehled výzkumů 1971*, Brno, 100–101, 239.
- 1973: Slovanská osada v Mohelnici. *Archeologické rozhledy* 25, 371–380, 483–484.
- 1973a: Slovanská osada v Mohelnici v roce 1972. In: *Přehled výzkumů 1972*, Brno, 62–64, 153.
- 1974: Slovanská Mohelnice v roce 1973. In: *Přehled výzkumů 1973*, Brno, 74–75, 207.
- 1975: Osada hrnčířů v Mohelnici. *Archeologické rozhledy* 27, 338–341.
- 1977: K poznání vývoje mladohradištní keramiky na severní Moravě. *Sborník Národního muzea v Praze – řada A – historie* 24, 39–44.
- 1982: Hrnčířské pece severní Moravy. In: *Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami* (11. prosince 1979), Brno, 32–25.
- Grebe, K. 1982:* Zur Problematik der Deutung spätslawischer Bodenzeichen. In: J. Herrmann – I. Sellnow Hrsg., *Produktivkräfte und Gesellschaftsformationen in vorkapitalistischer Zeit*, Berlin, 591–605.
- Gringmuth-Dallmer, E. 2002:* Gewerbliche Produktion in hochmittelalterlichen Dörfern Nordostdeutschlands. In: C. Buško et al. edd., *Civitas & villa*, Wrocław – Praha, 363–376.
- Grote, K. 1976:* Bengerode, ein spätmittelalterlicher Töpfereort bei Fredelsloh im südlichen Niedersachsen. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 45, 245–304.
- Grothe, A. 1999:* Zur karolingischen Keramik der Pfalz Paderborn. In: Ch. Stiegmann – M. Wemhoff Hrsg., *Kunst und Kultur der Karolingerzeit, Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn, Mainz*, 207–211.
- Hanuliak, M. 2001:* Včasnostredoveká sakrálna stavba zo Skalky nad Váhom. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský edd., *Velká Morava mezi Východem a Západem*, Brno, 155–168.
- Heege, A. Hrsg. 1998:* Einbeck, Negenborner Weg I. *Naturwissenschaftliche Studien zu einer Töpferei des 12. und frühen 13. Jahrhunderts in Niedersachsen. Studien zur Einbecker Geschichte* 12. Einbeck.
- Hejna, A. 1964:* Krašovice – příspěvek k výzkumu středověké vesnice v Čechách. *Památky archeologické* 55, 178–221.
- 1983: Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby přemyslovské v Čechách. *Památky archeologické* 74, 366–436.
- Herold, H. 2008:* Frühmittelalterliche Prunkkeramik aus Mikulčice, Mähren – archäometrische Analyse und ihre Interpretation. In: L. Poláček Hrsg., *Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice* 6, Brno, 299–311.

- Herrmann, J. Hrsg.* 1970: Die Slawen in Deutschland. Berlin.
- Hochmanová-Vávrová, V.* 1965: Hrnčířská dílna z doby velkomoravské v Uh. Hradišti-Sadech. Almanach Moravského musea. Velká Morava 3. Brno.
- Hołubowicz, W.* 1950: Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi. Toruń.
- 1965: Garncarstwo wczesnośredniowieczne Słowian. Wrocław.
- Hrubý, V.* 1957: Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě. Památky archeologické 48, 118–217.
- 1965: Keramika antických tvarů v době velkomoravské. Časopis Moravského muzea 50, 37–62.
- 1965a: Staré město. Velkomoravský Velehrad. Praha.
- Chropovský, B.* 1959: Slovanské hrnčířské pece v Nitre. Archeologické rozhledy 12, 812–816, 818–825.
- 1961: K otázkám historického postavení Nitra v VIII. a IX. století. Študijné zvesti AÚ SAV 6, 139–160.
- 1962: Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke. Slovenská archeológia 10, 175–240.
- 1975: Das frühmittelalterliche Nitrava. In: H. Jankuhn – W. Schlesinger – H. Steuer Hrsg., Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter. Teil II., Göttingen, 159–175.
- Janssen, W.* 1983: Gewerbliche Produktion des Mittelalters als Wirtschaftsfaktor im ländlichen Raum. In: H. Jankuhn et al. Hrsg., Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit II, Göttingen, 317–394.
- 1987: Der technische Wandel der Töpferöfen von der Karolingerzeit zum Hochmittelalter, dargestellt anhand rheinischer Beispiele. In: J. Chapelot – H. Galinié – J. Pilet-Lemière eds., La céramique (V^e – XIXe s.), Caen, 107–119.
- Justová, J.* 1979: Slovanské hradiště v Hradci u Stoda a Stodsko v raném středověku. Památky archeologické 70, 131–212.
- 1981: Hrnčířské čepce z doby hradištní v Čechách. In: Praehistorica 8. Varia archaeologica 2, Praha, 277–280.
- Kara, M. – Wręsciański, J.* 1996: Przyczynek do studiów nad wczesnośredniowiecznymi narzędziami garncarskimi z terenu Polski. In: Z. Kurnatowska ed., Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej 2, Wrocław, 155–163.
- Kempke, T.* 2001: Slawische Keramik. In: H. Lütke – K. Schietzel Hrsg., Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa 1, Neumünster, 209–259.
- Klápště, J.* 1978: Středověké osídlení Černokostelecka. Památky archeologické 69, 423–475.
- 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
- Klír, T.* 2005: Výzkumy Jana Hellicha na středověkých lokalitách Poděbradska. In: Studia mediaevalia Pragensia 5, Praha, 61–111.
- Knaut, M.* 1987: Ein merowingerzeitliches Frauengrab mit Töpferstempel aus Bopfingen, Ostalbkreis. Fundberichte aus Baden-Württemberg 12, 463–478.
- Koperski, A.* 1973: Ratownicze badania archeologiczne na terenie wczesnośredniowiecznej osady garncarskiej w Przemyślu. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1968–1969, 121–123.
- Köpke, W.* 1991: Religion und Magie in der Töpferei des westlichen Mittelmeergebietes. In: H. Lütke – R. Vossen Hrsg., Töpferei- und Keramikforschung 2, Bonn, 499–524.
- Kostrzewski, J.* 1964: Kultura prapolska. Warszawa.
- Kouřil, P.* 1994: Slovanské osídlení českého Slezska. Brno – Český Těšín.
- Kováčik, P.* 1999: Záblačany, jejich ekonomika a služební organizace aneb Odpovědi a otázky. Archaeologia historica 24, 81–89.
- Král, J.* 1967: Hrnčířská pec v Bruntále. In: Přehled výzkumů 1966, Brno, 54–55.
- Krekovič, E.* 2007: Keramika tzv. antických tvarov. In: Byzantská kultura a Slovensko. Zborník Slovenského Národného múzea – archeológia. Supplementum 2, Bratislava, 115–122.
- Krzemieńska, B.* 1974: Technika v počátcích feudálního období (10.–13. st.), Kapitola 1. Úvod. In: L. Nový a kol., Dějiny techniky v Československu (do konce 18. stol.), Praha, 63–65.
- Krzemieńska, B. – Třeštil, D.* 1964: Služební organizace v raně středověkých Čechách. Československý časopis historický 12, 637–667.
- Kuna, M. – Profantová, N.* 2005: Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Rostokách. Praha.
- Kunysz, A.* 1965: Osada garncarska w Przemyślu (XI–XIV wiek). Rocznik Przemyski, 336–345.
- 1966: Badania archeologiczne na osadzie garncarskiej w Przemyślu. Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1965, 83–85.
- 1968: Wczesnośredniowieczne osiedle garncarskie w Przemyślu na Zasaniu. Kwartalnik historii kultury materialnej 16, 73–81.

- Kunysz, A. 1968a:* Badania archeologiczne na wczesnośredniowiecznej osadzie produkcyjnej w Przemysłu na Zasanu. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966, 176–183.
- Kwapieniowa, M. 1983:* Nożyki garncarskie. *Kwartalnik historii kultury materialnej* 31, 153–161.
- Kwapieniowa, M. – Wałowy, A. 1969:* Piece garncarskie w świetle badań archeologicznych. *Materiały archeologiczne* 10, 205–229.
- Le Goff, J. 2005:* *Kultura středověké Evropy*. Praha.
- Lutovský, M. – Miličský, J. 2000:* Raně středověké nálezy z hradiště v Praze-Butovicích ve sbírkách Národního muzea. *Archaeologica Pragensia* 15, 101–107.
- Mačalová, H. 1984:* Výsledky výzkumu v Loštících-Žádlovicích (okr. Šumperk). *Archaeologia historica* 9, 101–110.
- Macháček, J. 2001:* Pohansko bei Břeclav – ein bedeutendes Zentrum Großmährens. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský edd., *Velká Morava mezi Východem a Západem*, Brno, 275–290.
- Meduna, P. 2003:* Nejstarší raně středověké opevnění v areálu Mělníka. *Archeologické rozhledy* 55, 378–385.
- Měchurová, Z. 2002:* Zaniklá středověká ves Konůvky ve Žďánickém lese: archeologický průvodce po naučné stezce. Brno.
- Měřínský, Z. 1983:* K problematice archeologického výzkumu řemeslné výroby 10. až první poloviny 16. stol. na Moravě a ve Slezsku. *Archaeologia historica* 8, 41–71.
- Michna, P. 1970:* Vzájemný vztah pecí chlebových a pecí vyhřívacích na staroslovanských a raně středověkých sídlištích. In: *Referáty z I. pracovní porad mladých archeologů. Příloha Vlastivědného věstníku moravského* 22, č. 3, Brno, 68–81.
- Nechvátal, B. 2004:* Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. *Archeologický výzkum*. Praha.
- Neipert, M. 2006:* *Der „Wanderhandwerker“*. Archäologisch-ethnographische Untersuchungen. Tübinger Texte 6. Rahden/Westf.
- Nekuda, V. 1963:* Nálezy středověkých hrnčířských pecí na Moravě. *Časopis Moravského muzea* 48, 56–84.
- 1979: *Mittelalterliche Töpferöfen und Ausbrenntechnik in Mähren*. *Acta praehistorica et archaeologica* 9–10, 131–133.
- 2000: *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic 3. Raně středověké sídliště*. Brno.
- Ohler, N. 2003:* *Cestování ve středověku*. Jinočany.
- Petráček, T. 2003:* *Fenomén darovaných lidí v Českých zemích 11.–12. století*. Praha.
- Pícka, J. – Tetour, M. 2005:* Vícov u Přeštic (okr. Plzeň-jih), středověké osídlení při kostele sv. Ambrože. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 18, 179–210.
- Pič, J. L. 1908–1909:* Tuhové nádoby typu hradištného. *Památky archeologické* 23, 450–451.
- Polanyi, K. 1957:* *The Economy as Instituted Process*. In: K. Polanyi – C. M. Arensberg – H. W. Pearson eds., *Trade and Market in the Early Empires*, New York – London, 243–270.
- Princová-Justová, J. 1994:* Die Burgwallzeitliche Keramik aus Libice nad Cidlinou. In: Č. Staňa Hrs., *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Internationale Tagungen in Mikulčice I, Brno, 193–205.
- Profantová, N. 1997:* Příspěvek k poznání předhradí Tetína, okr. Beroun. *Archeologie ve středních Čechách* 1, 323–332.
- Procházka, R. 2002:* rec. Vladimír Nekuda: *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic 3. Raně středověké sídliště (Brno 2000)*. *Archeologické rozhledy* 54, 947–950.
- Rauhutowa, J. 1976:* *Czersk we wczesnym średniowieczu*. Wrocław.
- Richter, M. 1967:* Hrnčířské pece v Kostelci nad Orlicí. *Archeologické rozhledy* 19, 500–510.
- 1969: *Výzkum v Sezimově Ústí v l. 1966–1968*. *Archeologické rozhledy* 21, 768–782.
- 1994: *Hrnčířská pec ze Starého Mýta (k otázce počátků vrcholně středověké keramiky)*. In: *Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – supplementum 2*, Praha, 145–157.
- Richterová, J. 1996:* Středověké osídlení v povodí středního toku Rokytky. *Archaeologica Pragensia* 12, 273–307.
- Roth, H. 1985:* Zum Handel der Merowingerzeit auf Grund ausgewählter archäologischer Quellen. In: K. Düwel Hrs., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa III*, Göttingen, 161–192.
- Ruttkay, A. T. 1998:* Zur frühmittelalterlichen Hof-, Curtis- und Curia regalis – Frage in der Slowakei. In: A. T. Ruttkay – J. Henning Hrs., *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, Bonn, 405–417.
- Rzeźnik, P. 1995:* *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu w X–XI wieku*. Poznań.

- Sanke, M. 2001:* Gelbe Irdenware. In: H. Lüdtko – K. Schietzel Hrsg., Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa 1, Neumünster, 271–428.
- Schiermeisen, K. 1935:* Einige Ausgrabungen und Funde aus Mähren. Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens 35, 118–135.
- Schmidt, B. 1958:* Untersuchungen im Ortskern von Taucha, Kr. Leipzig. Ausgrabungen und Funde 3, 30–34.
- Skružný, L. 1970:* Ruční hrnčířské kruhy doby hradištní. Sborník Národního muzea – A 24, 145–154.
- Sláma, J. 1970:* Příspěvek k dějinám českého hrnčířství 9. a 10. stol. Sborník Národního muzea – A 24, 157–165.
- 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde. Praehistorica 5. Praha.
- 2006: Příspěvek k dějinám českého hrnčířství 9.–10. století. In: Na prahu českých dějin. Sborník prací Jiřího Slámy. Studia mediaevalia Pragensia 6, Praha, 21–31.
- Snášil, R. 1971:* Záblačany. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů I, Uherské Hradiště, 89–116.
- 1979: Záchranný výzkum středověkého Starého Města v poloze „Za zahradou“, k. o. Uherské Hradiště. Archaeologia historica 4, 73–75.
- 1982: Hrnčířská pec z trhové vsi Veligradu. In: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami (11. prosince 1979), Brno, 3–24.
- 1982a: Keramický depot z počátku 14. století z Uherského Hradiště – Starého Města. In: Přehled výzkumů 1980, Brno, 44–46.
- 1983: Přínos archeologických dokladů specializovaných řemesel pro poznání ekonomiky Uhersko-hradištska za feudalismu. Archaeologia historica 8, 95–107.
- 1983a: Výzkumy v Uherském Hradišti – Starém Městě v roce 1981. In: Přehled výzkumů 1981, Brno, 64–65.
- Stilke, H. 2001:* Grauware des 8. bis 11. Jahrhunderts. In: H. Lüdtko – K. Schietzel Hrsg., Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa 1, Neumünster, 23–82.
- Šaurová, D. 1973:* Nejstarší hrnčířské čepele a rydla. Vlastivědný věstník moravský 25, 252–256.
- Šikulová, V. 1972:* Záchranné akce v areálu středověké Opavy. In: Přehled výzkumů 1971, Brno, 121–122.
- Šlězár, P. 2005:* Předběžná zpráva o objevu „antiqua civitas“ ve Starém městě v Litovli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle. In: Přehled výzkumů 46, Brno, 103–110.
- Štefan, I. – Varadžin, L. 2005:* Archeologický výzkum čp. 973/VI na Vyšehradě v roce 2003. Archaeologica Pragensia 17, 183–196.
- Štefanovičová, T. 1990:* Schmuck des Nitraer Typs und seine Beziehungen zu Südosteuropa im 9. Jahrhundert, A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 15, 215–230.
- Träger, A. 1985:* Die Verbreitung der Stempelverzierung auf der Keramik des 5.–8. Jh. zwischen Oder/Neisse und Weser. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 29, 159–225.
- Třeštitík, D. 1972:* rec. Jiří Sláma, Příspěvek k dějinám českého hrnčířství 9. a 10. století. Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie, sv. 24, 1970, str. 157–165. Československý časopis historický 20, 758.
- Unger, J. 1999:* Život na lelekovickém hradě ve 14. století. Brno.
- Váňa, Z. 1968:* Vlastislav. Výsledky výzkumu slovanského hradiště v letech 1953–55 a 1957–60. Památky archeologické 59, 5–192.
- 1995: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986. Praha.
- Varadžin, L. 2002:* Keramické značky ze Staré Boleslavi. Příspěvek k poznání zásobování raně středověkého hradiště keramikou. Ms. diplom. práce, FF UK Praha.
- 2005: Značky na dnech keramických nádob ve středověku. In: Studia mediaevalia Pragensia 5, Praha, 165–199.
- 2007a: Vyhodnocení archeologického výzkumu v okolí rotundy sv. Martina na Vyšehradě. In: Královský Vyšehrad III, Praha, 290–306.
- 2007b: Značky na dnech keramických nádob ze Staré Boleslavi. Archeologické rozhledy 59, 53–79.
- 2009a: Bazilika sv. Vavřince na Vyšehradě. Zhodnocení dosavadních archeologických výzkumů v bazilice a jejím okolí. In: B. Nechvátal ed., Rotunda sv. Martina a bazilika sv. Vavřince na Vyšehradě. Archeologický výzkum, Praha, 302–399.
- 2009b: Zásobování raně středověkého hradiště Stará Boleslav keramikou. Příspěvek k poznání distribuce keramiky v raném středověku. In: S. Moździoch ed., Stare i nowe w średniowieczu. Pomiędzy innowacją a tradycją. Spotkania Bytomskie 6, Wrocław, 99–113.
- v tisku: Libušinské hradiště. Výsledky revizního zpracování dosavadních výzkumů. Památky archeologické.

- Varadzin, L. – Štefan, I. 2007: Raně středověká podhradní osada v Pšovce u Mělníka. Příspěvek k datování mladohradištní keramiky středočeského Polabí. *Archeologické rozhledy* 59, 116–129.
- Venclová, N. ed. 2008: *Archeologie pravěkých Čech 6. Doba halštatská*. Praha.
- Vendtová, V. 1964: Výskum v Slovenských Ďarmotách roku 1962. *Archeologické rozhledy* 16, 347–348, 354–355, 357–369.
- Vizdal, J. 1963: Hromadný nález slovanských nádob v Oboríne. *Archeologické rozhledy* 15, 372–377, obr. 122–123.
- Vlkolinská, I. 1995: Zur Typologie der Keramik aus Gräberfeldern des 9.–11. Jahrhunderts in der Slowakei. In: L. Poláček Hrsg., *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice 2, Brno*, 35–38.
- 1996: Die Grabverbände mit der Keramik des 9.–10. Jh. aus dem Gebiet der Slowakei aufgrund geographisch-chronologischer Analysen. In: D. Bialeková – J. Zábojník Hrsg., *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert, Bratislava*, 313–332.
- 2002: Pece z lokality Nitra, poloha Lupka. *Študijné zvesti* 35, 229–245.
- 2004: Príspevok k problematike značiek na dnách nádob z pohrebísk 9.–10. storočia na juhozápadnom Slovensku. In: G. Fusek ed., *Zborník na počesť Dariny Bialekovej, Nitra*, 443–449.
- Vogt, H.-J. 1968: Zur Kenntnis der materiellen Kultur der Sorben in Elster-Pleiß-Gebiet. *Zeitschrift für Archäologie* 2, 1–15.
- Weiser, B. 2003: *Töpferöfen von 500 bis 1500 n. Chr. im deutschsprachigen Raum und in angrenzenden Gebieten*. Bonn.
- Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku. *Památky archeologické* 56, 205–391.
- Zatloukal, R. 2000: Archeologické doklady hrnčířství ve 13. až první polovině 16. stol. na Moravě a ve Slezsku. *Archeologia technica* 11, 60–74.
- Žemlička, J. 1997: *Čechy v době knížecí*. Praha.

Pottery production in the eastern part of Central Europe in the 6th to 13th century in archaeological sources

The text begins with a listing of finds documenting pottery activities in the territory of the Czech Republic, Slovakia and Poland, classified according to individual phases of production. Pits for extracting clay (*fig. 1*) could have survived from the phase of acquiring and preparing raw materials, though these are difficult to distinguish from pits used for other mining purposes; bell-shaped shafts could also have survived, but unlike in Germany, these are not known in the studied area, despite the possibility that they might have been interpreted as grain pits (*fig. 2*), and the final possible remnants from this phase are stone crushers for grinding grog, though these can easily be mistaken for tools used for other purposes. Known from the phase of storing raw materials and preparing the clay mix from archaeological and ethnographic sources are wooden chests, pens or rectangular, often wood-lined, pits in which the clay matured (*fig. 3: B*). Only a single discovered pottery wheel (*fig. 3: A*) documents the phase of forming vessels on a wheel. One stamp (*fig. 6: 1*) and perhaps other bone tools (*fig. 5*) are connected to the decoration of ceramics. The author refuses to label smoothed ceramic or stone fragments as “pottery blades” (*fig. 4*), which are not safely documented until the late medieval period. They have not been found to date at any archaeologically examined pottery workshop; on the contrary, they have been found at castles and fortresses – sites where the production of pottery can be ruled out. Without a doubt, the principal evidence of early medieval pottery is kilns (*tab. 1*), a listing of which is presented in *table 1* and the catalogue (*fig. 7; 8; 17–31*). Production waste, additional important evidence of pottery production from the 13th century onwards, has not yet been discovered in the studied territory for unclear reasons. Stockpiles of products that have a uniform design but were never used can be labelled as production storage sites; to date we are aware of only one uncertain example.

In a separate chapter the author takes up the question of why, in the short interval from the second half of the 12th century to the middle of the 13th century, twice as many sites with pottery kilns were preserved than in the preceding six centuries (*tab. 1; cf. fig. 7–9*). The reason for this is undoubtedly

the use of open or recessed fire pits or charcoal kilns in the older period, the archaeological remnants of which can be easily confused with other production activities. The question of why the pottery kiln suddenly spread in the 13th century is extremely complicated. The improved technical possibilities of the special kilns cannot be overestimated, since these were used at certain workshops for traditional products that had previously been fired in primitive fire pits; at the same time, experiments have shown that it was possible to achieve the same temperatures in dug-out fire pits and even reduction firing as in special pottery kilns. An important circumstance in the introduction of the kiln in the studied territory was the closer ties made with German regions during the 13th century. Changes were made in pottery production in a wave that moved from the west to the east, as demonstrated by the adoption of the kiln (cf. *fig. 7; 8*). There was a parallel displacement of older production by new goods (the start of the ceramics patterned after “German” designs and/or technologies).

In another chapter the author estimates how many vessels could fit in an early medieval kiln. The figure arrived at by the author was 50 pots of average size; according to W. Holubowicz this number would be sufficient for two to three five-member families for an entire year. The several kilns known from the entire studied territory had approximately the same, relatively small dimensions (*fig. 31*) throughout the entire early medieval period; the size of the kilns apparently changed in connection with the significant expansion of the line of ceramic products in the 13th century (*fig. 18; 31: 14–19*). The intensification of specialization could also have played a certain role in the change.

Following the presentation of individual finds, the text examines the most important pottery workshops. Two such workshops stand out in Great Moravia in the 9th century (*tab. 1: 4, 8, 9, 11*): Nitra-Lupka and Sady near Uherské Hradiště. With 12 kilns, Nitra-Lupka is one of the largest known workshops in the studied territory (*fig. 28–30*). The workshop was in operation for up to 60–70 years and shut down, at the latest, at the beginning of the 10th century. The find context fuels speculation that the local potters worked for the castle, as the workshop buildings were immediately adjacent to the castle walls. If this was indeed the case, we could label the potters at this site as “attached craftsmen”. The distribution of vessels that have been found at burial sites in southwest Slovakia and, partly at settlements, documents that the workshop in Nitra had customers not only among the residents of the Nitra agglomeration (one of the most prominent centres of Great Moravia), but also at additional locations within a 30 km radius; in two cases goods were even found up to 60 km away. According to grave ceramics in southwest Slovakia, the potters in Nitra-Lupka were the only producers whose goods were demonstrably distributed in this area in the 9th and 10th centuries.

The “Church settlement” in Sady near Uherské Hradiště provided one kiln with a remarkable find of a ceramic batch (*fig. 22*). This was composed of roof tiles and ceramics with antique forms. The prime component was intended for the local church; on the basis of the second component we can identify the local potter as a foreigner, perhaps from the Lower Danube Valley or Bulgaria where these vessels, unusual in Central Europe, are found. We have three reasons to believe that similar potters were active in the area of Great Moravia: 1) finds of ceramics of antique forms are quite rare and yet dispersed over the broad area; 2) fired roof tiles were used in this period only on church buildings, so orders were only intermittent; and 3) the workshop in Sady was in operation at its site for just a short period of time. We can probably label these potters as itinerant producers.

Four-fifths of the sites with kiln finds in the Czech Republic come from the second half of the 12th to the end of the 13th century. We can divide these into two groups. The first group is composed of workshops in rural settings; the largest pottery workshop studied to date and located in Mohelnice belongs to this group. The production grounds at that site (200 x 50–100 m) were separated from the residential area by a large clay pit (*fig. 1*), beyond which were found simple post shelters that probably served for drying vessels; there were also a scattered number of pits with lumps of graphite, which was used in the preparation of the pottery material. A total of 12 kilns that had been repaired several times were discovered (kiln no. 3 seven times, *fig. 20*); light timber buildings, interpreted as workshops, were also found around the grounds. Mohelnice was apparently one of the settlements in a pottery region with outcrops of graphite; Žádlovice, located 4 km away, was another settlement in this region (potters at this location are documented on a register compiled between 1134 and 1141). The second

group is composed of urban pottery workshops and workshops tied to market settlements. These work sites were also made up of independent production grounds separated from the residential zone. The oldest evidence of a work site in the eastern part of Central Europe that was demonstrably located inside a town comes from a deserted town in the Tisová cadastre near Vysoké Mýto (1240–1280).

It is striking that, with the exception of Nitra and Sady, no workshop has yet been found at a castle centre, not even from the period the special kilns were already in existence (13th century). This is especially interesting in the case of the Přemyslid state, whose most important political and economic centres are relatively well known from an archaeological perspective (Prague, Litoměřice, Žatec, Olomouc, Brno). The reason is probably the different organization of production in the earlier medieval period in which centres of state power were supplied from more remote rural areas.

Ceramic trading is discussed in a separate chapter. The studied area in this case was narrowed down to the historical territory of Bohemia. Support came in the form of 1) identical marks on the bottoms of vessels (i.e. projecting impressions originating from one form); 2) identical ceramic material; 3) ceramic style (ceramics with the same form, decoration and technology). The last of these methods was employed only after attention was paid to the first two, since style on its own needn't have anything in common with the physical exchange of vessels. A total of 13 examples of ceramic distribution were collected in this manner (*fig. 16*) in this area. Occupying the most significant position among these are identical marks at burial grounds in central Bohemia; these document the relatively intense exchange of ceramics as early as in the beginning of the 10th century (*fig. 11*), and the quantitative analysis of ceramic groups from excavations in Stará Boleslav, which showed that 43–78 % of ceramics were supplied to this site from remote workshops located up to 30–50 km from the castle (*graph 2; fig. 13; 14*).

The main findings from the studied distribution can be summarized as follows: 1) All examples represent the activity of specialized producers. 2) It is not clear which examples are connected with the exchange of the actual vessels or their contents; nevertheless, they do represent trade in either case. The volume of the delivered ceramics was so great that we must assume their primary use at the find site, despite the fact that they may have arrived there only as packaging. 3) Vessels from the same workshop were distributed in various directions. 4) The sites at which the goods from the same workshop were finally used represent various social contexts, including castles (including their central parts), settlements below the castle, as well as rural settlements and burial sites of common people. 5) The distribution of vessels produced from the same ceramic material is proof against itinerant production. 6) The listed examples document two types of distribution circles: regional (distances up to 30–50 km), with evidence of the intensive distribution of goods, and supra-regional (distances up to and exceeding 100 km), in which the volume of goods is markedly lower. We are also aware of ceramic ranges of up to 30–50 km in the early medieval period in Germany; we also find them in the late prehistoric period and in the recent period. 7) The oldest evidence of ceramic distribution dates to the beginning of the 10th century; however, it is not possible to rule out that ceramic trading occurred even earlier, though we don't have evidence that would serve as archaeological proof for such an assertion.

In the final part the author addresses the question of whether free market trade and independent production existed in Bohemia between the 10th and 12th centuries. The author differentiates (1) supplying products as part of controlled economics (by the ruler, Church and other privileged individuals), in which an important role was played by dependent production, and the related dependent redistribution; however, this form of production does not automatically rule out a certain role played by other trading mechanisms in society. (2) Another segment of the economy involved supplying products for broad groups of the population beyond controlled economics. There are three trading possibilities here: again, redistribution managed by the authorities, free trade not managed by those in power, or production for one's own use.

In the author's opinion, redistribution cannot be clearly distinguished from free trade in Bohemia strictly on the basis of archaeological finds, since their manifestations can be identical under certain circumstances. Troubles can also be caused by situations in which the products of the same potter simultaneously become the object of both free and managed trade (as is known from written sources).

However, written sources can also provide a solution to this problem. The purely theoretical hypothesis that there was a single trade mechanism of redistribution in Bohemia in the 10th–12th centuries, would imply – with regard to certain archaeological manifestations (the occurrence of goods from one workshop in central locations and, simultaneously, in a rural setting, frequent overlapping of the distribution radius of workshops, substantial concentration of circulating ceramics) – the assumption of totally centralized state redistribution, as we know from certain ancient societies. However, an administrative apparatus for such a system is missing in the early Bohemian state. To the contrary, written sources that shed light on royal, Church and noble management document the exclusive existence of asymmetric redistribution in which the central authorities used all of the supplies without even trying to redistribute goods to the population. We are therefore forced to assume yet another mechanism of distribution to provide the majority of citizens with ceramics. Since we have already demonstrated relatively extensive distribution ranges with a radius of up to 50 km and the circulation of a substantial number of goods, which cannot be explained by local “neighbourly” trade, there is only one acceptable market trade alternative.

The presented findings can be considered as an objection to the idea that early medieval Bohemia up to the 11th century had low overproduction, limited specialization and undeveloped trade. Such a theory was established only on the basis of written sources that aren't entirely objective (mostly recording donations). We can therefore conclude that the division of labour in the pottery profession (which, however, probably rarely allowed producers in the early medieval period to disengage entirely from farming activities) and the expansion of markets for ceramic products occurred beyond the direct organizational interest of the social elite then. The manifestations of specialization depicted in this text therefore contribute to understanding the creation of “mutual economic dependencies” taking place across the society at the time.

English by *David J. Gaul*

Katalog hrnčířských pecí⁵⁹

Česká republika

1. Bruntál

POLOHA: před hradbami dnešního města (chronologický vztah mezi vznikem pece a města není známý), „za bývalým piaristickým klášteřem na Dukelské ulici“, tj. na západním okraji města

VÝZKUM: 1966

LIT.: *Král 1967*

NÁLEZ: „pravděpodobně prostá hrnčířská pec s přepálenými nádobami“, tj. snad s nevyzvednutou pokaženou vsádkou

PEC: pravděpodobně jednoprostorová pec; bez dalších údajů

DAT.: podle autora „středověká keramika z počátků města Bruntálu“, tedy 13. století

POZN.: bez bližších údajů

2. Česká Lípa (obr. 17; 18)

POLOHA: předlokační sídliště; 250 m jižně od hradeb středověké města, na protějším levém břehu Ploučnice; v okolí kostela sv. Maří Magdaleny

VÝZKUM: 1977–1979

LIT.: *Gabriel 1979; 1981; Gabriel – Smetana 1980*

NÁLEZ: 4 hrnčířské pece; vsádka nenalezena

PEC 1/1: horizontální typ; půdorys hruškovitý; topeniště vůči vypalovací komoře mírně zahlobeno; nepravdělná předpeční jáma; klenba nejspíš vybudována z nádob a vymazána spráší; rozměry: 4 x ca 2 m

PEC 2/1: zachována kruhová spodní část pece vymezená po obvodu řadou jamek (prům. 5 cm) původní proutěné armatury hliněné klenby; typ nelze určit, lze vyloučit horizontální uspořádání; s ohledem na absenci zlomků roštu se jako nejpravděpodobnější alternativa jeví jednoprostorová pec; rozměry: prům. 1,6 m

PEC 3/1: (jako pec 1/1); rozměry: 3,6 x 2 m

PEC 1/2: (jako pec 1/1); rozměry: (jako pec 1/1)

DAT.: 13. stol., pece 2/1, 3/1 a 1/2 náleží 2. pol. 13. století

POZN.: Starší etapu dílny představuje pec 2/1, v níž byla podle autorů vypalována keramika hradištní tradice (jednoznačné argumenty však nebyly podány). Jak dokládá absence nálezů pozdně hradištní keramiky v historickém jádru České Lípy, tato pec měla vyrábět ještě před vysazením města (*Gabriel – Smetana 1980, 137–138*). Současně s nástupem pecí nového typu 2/1, 3/1 a 1/2 byla pozdně hradištní produkce nahrazena vrcholně středověkou světlou keramikou s červeným malováním a s rozsáhlejším tvarovým repertoárem. Dílna je polohově a zřejmě i chronologicky vázána na kostel, podobně jako dílna ve Starém Městě u Uh. Hradiště.

3. Kostelec nad Orlicí, okr. Rychnov nad Kněžnou (obr. 19)

POLOHA: zhruba 1 km na SV od dnešního města na strmém jižním břehu Štědrého potoka

VÝZKUM: 1956–1957

LIT.: *Richter 1967*

NÁLEZ: mírně zahlobené hrnčířské pracoviště se třemi pecemi a snad hrnčířskou odpadní jámou; vsádka nenalezena

PEC (1):⁶⁰ možná horizontální typ pece s topeništěm mírně zahlobeným vůči vypalovací komoře; oba prostory odděleny hliněnou příčkou; rozměry: 1,4 x 1,1 m; původní maximální výška snad 0,7 m

PEC (2): jednoduchá jednoprostorová; rozměry: 1,4 x 1,1 m

PEC (3): jednoduchá jednoprostorová; rozměry: 1,4 x 1,5 m

DAT.: „konec 12., spíše však ... poč. 13. století“

POZN.: Pec (1) byla autorem výzkumu označena jako horizontální hrnčířská pec, ve srovnání s ostatními pecemi téhož typu však prokazuje velmi malé rozměry (obr. 31: 12). Původně na začátku výzkumu nebylo možné vyloučit, že nalezený útvar vznikl vsazením jedné jednodílné pece přes druhou, to však vyloučil nález hliněné příčky mezi nimi souvisle propálené takovým způsobem, že oba prostory musely fungovat současně. Dalším

⁵⁹ Polohu nalezišť zachycují obr. 7 a 8.

⁶⁰ Číslo pecí, která jsou uvedena v závorce, byla přidělena pro účely tohoto textu.

argumentem pro interpretaci nálezů jako hrnčířské dílny je výskyt tří identických značek na dnech nádob vyrobených z těžé matrice v zásypu, které proto pocházejí z těžé dílny, snad právě té, která zde byla odkryta.

Podle M. Richtera jsou pece (1) a (3) starší než pec (2), která s ohledem na slabý výpal stěn nebyla dlouho užívána. Datování objektů se opírá o keramické nálezy, které lze rámcově řadit do pozdně hradištního horizontu, jehož závěr vymezuje nástup vrcholně středověké keramiky – horní mez datování souboru tedy může sahát hlouběji do 13. století. Dílna je součástí lokality osídlené ve 12.–13. stol., v níž byly doloženy vedle obytných i výrobní objekty sloužící ke zpracování barevných kovů a železa.

4. Mohelnice, okr. Šumperk (obr. 1; 20)

POLOHA: zaniklé raně středověké sídliště na jižním okraji dnešního města, na obou stranách potoka Újezdky

LIT.: *Goš 1968; 1971; 1971a; 1972; 1973; 1973a; 1974; 1975; 1982*

VÝZKUM: 1966–1973

NÁLEZ: hrnčířská osada se samostatným výrobním areálem, v němž bylo zjištěno 12 hrnčířských pecí, několik hliníků, jam na zpracování hrnčířské suroviny a patrně i dílen v podobě nadzemních staveb; vsádky nenalezeny
PECE: všechny jednoduché; osm pecí bylo nalezeno na dně velkého hliníku, další čtyři poblíž jam sloužících nejspíše ke zpracování tuhy; předpeční jámy chybějí

PEC 2 (v jámě 3): rozměry: půdorys 1,1 x 1,6 m

PEC 3/E (ve velkém hliníku): rozměry: kruhové dno 1,3 x 1,4 m; kopule zachována do výšky 0,5 m; síla stěny kopule 0,1 m

PEC č.? (v jámě 60): rozměry: půdorys 1,1 x 1,8 m; zahloubená 0,7 m pod současný povrch; kopule zachována do výšky 0,5 m

PEC č.? (v jámě 103): rozměry: půdorys 1,4 x 1,5 m; zahloubená 1,5 m pod současný povrch; kopule zachována do výšky 0,5 m

PEC č.? (v jámě 3, severněji od pece č. 2): rozměry: půdorys 1,2 x 1,3 m; zahloubená 0,4 m

DAT.: 2. pol. 12. – 1. pol. 13. století

POZN.: Výzkum mimořádného významu nebyl dosud celkově publikován, dosud např. chybí plán naleziště. Informace o nálezech jsou rozptýleny v řadě textů předběžného charakteru, příslušné údaje v této práci proto mohou být v budoucnu korigovány. Na sídlišti datovaném do 10. – pol. 13. stol. se hrnčířské pece objevily teprve na sklonku raného středověku, tedy podobně jako na celém západoslovanském území, avšak doklady výroby keramiky v podobě zpracování grafitu zde sahají již do intervalu 2. pol. 10. až 1. pol. 11. století. Datování pecí do 2. pol. 12. stol. se může zdát příliš časně, zvláště ve srovnání s pecemi na ostatních lokalitách, které se hlásí na přelom 12./13. nebo počátek 13. stol. (*tab. 1*). Příčinou je asi zařazení do rámcového chronologického horizontu, takže o něco pozdější nástup pecí tím nemusí být vyloučen. Horní hranice intervalu je stanovena výskytem vrcholně středověké keramiky. Srov. také údaje o dílně v kap. 5.

5. Mstěnice, okr. Třebíč (obr. 21)

POLOHA: zaniklá středověká ves asi 3 km jižně od Hrotovic

VÝZKUM: 1962

LIT.: *Nekuda 1963, 64–70; 1979, 131; 2000, 110–112, 147–148*

NÁLEZ: 2 hrnčířské pece, které se navzájem porušují; v obou nalezena vsádka (zachovalo se 25 a 26 celých hrců); podle autora výzkumu byly pece součástí hrnčířského okrsku vyděleného ze sídliště

PEC 9/62: horizontální pec s jazykovitým soklem; porušena pecí 10/62; rozměry: 1,3 x 1,18 m

PEC 10/62: horizontální pec s jazykovitým soklem; porušuje pec 9/62; rozměry: 1,8 x 1,3 m

DAT.: 13. století

POZN.: Nálezy prokazují, že kopule pecí vynášely dřevěné pruty omazané jílem. Pouze mladší z pecí (10/62) byla opatřena předpeční jámou.

Oba objekty byly objeveny při rozsáhlém systematickém výzkumu zaniklé středověké vsi osídlené s několika hiáty od 8. stol. do pozdního středověku. Podle autora výzkumu náležely pece k usedlosti hrnčíře, která byla vysunuta na západní okraj sídliště; sestávala se z jednoho obydlí, dvou hospodářských staveb (jedna prý „nepochybně sloužila jako skladiště keramických výrobků“), dvou obilních sil a o něco dál ležícího hrnčířského hliníku. Podle publikace však není možné posoudit, zda chronologická a funkční interpretace těchto objektů je s výjimkou vlastních pecí správná, příp. zda se skutečně nacházejí na okraji sídliště. Problematická je také absolutní chronologie keramiky předložená autorem výzkumu, kterou podrobil kritice R. Procházkou (2002): datování pecí lze rozšířit z původně navržené 1. pol. 13. stol. také na 2. pol. téhož věku.

6. Sady u Uherského Hradiště, okr. Uherské Hradiště (*obr. 22*)

POLOHA: 100 m západně od „církevní osady“ sestávající z kostela s křížovou dispozicí, halové stavby a sídlištních objektů; osada tvořila součást aglomerace velkomoravského centra ve Starém Městě u Uherského Hradiště
VÝZKUM: 1963

LIT.: *Hochmanová-Vávrová 1965; Hrubý 1965, 43–48; Galuška 1996, 40–41*

NÁLEZ: pec s pozůstatky výrobků uvnitř (patrně vsádka), které byly rozbité kameny propadlymi do pece
PEC: dvoukomorová vertikální pec hruškového půdorysu s roštem s kruhovými průduchy; topeniště jednodílné bez jakýchkoliv stop po dělicí přepážce; zhruba pětiúhelníková předpeční jáma; rozměry pece: 1,14 x 0,95 m; zachovaná výška vypalovací komory 0,64 m; výška topeniště 0,45 m; šířka ústí topeniště 0,5 m; síla roštu 0,1–0,12 m; průměr průduchů 0,06–0,07 m; půdorys topeniště o rozměrech 1,3 x 1,17 m; půdorys předpeční jámy o rozměrech 1,85 x 1,6 m

DAT.: 2. polovina 9. století

POZN.: Vsádka nalezená na roštu pece sestávala z tzv. keramiky antických tvarů a střešní krytiny. Keramická střešní krytina, která se podle současných poznatků užívala ve velkomoravském prostředí výhradně na sakrálních stavbách, byla nepochybně určena pro nedaleký kostel. Další část vsádky – tzv. keramika antických tvarů – představovala v tehdejší produkci zřetelnou výjimku, projevující se v tektonice a v tvarovém repertoáru. I když tyto nálezy nejsou na velkomoravském území ojedinělé, je zřejmé, že představují cizorodý jev. Srov. kap. 4.

7. Staré Město – Na Kostelíku, okr. Uherské Hradiště (*obr. 23*)

POLOHA: někdejší tržní osada v areálu dnešního Starého Města; poloha Na Kostelíku (někdy také uváděno U Víta)
VÝZKUM: 1976

LIT.: *Snášil 1982; 1983; Galuška 1989*

NÁLEZ: 3 hrnčířské pece; předpeční jámy, v jedné z nich – před pecí (1) – zjištěna sada 35–36 hrců jednotného provedení a s identickými značkami.

PEC (1): dvoukomorová vertikální pec lichoběžníkového půdorysu s roštem s kruhovými průduchy; topeniště, jehož dno se rovně zvedalo k zadní stěně pece, bylo jednodílné bez jakýchkoliv stop po dělicí přepážce; rozměry: 0,9 x 0,9 m; výška topeniště více než 0,38 m; šířka ústí topeniště 0,5 m; průměr průduchů 0,03 m

PEC (2–3): bez údajů

DAT.: 1.–2. třetina 13. století

POZN.: Tržní osada ve Starém Městě vznikla mezi lety 1202–1220 (archeologický horizont A), tržní práva ztratila v souvislosti s vysazením nedalekého města Uherského Hradiště v r. 1257. Do nově vzniklého města byla podle písemných pramenů přesídlena část obyvatel nejen ze Starého Města, ale i z další tržové vsi Kunovice. Hrnčířské pracoviště v poloze Na Kostelíku tvořilo součást výrobního areálu rozkládajícího se v okolí kostela sv. Víta. Z dalších odvětví se podařilo doložit zpracování železa, barevných kovů a vápna, dále zjištěny chlebová pec, studna a cisterna. Zcela absentovaly obytné objekty. Podle *L. Galušky (1989)* byly v této poloze nalezeny rovněž dva zahřoubené objekty (č. 55 a 64) naplněné značným množstvím keramických zlomků a polotovárů (celkem asi 5500 zl.), které můžeme považovat za hrnčířský odpad, datování však není uvedeno. S neagrární výrobou se v této části Starého Města můžeme setkat i později, o čemž vypovídají nálezy hrnčířských pecí z konce 13. – počátku 14. stol. nebo sklad hrnčířských výrobků ukrytý ve studni (*Galuška 2003; Snášil 1982a; 1983a*).

8. Staré Město – Za Zahradou, okr. Uherské Hradiště

POLOHA: někdejší tržní osada v areálu dnešního Starého Města; uvnitř příkopem ohrazeného areálu; poloha Za Zahradou

VÝZKUM: 1977–1978

LIT.: *Snášil 1979; 1983*

NÁLEZ: 1 hrnčířská pec, hliníky a snad čtyři hrnčířské odpadní jámy (výrobky jednotného provedení a deformované zlomky)

PEC: dvoukomorová vertikální pec s roštem s kruhovými průduchy; topeniště jednodílné bez jakýchkoliv stop po dělicí přepážce; bez bližších údajů

DAT.: 1.–2. třetina 13. století

POZN.: Osídlení v poloze Za Zahradou mělo v této době podle R. Snášila výhradně výrobní charakter. Vedle hrnčířství se zde nacházely také doklady zpracování barevných kovů, železa a pálení vápna. Poblíž hrnčířských pecí byly nalezeny i hliníky, které snad sloužily těžbě hrnčířské suroviny. V následném období (horizont B) převážil v tomto prostoru zemědělský ráz osídlení související nejspíš s redukcí specializovaných činností po založení města v Uherském Hradišti.

9. Tisová (Staré Mýto), okr. Ústí nad Orlicí (*obr. 24*)

POLOHA: zaniklé město; poloha Na Starém Mýtě; jižně od náměstí

VÝZKUM: od r. 1974

LIT.: *Richter 1994*

NÁLEZ: 2 hrnčířské pece s předpečními jámami, v jedné z nich vsádka; deponie hrnčířské hlíny

PEC (1): jednoduchá pec hruškovitého půdorysu s rovným dnem; vsádka; rozměry: 1,6 x 1,3 m; dno zahloubeno 0,3–0,4 m od původního povrchu

PEC (2): konstrukčně obdobná jako předchozí, od níž je vzdálená 30 m; bez bližších údajů

DAT.: 40. až 70.–80. léta 13. století

POZN.: Obě pece nalezeny v periferní části města, každá z nich pravděpodobně tvořila součást jiné parcely (*Richter 1994*, 154). Nádoby ze vsádky lze na základě identických značek na dnech a celkového provedení přiřadit třem různým hrnčířům (*Richter 1994*, 150, skupiny A, B, E), z čehož by mohlo plynout, že na chodu dílny se podílelo několik výrobců současně.

10. Vícov, okr. Plzeň-jih (*obr. 25*)

POLOHA: venkovské prostředí; zaniklá středověká ves u kostela sv. Ambrože, asi 1,5 km na SV od Přeštic, na pravém břehu řeky Úhlavy

VÝZKUM: 2002

LIT.: *Píčka – Tetour 2005*

NÁLEZ: objekt označený autory výzkumu jako hrnčířská pec, avšak tuto interpretaci lze považovat za nejistou

PEC: objekt považovaný za pec připomíná horizontální typ se středovým soklem; rozměry: 1,2 x 0,9 m, hl. 0,26 m

DAT.: 13. století

POZN.: Nevelký archeologický výzkum doložil osídlení v místě zaniklé středověké vsi datované od 11. do 15. stol., jehož součástí se na přelomu 12./13. stol. stal románský kostel sv. Ambrože. Jako hrnčířská pec byl publikován objekt 24/02 zjištěný zhruba 40–50 m jižně od kostela v místě, kde chyběly obytné stavby. Svým středovým soklem a rozměry na první pohled skutečně připomíná horizontální pec, avšak ty mají na rozdíl od tohoto objektu zpravidla hruškovitý a nikoliv podkovovitý půdorys. V publikaci není uvedeno, zda byl objekt poznamenán ohněm. Autoři výzkumu označují podlouhlý, k ose pece příčně orientovaný zahloubený objekt (22/02) za předpeční jámu, s tím však nelze souhlasit, neboť pokud byl objekt označován jako pec skutečně hrnčířským výrobním zařízením, jeho ústí by podle tvaru muselo směřovat na opačnou stranu. Další doklady hrnčířství v okolí (hliníky, výrobní odpad) nebyly zjištěny. Rámcové datování uvedené v publikaci do 12. až 13. stol. lze nejspíše zúžit na 13. stol. (nasvědčují tomu nálezy z vrstvy ve starší stratigrafické pozici). Dokud nebude předložena důkladná publikace, nelze interpretaci objektu 24/02 jako hrnčířské pece zcela přijmout.

11. Želechovice, okr. Olomouc

POLOHA: venkovské prostředí; zahrada domu čp. 21 v intravilánu současné obce

VÝZKUM: 1933

LIT.: *Goš 1982*, 27; *Nekuda 1963*, 62–63; *Schiermeisen 1935*

NÁLEZ: snad hrnčířská pec s předpeční jámou

PEC: pec oválného půdorysu nejspíše jednodílná; dno pece se směrem dozadu zvyšovalo; předpeční jáma; rozměry: průměr dna 1,48 m

DAT.: 2. pol. 11. století?

POZN.: K. Schiermeisen a po něm V. Nekuda se domnívali, že pec měla rošt z kamenů nalezených na dně, tedy nikoliv *in situ*. K tomu ovšem pouhá evidence kamenů nepostačuje, neboť kameny se nacházejí uvnitř i jiných pecí, jejichž rošt byl bezpečně z hlíny (např. Sady nebo Staré Město – Na Kostelíku). Poslední revize provedená V. Gošem (1982, 27) připouští jednoprostorové řešení pece. Datování opírající se o denár (Ota I. Sličný, † 1087) ze zásypu předpeční jámy pochopitelně vyvolává otázky, neboť tento nálezy představuje pouze *terminus post quem* pro zařazení pece; podle V. Goše (1970; 1977) prý keramika zjištěná v zásypu této minci stářím odpovídá.

Polsko**1. Przemysł-Zasanie** (*obr. 26; 27*)

POLOHA: podhradí raně středověkého hradiště, resp. předměstí středověkého města, asi 500 m severně od historického jádra, na bývalém ostrově obtékaném řekou San

VÝZKUM: 1963–1968

LIT.: *Auch 2007; Koperski 1973; Kunysz 1965; 1966; 1968; 1968a*

NÁLEZ: 12 hrnčířských pecí s předpecními jámami, občas vsádky a dokonce hrnčířské odpadní jámy PECE 1–5 a 7–13: v případě, že jsou blíže popsány, vždy mají dvoukomorovou vertikální konstrukci s roštem s kruhovými průduchy a jednoduché topeniště beze stopy po dělicí přepážce; pouze u pece č. 11 známe bližší údaje o roštu (síla 0,2 m; průměr průduchů 0,1–0,12 m); viz *tab. 3*

DAT.: 2. pol. 13. – 1. pol. 14. století

POZN.: Nález hrnčířského výrobního areálu, který je svou velikostí v Polsku unikátní, kupodivu nebyl dosud náležitě zpracován, takže vyjít můžeme jen z předběžných zpráv. Pece se našly rozptýlené na prostoru asi 90 x 60 m. Protože areál nebyl prozkoumán úplně, jejich celkový počet byl jistě vyšší. Čtyři z pecí vytvářely seskupení, ostatní se vzájemně vzdalovaly 15–20 m a více. Před každou pecí se nacházela předpecní jáma vyplněná uhlíky a četnými zlomky keramiky, v některých případech na ní navazovala asi jeden metr hluboká odpadní jáma naplněná zlomky rozbitých či zdeformovaných nádob.

V některých pecích byla vyráběna běžná rezná keramika hlásící se svou podobou k raně středověké výrobní tradici; naopak v pěti pecích se vypalovaly nádoby polévané glazurou. Tato dílna představuje nejstarší přímý doklad výroby keramiky na území dnešního Polska,⁶¹ nutno ovšem dodat, že v době jejího fungování náležel Przemysl pod vládu ruských knížat (do r. 1341). Vedle hrnčířství se v témže výrobním areálu našly pozůstatky pálení vápna (pec č. 6; datování ovšem neuvedeno).

Pec	Tvar půdorysu půdorysu	Rozměry topeniště	Rozměry výška pece	Zachovaná v roštu	Počet průduchů
1	kruhový	1,3 m	?	1,5 m	4+
2	kruhový	1–1,1 m	?	?	2+
3	kruhový	1,1 m	?	1,1 m	3+
4	oválný	2 x 1,1 m	?	1,1 m	?
5	kruhový	0,9 m	1 m	0,6 m	5
7	kruhový	1,1 m	1,1 m	0,6 m	7
8	?	?	?	?	?
9	?	?	?	?	?
10	?	?	?	?	?
11	kruhový	1,2 m	1,3 m, výška 0,4 m	0,4 m	8
12	?	?	?	?	?
13	?	?	?	?	?

Tab. 3. Údaje k pecím v lokalitě Przemysl-Zasanie.

Slovensko

1. Bajč, okr. Komárno

POLOHA: venkovské prostředí; na severním okraji současné vesnice

VÝZKUM: 1958, 1962

LIT.: *Bialeková ed. 1989*, 112–113

NÁLEZ: „povrchový sběr ... zjištěna kulturní jáma a narušená hrnčířská pec“

PEC: bez údajů

DAT.: 12.–14. století

POZN.: S ohledem na datování pece není zřejmé, zda nepřesahuje chronologický rámec této práce. Kvůli nedostatečným údajům není možné se vyjádřit ke spolehlivosti určení nálezu jako hrnčířské pece.

2. Hoste, okr. Galanta

POLOHA: venkovské prostředí; asi 500 m severně od současné vesnice, 125 m východně od cesty z Hostí do Majcichova; na nápadně vyvýšenině zarovnané v nedávné době; poloha Poddivoč

⁶¹ Pro raný středověk bývají v Polsku uváděny tři lokality s nálezy pecí: Przemysl – Zasanie, Poznaň – Luboń (*Kostrzewski 1964*, 236) a Sandoměř (*Buko 1990*, 151), avšak interpretace posledních dvou není přesvědčivá.

VÝZKUM: 1976

LIT.: *Bialeková ed. 1989*, 89; *Bátora – Ižóf 1977*, 47

NÁLEZ: hrnčířská pec

PEC 1/76: „pec ...s roštem sestávajícím se ze tří podélných kanálků. Pec s obdobnou konstrukcí ze Slovenska neznáme. Sloužila na vypalování keramiky...“; bez dalších údajů

DAT.: 9. století?

POZN.: Údaj o třech podélných pecních kanálcích naznačuje horizontální typ pece, jejíž zadní část rozdělávaly dva podlouhlé paralelní soklíky. Takové pece jsou v Poryní typické teprve pro vrcholný středověk (např. *Janssen 1983*, 111, Abb. 16), známe je ale také u Keltů (*Duhamel 1978–1979*, fig. 31). Dokud nebude předložena dostatečná publikace, datování tohoto nálezu nutno nechat otevřené.

3. Nitra – Dražovská cesta

POLOHA: v raně středověké aglomeraci Nitry; asi 1,5 km severně od centrálního hradiště na protějším břehu řeky Nitry, poblíž potoka Dobrotka

VÝZKUM: 1962

LIT.: *Bialeková ed. 1989*, 198, obr. 40: 5

NÁLEZ: „prozkoumaná keramická pec“

PEC: bez bližších údajů

DAT.: 9. století

POZN.: Nález je vzdálen asi 1,25 km na JV od hrnčířské dílny v poloze Nitra-Lupka na témže levém břehu potoka Dobrotka.

4. Nitra-Lupka (obr. 28–30)

POLOHA: v raně středověké aglomeraci Nitry; asi 2,5 km severně od centrálního hradiště na protějším břehu řeky Nitry a na levém břehu potoka Dobrotka; na terase před hradbou hradiště v Nitře-Lupce

VÝZKUM: 1959

LIT.: *Bialeková ed. 1989*, 201, obr. 40: 16; *Chropovský 1959; 1961*, 142–150; *Vlkolinská 2002*

NÁLEZ: 12 hrnčířských pecí ve 3 skupinách; většinou s předpecními jámami; bez vsádek, neboť pece byly do značné míry rozorány

PEC 1: hruškovitá vertikální pec s roštem s kruhovými otvory a s větším čtvercovým otvorem uprostřed; topeniště bez vnitřního členění odděluje od ústí pece menší hrbol; rozměry: 1,5 x 1,4 m; výška topeniště cca 0,3 m

PEC 2–7: jako pec 1; rozměry: 1–1,5 x 1,3–2 m; síla roštu 0,11 až 0,25 m a průměr kruhových průduchů 0,07 až 0,08 m

PEC 8: jako pece 2–7; stratigraficky starší než pec 12

PEC 9: jednodílná; uvnitř nalezeny zlomky nevytopené keramiky, proto byla pec interpretována jako vysoušecí (*Chropovský 1959*, 822), argumenty ale nejsou přesvědčivé (*Vlkolinská 2002*, 235); rozměry: 1 x 0,9 m

PEC 10: jednodílná; protože na jejím dně byla nalezena vrstva vápna o mocnosti až 25 cm, *B. Chropovský (1961*, 144) ji nepovažuje za hrnčířskou (opatrnější je *I. Vlkolinská 2002*, 235); rozměry: 1 x 0,9 m

PEC 11: jako pec 1; rozměry: 1–1,5 x 1,3–2 m; síla roštu 0,11 až 0,25 m a průměr kruhových průduchů 0,07 až 0,08 m

PEC 12: jednodílná, *B. Chropovským* považovaná za vysoušecí (srov. pec č. 9); rozměry: 1 x 0,9 m

DAT.: 2. třetina 9. – poč. 10. století

POZN.: více údajů viz v kap. 4.

5. Slovenské Ďarmoty – Malý Iľiašov, okr. Lučenec

POLOHA: venkovské prostředí; jihozáp. okraj současné obce; asi 650 m severně od řeky Ipeľ; poloha Pod Malým Vrchom

VÝZKUM: 1962

LIT.: *Bialeková ed. 1992*, 154, obr. 36: 1; *Vendtová 1964*

NÁLEZ: hrnčířská pec

PEC: dvoukomorová vertikální pec s roštem s kruhovými průduchy; rozměry: zachovaná část roštu měla 1,1 x 0,4 m, síla roštu 0,4 m; průměr průduchů 0,055 m

DAT.: 10.–11. století

POZN.: V okolí pece byly objeveny čtyři další zahluobené objekty nejspíše výrobního charakteru se struskou v zásy-
pech. Žádné obytné stavby z raného středověku se v okolí nezjistily, ačkoliv výzkum odkryl celkem 23 objektů (18 z pravěkého období). To znamená, že pec mohla být součástí výrobního areálu odděleného od obytné části sídliště.